

Žolt Lazar

NASTANAK MASONERIJE

Uticaj kulturnih i političkih činilaca na pojavu modernog
slobodnog zidarstva

Novi Sad, 2002.

U sećanje na Ferencu M. Lazara

Sadržaj

Uvod

Prvi deo: PREOBRAŽAJ ZANATSKO ORGANIZACIJE

1. TEORIJE O NASTANKU
2. DOSTUPNI PODACI
3. USPON GRAĐANSTVA I ENGLJSKI HUMANISTI
4. NASLEĐE RENESANSE
 4. 1. *Obrazovanost i politika*
 4. 2. *Religija i moral*
 4. 3. *Okultizam*
5. GILDE I ESNAFI
6. GRAĐANIN-GRADITELJ
7. VEK 'PRIHVAĆENIH' MASONA
8. DISKRETNOST ŠARM ARISTOKRATIJE

Drugi deo: KARAKTER DRUŠTVENOG DELOVANJA MASONERIJE U NASTAJANJU

1. RACIONALIZACIJA SPOZNAJE SVETA
2. ZANATSKA ETIKA I DUH SPEKULATIVNE MASONERIJE
3. MASONERIJA I POLITIKA
 3. 1. *Nova društvenost*
 3. 2. *Sudbina građanskog obrasca*
 3. 3. *Od Revolucije do konspiracije*
 3. 4. *Antimasonstvo i teorija zavere*

Zaključak

Literatura

Summary

Indeks imena

Uvod

Masonerija je opšti naziv za vrstu zatvorenih muških društvenih organizacija, koje putem simboličko-ritualne prakse prenose odabranim pojedincima određena (masoni ih smatraju univerzalnim), religijska i etička načela i posreduju u njihovom usvajanju. Kao najširi, ovaj pojam pored spekulativnih ili simboličkih (ne-zanatskih) organizacija obuhvata i operativnu (zanatsku) masoneriju, koja im je istorijski i strukturalno prethodila.¹

Danas u svetu postoji na desetine hiljada radova, dokumenata i pisanih izvora o masoneriji. Većinu, međutim, čine dela apologetskog ili antimasonskog sadržaja, dok je vrednijih teorijskih studija o slobodnozidarskoj organizaciji zapanjujuće malo. Ova praznina je posebno uočljiva kada je u pitanju problem nastanka ne-operativne (tzv. spekulativne ili simboličke) masonerije, kao i karakter njenog društvenog delovanja. Pored toga što se veoma proizvoljno i šaroliko određuju društveni i kulturni činioci bitni za razumevanje tog procesa, treba reći da u sklopu postojećih saznanja o pojavi ne-zanatske masonerije još uvek nisu jasno razgraničena predanja, legende i mitovi od stvarnih istorijskih zbivanja. Upravo zbog toga, osnovni cilj ove teorijske studije je da ukaže na one neophodne činioce pomoću kojih bi se nastanak masonerije mogao objasniti poznatim društveno-istorijskim i kulturnim procesima. Pri tome, naravno, težim da razumem ponašanje učesnika u pojavi koju istražujem, jer 'tek tu počinje rad sociologije' (M. Veber).

Sa naučnog stanovišta, slobodnim zidarstvom su se do sada najviše i najuspešnije bavili istoričari, mada neretko u sklopu nekih drugih tema. Radovi koji se direktno bave masonerijom – kao što su na primer trotomna *Istorija francuske fra-masonerije* Pjera Ševalijeja ili odlične problemske studije Margarete Džejkob i Bernara Feja – znatno su ređi. Svi navedeni autori, kao i većina drugih, pojavu masonerije vezuje za prvu polovinu osamnaestog veka (tačnije za godinu 1717), jer je tada u Londonu osnovana VELIKA LOŽA, prva ne-zanatska masonska organizacija.

Periodom koji je prethodio navedenom činu bavio se istoričar Džon Hemil. Mada je u pitanju masonski izvor (Hemil je mason i upravnik biblioteke Ujedinjene Velike lože Engleske), treba reći da je njegova studija *Zanat – Istorija*

¹ Sinonimi su 'framasonstvo' (od fr. *franc-maçonnerie*, odnosno engl. *freemasonry*), kao i srpski prevod ove reči, 'slobodno zidarstvo'. U skladu sa već i kod nas prihvaćenom praksom, pod masonerijom u ovom radu podrazumevam uglavnom spekulativnu (simboličku) slobodnozidarsku organizaciju; međutim, svuda gde to zahtevaju naučna preciznost ili kontekst, bliže sam odredio osnovni pojam (npr. ne-zanatska masonerija, 'jovanovska' masonerija, 'škotska' masonerija, masonerija 'visokih stepenova'...).

slobodnog zidarstva u Engleskoj, sa naučnog stanovišta pouzdano delo. U tom radu on utvrđuje da je nastanku ne-zanatske masonerije prethodila pojava tzv. 'prihvaćenih' masona unutar operativne (zanatske) masonerije sedamnaestog veka. Motivima za pristupanje tih 'prihvaćenih' masona zidarskim esnafima najviše se približila istoričarka Frensis Jejts, posebno u studiji *Rozenkrojcersko prosvetiteljstvo*. Međutim, i ona je taj problem izučavala u sklopu jedne druge celine (tajanstvenog rozenkrojcerskog naučno-religijskog pokreta s početka sedamnaestog veka), tako da mu je posvetila samo jedno poglavlje.²

Što se tiče masonskih izvora o nastanku slobodnog zidarstva, oni su znatno bogatiji, ali su naučno manje pouzdani. Ipak, veoma je bitno da ih unapred ne odbacimo, jer – ako i ne mogu da nam posluže kao sigurni izvori – oni mogu biti dokumenti od velikog, čak presudnog značaja. Mitsko poreklo masonerije koje opisuje Džejms Anderson svakako da nije naučno relevantan izvor za utvrđivanje njenog stvarnog porekla, ali je njegova KONSTITUCIJA SLOBODNIH ZIDARA ipak dokumenat od prvorazrednog značaja. U ovakvom jednom istraživanju nemoguće ga je zaobići, jer su u njemu formulisane 'dužnosti slobodnog zidara', pravila organizovanja i načela regularnosti nove, ne-zanatske organizacije. Takođe, ako nekritičko prihvatanje legendi i mitova o nastanku masonerije posmatramo kao projekciju zajedničkih želja i težnji pripadnika određenog društvenog sloja, onda preko toga možemo dosta saznati i o njihovom stvarnom društvenom položaju. Tako se, na primer, u *Prikazu masonerije* Viljema Prestona kriju mnogi vredni pokazatelji, samo treba pažljivo odvojiti ono što bi masoni želeli da je njihova organizacija, od onoga što je ona, u određenim društveno-istorijskim uslovima, stvarno mogla da bude.

Nadovezujući se na rezultate dosadašnjih istraživanja, objašnjenje nastanka moderne masonerije suzio sam na kulturne i političke okolnosti. Kao što će čitalac u nastavku moći da vidi, određene kulturne tekovine koje su obeležile Evropu u šesnaestom i sedamnaestom veku uslovile su i pojavu 'prihvaćenih' masona. Mada su u pitanju procesi koji su se začinjali u tzv. duhovnoj sferi – u obrazovanju, religiji, filozofiji, nauci, umetnosti i arhitekturi – i odatle se širili na celo društvo, treba reći da pojam kulture u ovom radu ne svodim samo na duhovne tvorevine određenog istorijskog perioda. Štaviše, čini mi se da u rasvetljavanju nastanka modernog slobodnog zidarstva ne bih napravio značajniji pomak, da nisam obuhvatio i jedan od najosnovnijih pojava oblika kulture, a to je način življenja određenih društvenih slojeva.

Dok je tako shvaćena kultura uglavnom stvarala uslove za preobražaj operativne masonerije, dotle povode za to treba tražiti u sferi politike. Proces i

² Poglavlje o kojem je reč prevedeno je na srpski i objavljeno i kod nas. Vidi - Frensis Jejts: "Rozenkrojcerstvo i masonerija", *Gradac*, 89-90-91 (1989).

dogadjaji koji su u tom smislu bitni vezani su prevashodno za upravljanje državom i javnim poslovima u Engleskoj, od šesnaestog do prve polovine osamnaestog veka. Početkom tog perioda je, centralizacijom države i državne uprave pod dinastijom Tjudor (posebno pod Henrijem VII, Henrijem VIII i Edvardom VI), došlo i do praktičnog izdvajanja politike kao zasebne delatnosti, najtešnje vezane za centralizovanu državu kao novouspostavljeni oblik organizovanja društva. Međutim, istovremeno sa stvaranjem i jačanjem apsolutističke monarhije, to je bio i period engleske društvene istorije u kojem je i začet i ostvaren uspon građanstva. Zbog toga, pored gore navedenog određenja, pod političkim delovanjem treba podrazumevati i aktivnosti određenih društvenih grupa u cilju uspostavljanja institucija građanskog društva.

Moglo bi se, dakle, reći da je pojava 'prihvaćenih' masona – a time i nastanak modernog slobodnog zidarstva – posledica jednog naročitog preplitanja sfera kulture i politike i to prvo u oblasti državne uprave, a zatim i u celom engleskom društvu.

Prvi deo

PREOBRAŽAJ ZANATSKE ORGANIZACIJE

"Pojedinac nalazi zamenu za grupe krvno vezanih osoba s jedne strane u profesionalnim organizacijama, koje su na Zapadu kao i svuda imale kultsko značenje, samo više nisu imale veze sa tabuom, i, s druge strane, u slobodno stvorenim verskim udruženjima."

(Maks Veber: *Tipovi religijskih zajednica*)

1. TEORIJE O NASTANKU

Najrasprostranjenija i najprihvaćenija teorija o poreklu spekulativne masonerije je teorija prelaza: krajem šesnaestog i početkom sedamnaestog veka u operativnu masoneriju stupili su džentlmeni, koji su postepeno preuzeli čisto zanatske lože i pretvorili ih u ne-zanatsku organizaciju, zadržavši pritom sistem inicijacije i simboliku udruženja srednjovekovnih građevinara. Po jednoj od najpoznatijih varijanti ove teorije, do te transformacije je prvo došlo unutar škotskih esnafa, odakle se sličan proces proširio i na operativne lože u Engleskoj. Zagovornici navedene teorije pozivaju se na mnogobrojne pisane verzije 'starih dužnosti' zanatlija zidara i kamenorezaca pronađenih u Škotskoj, ali Robert Guld, jedan od najautoritativnijih masonskih istoričara, smatra da su sve te verzije 'očigledno engleskog porekla'.³ Isto tako, u škotskim ložama je ostalo sačuvano više zapisa sa samog početka sedamnaestog veka o pristupanju ne-zanatlija organizacijama zanatlija zidara, mada je ista pojava u isto vreme karakteristična i za Englesku. Štaviše, pokušaću da pokažem da je do promene motiva džentlmena ne-zanatlija za pristupanje graditeljskim esnafima moglo doći tek nakon određenih kulturnih procesa, a ovi su u početku izričito bili vezani za Englesku.

Pored teorije prelaza, koja nastanak slobodnog zidarstva objašnjava direktnim kontaktom između graditeljskih esnafa i masonerije, postoji i druga grupa teorija, koju bismo mogli nazvati indirektnima. Zajedničko im je da nastanak moderne masonerije vide kao rezultat uticaja društvenih grupa i

³ Robert F. Gould: *A Library of Freemasonry*, The John C. Yorston Publishing Company, London-Philadelphia-Montreal, 1911, knjiga I, str. 66.

organizacija koje nemaju neposredne veze sa operativnom masonerijom, već su nastale i razvijale se izvan nje, da bi se u određenom trenutku i iz određenih razloga ogrnule plaštom zidarske – masonske – simbolike. Tako imamo viđenja po kojima je masonerija tajni produžetak postojanja vitezova templara,⁴ polutajno ostvarenje neuhvatljivog rozenkrojcerskog bratstva s početka sedamnaestog veka,⁵ ili diskretna varijanta raznih *self-help* grupa (tajnih i polutajnih udruženja za međusobnu ispomoć članova u uslovima verske i političke netolerancije).

Većina ovih teorija su slobodnozidarske. To im, naravno, samo po sebi ne umanjuje značaj, ali one očigledno više govore o priželjkivanom poreklu spekulativne masonerije, a manje o njenim stvarnim istorijskim korenima. Uostalom, to se vidi već i iz ovih kratko navedenih primera direktnih i indirektnih teorija: problem nastanka masonerije se ne rešava, već se samo prebacuje na neku drugu organizaciju (škotske operativne lože, templare, rozenkrojcere...), pri čemu je najčešći cilj teorije uspostavljanje primata (kroz navodnu autentičnost, prvobitnost), nad drugim (suparničkim, nacionalnim), masonskim organizacijama.

2. DOSTUPNI PODACI

Kada je na dan Jovana Krstitelja (odatle naziv 'jovanovska' masonerija), 24. juna 1717. godine osnovana VELIKA LOŽA (u nastavku i VL), prva organizacija spekulativne masonerije, podaci o njoj postali su znatno izvesniji i pristupačniji. Za to su se najviše pobrinuti sami masoni, koji su, zbog potrebe da

⁴ 'Templarskim poreklom' slobodnog zidarstva iscrpno se bave Majkl Bejdžent i Ričard Li u knjizi *Hram i loža* (Bata, Beograd, 1995). Mada su pronašli nedvosmislene materijalne dokaze o prisustvu vitezova templara u zapadnoj Škotskoj u četrnaestom veku (što je nesumnjivo značajno otkriće), britanskom istoričarskom tandemu nije uspelo da dokažu ono ključno – vezu između škotskog templarskog nasleđa i nove masonerije koja se oblikovala u Francuskoj od tridesetih godina osamnaestog veka (ovom problemu posvetio sam posebnu pažnju u trećoj glavi drugog dela ove studije). Autori su takođe (čini mi se i namerno), propustili da naglase paralelan razvoj 'jovanovske' i 'škotske' masonerije, pa se neretko stiče utisak da je ova druga prvobitna i starija, što jednostavno ne odgovara činjenicama (vidi i moj prikaz navedene knjige - Ž. Lazar: "Masoni i templari", *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 99 (1995), str. 206-8).

⁵ O rozenkrojcerskom bratstvu, odnosno o rozenkrojcerstvu kao fazi evropske kulture koja je između renesanse i naučne revolucije sedamnaestog veka vidi - Christopher McIntosh: *The Rosicrucians – The History and Mythology of an Occult Order*, Crucible, Wellingborough, 1987; - Frances A. Yates: *The Rosicrucian Enlightenment*, Ark Paperbacks, London-New York, 1986.

na određeni način budu prisutni u društvenom životu, s vremena na vreme istupali sa doziranim informacijama o vlastitoj organizaciji i njenoj delatnosti. S druge strane i interesovanje javnosti za masoneriju od tada je znatno veće, pa su njena okupljanja i rad sve češće pratili prvo štampa i državni organi, a kasnije i nauka.

Nas, međutim, zanima vreme od pre 1717, jer je sasvim logično pretpostaviti da su osnivanju VL morali prethoditi određeni društveni i kulturni procesi, čije poznavanje nam možda može omogućiti potpunije razumevanje karaktera moderne masonerije i njene delatnosti. Naravno, pre nego što se osvrnemo na istorijske podatke koji su bitni za ovo istraživanje, neophodno je odrediti za čime tragamo.

Pripadnici spekulativne masonerije sebe nazivaju 'slobodnim i prihvaćenim zidarima' (*free and accepted masons*). Ovim određenjem oni očigledno žele da naglase da se razlikuju od zanatlija-građevinara ili po svom položaju u loži, ili po svom položaju u društvu, ili po svojim interesovanjima (ili po svemu tome zajedno).

Termin 'slobodan zidar' zapravo je bukvalan prevod engleske reči *freemason*, koja je, opet, skraćeni oblik od *freestone mason* – kamenorezac. Reč *freestone* označava kamen za obradu (tesanik, najčešće krečnjak), ali je usled skraćivanja reči ostalo samo *free*, što na engleskom znači 'slobodan'. Tako je 'kamenorezac' postao 'slobodan zidar', mada ne smemo gubiti iz vida da su u esnafskoj terminologiji to sinonimi.⁶

'Prihvaćenih' (*accepted*) masona, međutim, nema u srednjovekovnim esnafima. Kada i gde se prvi put javljaju?

Iz starih računa Londonske zidarske kompanije (London Masons' Company), vidi se da su neki članovi, pored redovne godišnje članarine, plaćali i za 'proizvođenje u zidara'. Spisak onih koji su tako primljeni nije sačuvan, ali može se sa velikom izvesnošću pretpostaviti da ti članovi nisu bili zanatlije, jer se uvođenje u zanat nije moglo kupovati. Računi u kojima se javljaju 'proizvedeni zidari' potiču iz 1621. godine, ali se pretpostavlja da je ta pojava starija, jer su dokumenti kompanije od pre 1620. izgubljeni. I masonski izvori (koje uvek treba uzimati sa određenom rezervom), potvrđuju ovu pretpostavku. U *Prikazu masonerije* Viljem Preston (William Preston, 1742-1818), govori o 'mnogim džentlmenima profinjenog ukusa', koji su se na putovanjima upoznali sa starim grčkim i rimskim graditeljstvom i prosto se nadmetali u njegovom oživljavanju. Među onima koji su donosili kući 'komade starih stubova, čudne

⁶ Ipak, ti majstori su po nečemu bili naročiti: za razliku od ostalih zidara i graditelja, oni su bili i umetnici, jer su radili u kamenu koji je najčešće služio i u dekorativne svrhe.

skice i knjige o arhitekturi' bio je i Inigo Džouns (I. Jones, 1573-1652), slikar i arhitekta, Veliki majstor londonskih zidara do 1618. Na tom položaju će ga naslediti Viljem Herbert, grof od Pembruka, "pod čijim pokroviteljstvom će mnogi istaknuti, bogati i učeni ljudi biti inicirani"⁷. Džouns je bio u kontaktu sa učenicima čuvenog renesansnog arhitekta Andrea Paladija (Andrea Palladio, 1518-1580), jednog od glavnih nosilaca klasičnog (tzv. avgustinskog), stila gradnje. Projektom za Vajthol palatu (Whitehall Palace), za koju je kamen temeljac položio kralj Džejs I (vl. 1603-1625), Džouns je u Englesku preneo paladijanski stil gradnje.⁸ Izneti podaci još nisu dovoljni za moguću pretpostavku o postojanju 'prihvaćenih' masona unutar Londonske zidarske kompanije, ali su dovoljni za tvrdnju o probuđenom interesu za antičke spomenike kulture, građevinarstvo i arhitekturu među engleskim džentlmenima na početku sedamnaestog veka.

General Robert Mari (R. Moray, 1600-1675) i antikvar Ilajas Ešmol (Elias Ashmole, 1617-1692), prvi su džentlmeni za koje se pouzdano zna da su postali 'prihvaćeni' masoni: Mari je 20. maja 1641. godine iniciran u Edinburgu (Edinburgh), a Ešmol je 16. oktobra 1646. primljen u zidarsku ložu u engleskom gradiću Voringtonu (Warrington). Iz njegovog dnevnika (koji je sačuvan), saznajemo da je istog oktobarskog popodneva s njim iniciran i pukovnik Henri Meinvoing (Henry Mainwaring).

'Prihvaćeni' masoni se prvi put spominju u jednoj zbirci šaljivih oglasa iz 1676. godine: "Moderno spletkaroško udruženje Zelene trake, drveno Bratstvo ružinog krsta, adepti hermetizma i Udruženje prihvaćenih masona obaveštavaju da nameravaju zajedno da ručaju 31. novembra kod 'Letećeg bika'..."⁹ Sledi lista nemogućih jela, kao i šaljiva upozorenja i saveti. Pridružujem se onim istoričarima koji ovu šalu uzimaju sasvim ozbiljno, dakle nekom vrstom posrednog dokaza o postojanju masona ne-zanatlija, jer navedeno 'obaveštenje' kao podrugivanje nekoj društvenoj pojavi ima smisla samo ako je ta pojava već manje-više poznata. Zanimljivo je da Ilajas Ešmol skoro četiri decenije od svog prijema ne spominje masoneriju. Tako je sledeći podatak u njegovom dnevniku tek iz 1682. – radi se o opisu sastanka masona održanog u sedištu londonskih zidara. To je, međutim, već period iz kojeg imamo brojnije i sigurnije podatke: Robert Plot opisuje ritual 'proizvođenja u masona', hroničar Džon Obri izveštava o širenju 'bratstva usvojenih masona' (Fraternity of Adopted-Masons),

⁷ William Preston: *Illustration of Masonry*, The Aquarian Press, Wellingborough, 1986, str. 182.

⁸ Vidi - Nikolaus Pevsner: *Az európai építészet története*, Corvina kiadó, Budapest, 1974, str. 308-311.

⁹ "Poor Robin's Intelligence"; navedeno prema - John Hamill: *The Craft*; Crucible, Wellingborough, 1986, str. 34-5.

a Rendl Holm pravi jasnu razliku između 'zajednice zidara' (Fellowship of Masons), kao organizacije zanatlija i 'društva slobodnih zidara' (Society of Free-Masons), kojem i sam, kao ne-zanatlija, pripada.¹⁰

Ko su bili ovi 'ugledni, bogati i učeni džentlmeni' koji su tako neobično važni za nastanak masonerije, zašto su odabrali da se okupljaju pod okriljem zanatske organizacije – i to baš graditeljskog esnafa – i zašto se to najranije i najtemeljitiše zbilo baš u Engleskoj?

3. USPON GRAĐANSTVA I ENGLESKI HUMANISTI

Uspon građanstva počinje izjednačavanjem feudalnih staleža, posebno plemićkog i građanskog.¹¹ Nezavisno od posebnih obeležja koja će ovaj proces dobiti u pojedinim zemljama, grad će biti i ostati glavna pozornica preobražaja feudalnog u građansko društvo. Štaviše, grad kasnog srednjeg veka sa svojim načinom života bio je jedan od osnovnih činilaca koji je tom prvobitnom izjednačavanju neminovno i vodio. Zbog premeštanja najvažnijih privrednih tokova u gradove, "epoha pravog feuda i cvetanja viteštva završava se već u trinaestom stoleću. Ono što zatim dolazi je gradsko-kneževski period srednjeg veka u kome su trgovačka moć građanstva i na njoj zasnovana novčana moć kneževa vladajući faktori u državi i društvu."¹²

Ekspanzija društvenih kontakata i komunikacije, ali i već postojeći oblici društvenog života (kao što su razvoj obrazovnih institucija i stalna nastanjenost plemstva u gradovima, posebno u Italiji), omogućili su nastajanje novog pogleda na svet. On podjednako zahvata i gradove sa tiranskom vlašću i republike. Novi pogled na svet ukidao je ne samo stari – staleški – već i samu stalešku osnovu feudalnog društva, jer je 'ideal svestranosti oko kojeg se oblikovao značio pre svega ukidanje staleške jednostranosti'.¹³ Za razliku od pripadnika feudalnog staleža, renesansna individua se iskazuje na daleko širem području društvenog delovanja. Uključujući se u privredni život investiranjem ne samo svog rada i (eventualno) kapitala, već i svojih sposobnosti i uverenja da se individualna sudbina može menjati (ne prihvatajući više da bude samo ono

¹⁰ Dr Robert Plot: *Natural History of Staffordshire*, 1686; John Aubrey: *Natural History of Wiltshire*, 1686; Randle Holme: *Academie of Armoury*, 1688.

¹¹ Vidi poglavlje "Izjednačavanje staleža" u - Jakob Burkhart: *Kultura renesanse u Italiji*, Dereta, Beograd, 1991.

¹² Johan Hojzinga: *Jesen srednjega veka*, Matica srpska, Novi Sad, 1991, str. 73.

¹³ Vidi - Ágnes Heller: *A reneszánsz ember*, Akadémiai kiadó, Budapest, 1967, str. 12.

što je po rođenju), renesansni čovek je praktično ukidao staleške odnose, običajne norme i nasleđe. Tako nastaju građanske proizvodne snage.

Međutim, renesansni gradovi će u određenom trenutku postati prepreka za njihov dalji razvoj, pa će novi način proizvodnje nastaviti da se razvija "tamo gde je apsolutistička monarhija pomogla u rušenju ograničenja građanske proizvodnje"¹⁴. U njoj "umesto građana i njihovih političkih privilegovanih organizacija – gradova, s njihovim slobodama i samoupravom, nastaje buržoazija kao klasa u centralizovanoj državi, buržoazija koja je te slobode pretvorila u sveopštu prevlast. U ovom slučaju, razume se, ne radi se o političkoj prevlasti, (...), radi se samo o sveopštem proširenju kapitalističkog načina proizvodnje i o onoj vodećoj ulozi buržoazije kao klase usled koje nastaje pojam o javnoj vlasti građanskog društva".¹⁵ Domovina prvobitne akumulacije, zbog toga, neće biti Italija – čak ni Firenca, koja se razvijala prevashodno na proizvodnji i industrijskom kapitalu – niti Španija, već Engleska, Holandija i, posle njih, Francuska.

U Engleskoj će se nastaviti razvoj onih mogućnosti renesanse koje su se u italijanskom polisu ugušile, zato što je u njoj, "zbog njenog novog geografskog položaja kao čvorišta između Evrope i Amerike, njenog postizanja unutrašnjeg privrednog jedinstva dva veka pre Francuske i dva i po pre Nemačke, njene ustavne revolucije, kao i njene moćne buržoazije bankara, brodovlasnika i trgovaca, transformacija strukture društva bila najranija, najbrža i najpotpunija"¹⁶. Za razliku od Italije, gde se uspon građanstva događao uglavnom u duhovno-kulturnoj sferi, u Engleskoj će se odvijati pre svega u sferi privrede i državne uprave. U takvoj situaciji u Italiji će od građanstva, za duži period, ostati samo gradsko stanovništvo, dok će u Engleskoj uspon građanstva rezultirati građanskim društvom. Glavni tokovi i neke osobenosti tog procesa bitni su i za ovo istraživanje.

Godine 1485. uspostavljena je monarhija pod Tjudorima. Mada je moć visokog plemstva bila uzdrmana prethodnim međusobnim ratovima, Henri VII (vl. 1485-1509.) je i dalje sumnjičav prema njima, zabranjuje privatne feudalne

¹⁴ Isto, str. 11. U antičkom društvu "gradska zajednica se ispostavlja kao granica, čija razgradnja znači isto što i samoraspad načina proizvodnje". Međutim, "propašću renesansnog grada ne propada i način proizvodnje na kojem je počivao grad-država, nego obratno: grad zato propada jer nova proizvodnja nije bila sposobna da probije okvir gradskog bitisanja, jer je ostala u njenim granicama, iako su one za modernu – građansku – proizvodnju značile ne granicu (Grence), već samo ograničenje (Schranke)" (isto).

¹⁵ *Istorija srednjeg veka*, (red. S. D. Skaskin i O. L. Vajštajn), Naučna knjiga, Beograd, 1952, knjiga II, str. 8.

¹⁶ R. H. Tawney: *Religion and the Rise of Capitalism*, Penguin Books, 1987, str. 21.

vojske i pokušava da centralizuje upravu. Saveznika nalazi u džentrijima (gentry)¹⁷, nižoj zemljovlasničkoj aristokratiji, društvenom sloju između visokog plemstva (nobility) i sitnih seoskih sopstvenika (yeomanry). Učestvujući u centralizaciji preuzimanjem upravnih, sudskih, a ubrzo i političkih funkcija, džentriji će do restauracije dinastije Stjuart (1603), zauzeti centralnu poziciju u administraciji zemlje, od lokalne uprave do parlamenta. Istovremeno, kroz privredno povezivanje sa gradskim slojevima zanatlija, trgovaca i kapitalističkih preduzetnika u nastajanju, džentriji će biti i nosioci novog, kapitalističkog načina proizvodnje. Uzgajanjem ovaca i proterivanjem seljaka sa njiva obezbediće sirovinu i radnu snagu, dok će im grad omogućiti prelaz sa ekstenzivne proizvodnje (za prehranu), na intenzivnu (za industriju).¹⁸ Tako će pod okriljem jedne monarhije – koja je, u nameri da centralizacijom učvrsti vlast, praktično pokidala feudalne društvene odnose i otvorila mogućnost za prevazilaženje feudalnog načina proizvodnje – nastati prva prava vladajuća građanska klasa.¹⁹

¹⁷ Ovaj termin se takođe odnosio i na "sve grupe u socijalnoj hijerarhiji koje su pripadale višoj srednjoj klasi iz unutrašnjosti, vitezove, seoske plemiće i džentlmene" (Fritz Caspari: *Humanism and the Social Order in Tudor England*, The University of Chicago Press, Chicago, 1954, str. 2-3). Termin džentlmen (gentleman) je, međutim, šireg obima, jer je obuhvatao ne samo pripadnike visokog plemstva, nego i 'stručne ljude' (professional men), beznačajnog porekla.

¹⁸ "Razvitak ovčarstva zahtevao je takve zemljišne površine kakvih raniji krupni zemljoposednici nisu imali. Da bi do te zemlje došli, oni su počeli da zauzimaju ne samo opštinska zemljišta (to se radilo i ranije, u XIII veku) već i seljačke oranice (common fields), počeli su da seljake proteruju sa zemlje i da ih tako pretvaraju u bezzemljaški proletarijat..." (*Istorija srednjeg veka*, knj. II, str. 172). "Ograđena zemlja je u XVI veku u većini slučajeva pretvarana u pašnjak, ali ne uvek. Razvitak suknarske industrije u obliku kapitalističke manufakture pogodovao je povećanju unutrašnjeg tržišta i potrebi za žitom, a to je stvaralo preduslove za intenzivnije forme poljoprivrede." (Isto, str. 173; o 'ograđivanju' vidi i - A. L. Morton: *Istorija Engleske*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1955, str. 107-112.)

¹⁹ "Monarhija Tjudora počivala je na činjenici da je buržoazija – trgovačka klasa u gradu i progresivnije niže plemstvo na selu – bila dovoljno jaka da održi na vlasti svaku vladu koja joj je mogla obećati da će joj omogućiti da se bogati, ali ipak ne toliko da bi mogla zatražiti direktnu političku vlast kao što je učinila u sedamnaestom veku" (A. L. Morton: *Istorija Engleske*, str. 113). "Apsolutizam Tjudora bio je neobične prirode – apsolutizam uz saglasnost naroda. Tjudori nikada nisu imali stalnu vojsku, policijske snage ili nešto više od najnužnijeg birokratskog aparata. Oni nisu nikada zahtevali više novca nego što je bilo potrebno za pokriće najnužnijih neposrednih potreba. Njihova vladavina bila je s obzirom na to nužno osnovana na privremenoj ravnoteži snaga, što im je donelo stalnu podršku moćnih i naprednih klasa, u prvom redu trgovaca i većeg dela zemljoposedničkog nižeg plemstva. (...) Ovakva ravnoteža bila je u svojoj suštini nestalna jer je bila posledica činjenice da je u šesnaestom veku monarhija imala pozitivnu istorijsku ulogu u uništavanju ostataka vojnog feudalizma. Sve dok se monarhija držala ove uloge, sve dok je suzbijala neredne i uspostavljala stabilne vlade, srednja klasa i napredno niže plemstvo nisu imali potrebe da

Ta "brza, celu strukturu preoblikujuća i duboko građanska promena (čak ako je nosilac građanskog preobražaja i bilo novo plemstvo), učinila je Englesku izuzetno pogodnom za asimilaciju ideja koje su se oblikovale u Firenci i drugim malim italijanskim državama"²⁰. Za razliku od Italije, gde se uglavnom zadržalo kao duhovni ideal, obrazovanje će (posebno studije prava), u Engleskoj postati realna društvena potreba građanstva u usponu, koje je brzo osvajalo područje državne uprave. U novonastaloj situaciji, u kojoj je država zahtevala nove kvalifikacije, visoko plemstvo je, ako je htelo da koliko-toliko zadrži pozicije u vrhu društvene hijerarhije, moralo da stiče pismenost i da pribavi sebi važnije položaje bar u sudstvu i administraciji. Ipak, ono neće značajnije učestvovati u politici i upravi sve do početka osamnaestog veka, jer je bilo desetkovano međusobnim ratovima i progonima.²¹ Izjednačavanje staleža u Engleskoj, dakle, nije bio proces 'građanizacije' plemstva (kao u Italiji), već izdizanje sloja nižeg plemstva do pozicija vladajuće društvene grupe, kroz šansu koja mu se ukazala spletom društvenih i istorijskih okolnosti.

Ali, kao što ćemo videti, fizičko odsustvo visokog plemstva iz društvenog života Engleske tokom šesnaestog i sedamnaestog veka nije nužno bilo i odsustvo aristokratskih ideala.

Glavni smer promenama u engleskom društvu tog vremena dali su humanisti. Prilagođavajući ideale italijanskih mislilaca engleskim potrebama i uslovima, oni su stvarali nove društvene norme koje je vladajuća klasa, u periodu nastajanja, mogla da usvaja kao svoje. U svom glavnom delu *Vladar*²², u kojem se bavi karakterom obrazovanja onih koji su se spremali da zauzmu određene položaje u društvu, Tomas Eliot (1490-1546), prevazilazi ideal *kortedana*²³ (koji je više odgovarao situaciji italijanske renesanse u kojoj se sva

postavljaju pitanje vlasti, mogli su da prosperiraju u okviru starog režima. U savezništvu sa ovim klasama Tjudori su uništili nezavisnu vlast crkve i plemstva i stvorili preduslove za razvoj kapitalističke ekonomije." (Isto, str. 144-5.)

²⁰ Á. Heller: *A reneszánsz ember*, str. 46.

²¹ Tokom petnaestog i početkom šesnaestog veka mnogi pripadnici visokog plemstva su poubijani ili pogubljeni u borbi za krunu. Neke loze su se i zatrle, a velika imanja prešla su u ruke Tjudora. Oni su bili i najveća pretnja svima sa visokim titulama, a posebno onim lordovima koji su pripadali pojedinim kraljevskim kućama. Na početku vladavine Henrija VII bilo je ukupno dvadesetak vojvoda, markiza i grofova, a na kraju vladavine Elizabete I šesnaest grofova i jedan markiz. Džentriji su, dakle, zauzeli ogroman prazan prostor u politici i državnoj upravi koji je nastao, u pravom smislu reči, genocidom nad engleskom aristokratijom (vidi - Norman Cantor: *The English – A History of Politics and Society to 1760*, Georg Allen and Unwin Ltd, London, 1967, str. 318 i dalje).

²² Sir Thomas Elyot: *Governour*, 1531.

²³ *Cortegiano* (ital.) - dvoranin; klasičan lik ovom idealu dao je Baldasare Kastiljone u svojoj

društvena aktivnost odvijala na dvorovima gradskih tirana), i stvara novi ideal čoveka – nezavisnu individuu, obrazovanu da bi upravljala, sposobnu da sama odlučuje. Sve one koji su prihvatili njihove zahteve, od kojih je učenost bila najvažnija, engleski humanisti će zvati *džentlmenom*: "Ko god je studirao pravo kraljevine, ko je studirao na univerzitetima, ko je predavao slobodne nauke i, da skratimo, ko je mogao da živi dokono i bez fizičkog (manuall) rada i imao izgled, držanje i obaveze džentlmena, ima se zvati gospodarom (master) i ima se uzimati za gospodina (gentleman)." ²⁴ Kao što vidimo, učenost je postala, ali je aristokratska dokolica *ostala* obeležje džentlmena. Zalažući se, u skladu sa svojim idealom, i za 'školovanje siromašnih', odnosno za dostupnost škola i školovanja svim društvenim slojevima, mnogi renesansni mislioci na ostrvu ipak su zadržali ambivalentan odnos prema podanicima ne-plemenitog porekla. Njihov stav, koji su najjasnije iskazali Tomas Eliot i Edmund Spenser (E. Spenser, 1552-1599.) – da je kombinacija 'plave krvi' i učenosti superiornija od učenosti same – odražavaće poželjnost učešća noblmena u društvenom vođstvu. To smatram bitnim jer na taj način: prvo, legitimitet društvenih institucija i dalje ostaje utemeljen u poreklu njenih nosilaca i, drugo, pozicije aristokratije, za vreme njenog fizičkog odsustva iz društvenog života zemlje, ostaju sačuvane u svesti ljudi. Sve ovo je, međutim, razumljivo ako se zna da su engleski humanisti, vezujući svoje ideale za društvenu stvarnost koja ih okružuje, u velikoj meri i prihvatili tu stvarnost. Njihove ideje su najčešće odražavale protivrečnosti procesa prelaska feudalizma u monarhiju koja će se razvijati između apsolutizma i parlamentarizma. Bilo je to takvo stanje društva u kojem su istovremeno postojale i stroga staleška podela u društvenoj hijerarhiji i vertikalna socijalna pokretljivost (koja je u šesnaestom veku već bila znatna).

Da zaključim: mada su se engleski humanisti držali jednog aristokratskog društvenog poretka, njihov "ideal učenog, odgovornog džentlmena, koji je predan zadacima upravljanja, kako su to zamislili Eliot i Starki, a šire razvili ostali, postao je uzor za narastajući, aktivan i moćan sloj džentrija" ²⁵.

Knjizi o dvoraninu (Il libro del cortegiano del Baldassare Castiglione, 1528): obrazovan, uglađen, besprekornog ponašanja, kortedan se najviše bavio estetikom, a politikom samo onda kada je izvršavao zamisli vladara. Eliot je sasvim sigurno poznavao ovo delo. Veoma je indikativno da će ono prvi put biti prevedeno na engleski 1561. godine, dakle u vreme vladavine kraljice Elizabete I (vl. 1558-1603), kada je dvorski život monarha ponovo postao centar društvenog života u Engleskoj. Potrebu za obnavljanjem naročite vrste uljudnosti i dvorskih manira, koja se tada javila, potvrđuju i četiri izdanja koja je knjiga, za Elizabetine vladavine, imala.

²⁴ Sir Thomas Smith: *De Republica Anglorum*; 1583. Navedeno prema – F. Caspari: *Humanism and the Social Order in Tudor England*, str. 145.

²⁵ Caspari, str. 151. Starki je Tomas Starki (Thomas Starkey, 1499-1538), engleski humanista, pored Mora i Eliota najznačajniji politički pisac iz vremena vladavine Henrija

4. NASLEDE RENESANSE

Uspon džentrija u Engleskoj omogućen je, kao što smo videli, spletom istorijskih okolnosti. Ali njihovo napredovanje, a naročito pravac koji su dali promenama u društvu, nezamislivo je bez snažnog uticaja antičke misli. Delatnost engleskih i ostalih evropskih humanista petnaestog i šesnaestog veka, koji su bili glavni posrednici između antike i novog građanskog društva u nastajanju, bila je samo deo jednog mnogo šireg kulturnog procesa. Začeta kada je Gemistos Pleton, na firentinskom Koncilu grčkih i italijanskih teologa 1439. godine, čuvenim predavanjem uzdrmao suverenu vladavinu sholastički interpretiranog Aristotela u evropskoj misli, renesansa će biti veliko oslobađanje potencija ljudskosti i društvenosti kroz obnovu antičke kulture. Kao celokupan društveni proces, koji se "prostirao od ekonomske, preko društvene sfere do kulturne, obuhvatajući tok svakodnevnog života i svakidašnji način razmišljanja, moralnu praksu i etičke ideale, oblike verske svesti, umetnost i nauku"²⁶, renesansa će uneti mnogo toga novog u živote ljudi, a začeti još više.

4. 1. *Obrazovanost i politika*

Povratak grčkoj filozofiji bio je pre svega povratak Platonu, koji je "najviše zapanjio i ushitio humaniste... zavideli su i divili se slobodi kojom su Grci Sokratovog vremena raspravljali o suštinskim problemima religije i politike"²⁷. Njegovu koncepciju o obrazovanom sloju vladara i upravljača Tomas Mor (Thomas More, 1478-1535.) je prvo oživeo u njenoj utopijskoj dimenziji (*Utopia*; 1516), da bi je, nepune dve decenije kasnije, Tomas Eliot vezao za društvenu stvarnost koja ga okružuje, postavivši ideal koji će džentriji moći ostvariti. Po Eliotu, specijalizovanom poznavanju običajnog prava (common law), mora prethoditi opšte znanje. To opšte znanje, a pre svega ono vezano za 'poreklo i prirodu države' (origin and nature of states), njegov budući vladar je sticao kroz dela antičkih filozofa, posebno Platona. Tako će antička misao, koju su već italijanski humanisti podigli do 'glavnog sadržaja obrazovanosti' (Burkhart), postati i glavni sadržaj *obrazovanja*. Preko nje će učenici džentriji

VIII.

²⁶ Á. Heller: *A reneszánsz ember*, str. 7.

²⁷ Will Durant: *The Renaissance*, Simon and Schuster, New York, 1953, str. 80.

veštinu upravljanja državom ponovo vezati za znanje. Oživljena antička politička misao pretvaraće se u Engleskoj u političku praksu koja ima perspektivu, dok će, istovremeno, italijanska renesansa propasti najviše zbog izostajanja kvalitativnih političkih promena unutar i između gradova-država.²⁸

4. 2. Religija i moral

Za razliku od političkih promena, koje će u renesansi tek biti začete i ograničene na pojedine države, promene u domenu religije će biti daleko burnije, zahvatajući i menjajući ne samo verski već i društveni život Zapadne i Srednje Evrope.

Važna prethodnica tim promenama su verski pokreti druge polovine dvanaestog veka (posebno 'lionski siromasi'), koji su propovedničkom delatnošću, a pre svega dosledno asketskim načinom života svojih sledbenika, u značajnoj meri umanjili autoritet sveštenstva Rimske crkve, koje je sve više naginjalo luksuzu i tako bilo u raskoraku sa novozavetnim idealima skromnosti i siromaštva. Kritiku, najčešće kroz ismevanje tog raskoraka, nastaviće rani italijanski humanisti u svojim delima (naročito Bokačo). Time će početi da se razotkriva težnja Rimske crkve (kao jedinog stvarnog naslednika Rimskog carstva), za svetovnom dominacijom i moći, koja će kulminirati upravo u renesansi. Naime, dok se papska država bavila osvajanjem novih teritorija, uvećavanjem svojih materijalnih dobara i mecenstvom – pronalazeći svoj najveći problem u zagonetki kako da sprovodi svetovnu vlast bez korišćenja svetovnih metoda vladanja –, dotle su se renesansni vernici osipali, problematizujući i samu potrebu za (hrišćanskom) verom. Renesansna sekularizacija će, raskrinkavajući svetost crkve kao institucije, zvaničnoj religiji oduzeti sadržaj (što će reći: isključivu nadležnost u usmeravanju života vernika prema određenim vrednostima), pretvarajući je u društveni običaj kojeg se moglo, ali i nije moralo pridržavati.

Takva religija više ne upravlja moralom, pa ni moralnim izborom kao njenim najvažnijim delom. Razvija se 'praktični ateizam' (Heler): renesansni čovek ne negira boga, već se ponaša kao da boga nema. Društveno prihvaćenom, hrišćanskom moralu, suprotstavlja se individualni moral u nastajanju. Ovaj novi, 'privatni moral' (Heler), postaje obeležje građanstva.

²⁸ Kao nemoćni svedok propadanja gradskih tiranija i potpadanja rascepkanih italijanskih državica pod tuđinsku vlast, Nikolo Makijaveli će u svojim političkim spisima (pre svega u *Vladaru* i *Raspravi o prvoj dekadi Tita Livija*), prikazati taj drugi, proces izjalovljavanja društvenih potencija renesanse.

Razdvajanjem morala u renesansi deli se i čovek na individuu i ulogu. Za nas je to veoma bitno, jer se prvi put pojavljuje *stil života* kao nešto što se razlikuje od načina života. U antici i srednjem veku toga nema: pripadanje određenom društvenom sloju značilo je istovremeno i određeni način života koji je, unutar tog sloja, mogao unekoliko da varira, ali ne i da se diferencira. U renesansi, međutim, "čovek je mogao, svojim izborom i u skladu sa svojom ličnošću, da razvija unutar datog načina života etički potpuno različita ponašanja i pristupe životu"²⁹.

Odvajanje individue od njene društvene uloge u renesansi još nije značilo i suprotstavljanje, jer je renesansni čovek zakoračio u novi, veliki prostor društvenosti u kojem je mogao, razvijajući svoj spoljašnji – javni – život, da pronade dovoljno zadovoljenja i za unutrašnji. Individualne sposobnosti i sklonosti postale su društveno poželjne, a želje ostvarljive.

Individualnost i preduzimljivost, koje je novi način svakodnevnog življenja nosio sa sobom, zajedno sa 'rasuđivanjem, koje je svima ovladalo' (Burkhardt), stvorile privatnu, "odnosno 'privatno interpretiranu' religiju, (...) prvi javni oblik deizma"³⁰. Ta tolerantna 'religija razuma' (Heller), koja se kao teizam pojavila u renesansnoj Italiji, plodove će doneti opet u – Engleskoj. Propadanjem italijanskih renesansnih polisa narasli su filozofski skepticizam i stvarni ateizam, kao radikalno negiranje vere i hrišćanske religije, dok je društvena promena na ostrvu religiju polako, ali sigurno potiskivala iz javne u privatnu sferu. Katolička protivreformacija u šesnaestom veku najviše uspeha imaće baš tamo gde su skepsa i ateizam skoro potpuno uništili hrišćansku religiju kao sistem vrednosti i orijentacije. Zbog ambivalentnog odnosa prema hrišćanstvu ('u koje je prestao da veruje, ali nije prestao da ga voli' – Djurant), renesansni čovek još nije bio spreman za naglu i potpunu promenu, već samo za delimičnu i postepenu. Izgubljeni religijski doživljaj, koji je dotle obezbeđivala Crkva (i koji je samo delimično mogao da se nadoknadi tolerantnom pobožnošću teizma), biće zamenjen umetničkim, ali i doživljajem otkrivanja novog i nepoznatog.

4. 3. Okultizam

²⁹ Á. Heller: *A reneszánsz ember*, str. 124.

³⁰ Isto, str. 54. Vidi i poslednje poglavlje ("Opšte kolebanje u veri"), Burkhardtove *Kulture renesanse u Italiji*.

U potragu za izgubljenom duhovnošću hrišćanstva renesansni čovek će se upustiti snažno obuzet potrebom za mističnim i željom za otkrivanjem konačnih istina. To traganje, koje je u početku išlo u pravcu pronalaženja prvobitne hrišćanske religije, odnosno njenih izvora, vrlo brzo će prerasti u jednu naročitu filozofiju – okultnu ili hermetičku – koja će, pored humanizma, obeležiti renesansnu misao.

Prvo je Marsilio Fičino oživeo ranohrišćanski gnosticizam³¹ kao "hrišćansku teologiju pod uticajem grčke filozofske tradicije"³², da bi zatim Piko dela Mirandola tajno učenje Jevreja "interpretirao u hrišćanskom pravcu, verujući da kabala sadrži istinu hrišćanstva"³³.

Gnosticizam i jevrejska mistika spojeni su u *Harmoniji sveta*³⁴ venecijanskog fratra Frančeska Đordžija (Francesco Giorgi, 1466-1540). On je u svoj okultni sistem uključio čitavu pitagorejsko-platonističku numerologiju i geometriju, okultnu koncepciju o međuzavisnosti mikro- (čoveka) i makrokosmosa (svemira), kao i Vitruvijevu teoriju arhitekture, jer je verovao da je Bog zapravo jedan svemoćni arhitekta koji je izgradio, u skladu sa nepromenljivim zakonima kosmičke geometrije, savršeno proporcionalan univerzum.

Okultizam Frančeska Đordžija bio je dominantna filozofija u elizabetanskoj Engleskoj.³⁵ Njeno nesmetano širenje za vreme vladavine Elizabete I imalo je, međutim, jasnu političku zaleđinu. Venecijanski fratar je, naime, svojevremeno podržao Henrija VIII (vl. 1509-1547.) u razvodu od Katarine Aragonske čime je, posredno, podržao i buduće Elizabetino pravo na

³¹ *Gnosticizam* – naziv za različite doktrine tajnog karaktera (mešavinu grčkih, jevrejskih i persijskih religijskih i filozofskih koncepcija), koje je širio jedan broj neortodoksnih ranohrišćanskih sekti, u periodu od I-III veka. Zajedničko svim doktrinama je: pretpostavka o postojanju univerzalnog principa razumevanja – *logos-a* – i posmatranje čoveka kao bića upletenog u kosmički dualizam duha i materije, čije spasenje ne zavisi od morala, dobrih dela i vere, već od znanja – *gnosis* – o svrsi postojanja.

³² Benjamin Walker: *Gnosticism – Its History and Influence*, The Aquarian Press, Wellingborough, 1983, str. 17.

³³ Frances A. Yates: *The Occult Philosophy in the Elizabethan Age*, Routledge & Kegan Paul, London-Boston-Henley, 1979, str. 3. Kao i svaka mistika i kabala je metod religiozne kontemplacije, ali može lako da pređe u neku vrstu religiozne magije, u kojoj se barata božanskim emanacijama – *sefirotima*.

³⁴ *De harmonia mundi*; prvo izdanje se pojavilo 1525. u Veneciji.

³⁵ Njen uticaj nije mimoišao ni najznačajnije renesansne humaniste i stvaraoce, kao što su Edmund Spenser i Viljem Šekspir (o tome vidi - F. Yates: *The Occult Philosophy in the Elizabethan Age*).

presto, koje je zavisilo od zakonitosti kraljevog drugog braka sa njenom majkom, Anom Bolejn.³⁶

U takvim – po okultizam veoma povoljnim – okolnostima stasao je i filozof, naučnik i mag, doktor Džon Di (Dr John Dee, 1527-1608).³⁷ Ideali i koncepcije koje su uporište imale u antičkoj misli, okultnoj filozofiji i nauci, do obrazovanih slojeva engleskog društva druge polovine šesnaestog i s početka sedamnaestog veka stići će ponajviše u obliku koji im je on dao. U tom smislu za nas je od posebnog značaja *Matematički predgovor*, koji je Di napisao za prvi engleski prevod Euklidovih *Elementa*³⁸. Uz *Predgovor*, Di je dao i jednu tabelu 'matematičkih nauka', u kojoj je skicirao stanje skoro celokupne tadašnje nauke, uz kratka objašnjenja o prirodi pojedinih disciplina, odnosima između njih i nivou napretka koji su dostigle. Mada je u toj shemi arhitektura samo jedan od mnogih 'derivata' izvedenih iz 'matematičkih principa', u tekstu *Predgovora* posvećeno joj je više pažnje nego većini drugih nauka. Razlog tome je Vitruvijeva *Arhitektura*³⁹, koja je Diju bila među najvažnijim izvorima u pisanju *Predgovora*. Očigledno pod snažnim uticajem tog dela, Džon Di se

³⁶ Zna se da se izaslanik kralja Henrija VIII, Ričard Kruk (koji je sakupljao razna viđenja stručnjaka kako za kanonsko tako i za jevrejsko običajno pravo), 1529. godine u Veneciji sreo i sa Đorđijem, tada već jednim od vodećih teologa i ekspertom za hebrejske studije i da je ovaj u osnovi podržao Henrijeve razloge za razvod. U osnovi celog spora je, inače, ustanova levirata (ženidba bratovom udovicom), koja je u jevrejskom običajnom pravu jasno i nedvosmisleno ustanovljena (Prva knjiga Mojsijeva, 38: 8; Peta knjiga Mojsijeva, 25: 5,6). Henri VIII se, međutim, najverovatnije pozivao na šesnaesti stih 18. glave Treće knjige Mojsijeve ("Golotinje žene brata tvogega ne otkrij; golotinja je brata tvogega"), koji je i među rabinima izazivao polemiku, jer se naizgled suprotstavlja leviratu. Taj stih je, međutim, Gospod izgovorio u kontekstu zabrane incesta (18: 6-17) i odnosi se na ženu živoga brata; levirat je, međutim, vrlo jasno određen kao ženidba bratovom udovicom i to ako ovaj nije imao poroda, "da ne pogine ime njegovo u Izrailju".

³⁷ Želim da skrenem pažnju da je vlasnik najveće biblioteke toga doba u Engleskoj, jedan od glavnih tvoraca elizabetanske imperijalne politike, siva eminencija nekih značajnih poduhvata (pretpostavlja se da je lično stajao iza pomorske ekspedicije Frensis Drejka) i lični prijatelj i saradnik čuvenog geografa Merkatora, još uvek potpuno neopravdano zanemaren u razvoju nauke i filozofije. Mada se bavio i prizivanjem duhova i anđela i hemijskim eksperimentima u kojima je pokušavao da dobije tajanstvenu alhemijsku supstancu koja pretvara neplemenite metale u zlato, Džon Di je još za života bio veoma poštovan kao lekar, filozof, naučnik, matematičar, teolog i geograf.

³⁸ Prevod, koji se pojavio 1570. godine, načinio je ser Henri Bilinzli (Sir Henry Billingsley). Pored predgovora, Džon Di je za taj prevod napisao beleške uz tekst i uvod za svaku knjigu.

³⁹ Marko Vitruvije Polio (Marcus Vitruvius Pollio, I vek pre n. e.), rimski arhitekta, živeo i stvarao u vreme imperatora Avgusta, kojem je i posvetio svoje delo *De Architectura*, jedno od retkih koje je iz te oblasti sačuvano iz perioda antike. Vitruvijev delo je bilo poznato i u srednjem veku, ali tek će od renesansnog izdanja iz 1486. godine značajnije uticati na graditelje.

zalaže za arhitekturu koja bi bila utemeljena na klasičnim pravilima harmonije i proporcije, te poziva arhitekta u Engleskoj da slede svoje kolege sa kontinenta i da prihvate oživljeni klasični stil gradnje. Reč je, zapravo, o napred već spomenutom avgustinskom stilu, koji je oživeo renesansni arhitekta Andrea Paladio, a u Englesku preneo Inigo Džouns.⁴⁰ Pored toga, Di u svestranoj obrazovanosti Vitruvijevog arhitekta pronalazi aktuelan ideal svoga vremena: "Arhitekta mora – piše Džon Di, parafrazirajući Vitruvija – da razume jezike, da bude vešt u slikanju, dobro podučan u geometriji, da ne zanemari perspektivu, da zna aritmetiku, da poseduje znanje istorije, da je marljivo slušao filozofe, da ima muzičke umešnosti, da ne bude nezalica ni iz fizike, mora da se razume u pravna pitanja i da dobro poznaje astronomiju i nebeske putanje."⁴¹ Ali, dok je kod Vitruvija potreba za ovako svestranim obrazovanjem čisto praktične, možemo čak reći uže stručne prirode, dotle je za Dija arhitekta univerzalni naučnik koji mora biti "sposoban da podučava, razvrstava, pokaže, opiše i prosuđuje o svim poslovima urađenim. Jedino on traga za uzrocima i razlozima svih veštačkih stvari."⁴² Preuzimajući na sebe pravo da prosuđuje o svim stvarima, Dijeve arhitekta prevazilazi renesansnog čoveka (koji se zadovoljava saznavanjem prirodnih i božanskih zakona da bi ih koristio), i, čini mi se, upire pogled u Đorđovog Boga-ArHITEKTU.

Džon Di je, dakle, prvi u Engleskoj obnovio interes za Vitruvijem i klasičnom arhitekturom, postavljajući pri tom ideal koji će se, kao što ćemo uskoro videti, dobro uklopiti u društvenu stvarnost sedamnaestog veka. Nije teško pretpostaviti da je mogućnost uticaja *Matematičkog predgovora* bila bar onolika koliki je bio značaj prvog engleskog prevoda Euklida. Pored pisane reči, Džon Di je imao prilike da svoje ideje širi i brojnim neposrednim kontaktima sa mnogim značajnim i uticajnim ljudima svoga vremena. Iz

⁴⁰ Treba reći da iza ovog poziva ne stoji samo inspirisanost Vitruvijem, jer je Džon Di u više navrata boravio na kontinentu, između ostalog i u Italiji (u Urbinu i Rimu), kao i da je bio u stalnom kontaktu sa značajnijim evropskim naučnicima i umetnicima svoga vremena, na osnovu čega možemo sa velikom izvesnošću pretpostaviti da je dobro znao šta se događa u arhitekturi.

⁴¹ *The Elements of Geometrie of Euclide of Megara, ... With a very fruitfull Praeface made by M. I. Dee specifying the chiefe Mathematicall Sciences*, London, 1570; u - Frances A. Yates: *Theatre of the World*, Routledge and Kegan Paul, London-New York, 1987, str. 192. Di je, u stvari, prepričao Vitruvija, koji kaže: "Zato arhitekt mora da bude pismen, vešt u crtanju, dobar poznavalac geometrije, da dobro poznaje istoriju, da je marljivo slušao filozofe i upoznao muziku, da nije nezalica ni u medicini, da se razume u pravna pitanja i da ima znanja iz astrologije i o nebeskim zakonima" (Marcus Vitruvius Pollio: *Deset knjiga o arhitekturi*, Svjetlost, Sarajevo, 1990, str. 12).

⁴² *The Elements of Geometrie...*, isto, str. 196. Kod Vitruvija stoji: "Obrazovanje arhitekta mora da se sastoji iz više nauka i različnih znanja, jer arhitekt treba da ocenjuje i vrednost dela koja potiču iz oblasti drugih veština" (Vitruvius, str. 11).

njegovog dnevnika saznajemo da su mu u kućne posete dolazili diplomate, ambasadori, pripadnici obrazovanog plemstva i građanstva (među njima je bio i Nikolas Bejkon, otac Frensisa Bejkona), kao i da je često pozivan u goste. Bio je staratelj budućem grofu od Lestera (Earl of Leicester) i učitelj Filipa Sidnija⁴³, koga je kasnije, zajedno sa ostalim članovima neformalnog udruženja *Areopagit* (koje je Sidni osnovao sa svojim literarnim istomišljenicima, među kojima su bili i Edmund Spenser i Eduard Dajer), podučavao alhemiji i hermetičkoj filozofiji. Doktora Džona Dija, stoga, nesumnjivo možemo svrstati među one ljude "koji su u velikoj meri odgovorni za zadržavajuću renesansu u umetnostima i naukama, koja se desila za vreme Elizabetine vladavine"⁴⁴.

5. GILDE I ESNAFI

"Najrašireniji predstavnik zajedničkog života izvan Crkve bila je gilda ili korporacija: dve osnove drugarstva, zajednički rad i zajednička vera, bile su ujedinjene u srednjovekovnom gradu. Kad prvi put susrećemo gildu u Engleskoj u anglosasko vreme (pre 892. godine), ona je prvenstveno religiozna bratovština pod zaštitom određenog sveca, koja se sastaje u svrhu bratskog tešenja i zajedničkog veselja, a svoje članove pomaže u slučaju životnih nedaća i osigurava im pristojan ukop. U tom pogledu ona obuhvata crte koje su veoma upadljivo slične onima što su karakterisale njenog prethodnika, ako ne i direktnog pretka, rimski pogrebni kolegijum. Kasnije je ona te iste crte prenela na mnoge slične institucije, kao što su engleska bratstva, lože slobodnih zidara, ili američki *Elks and Odd Fellows*, u kojima se takođe meša društvenost i osiguranje."⁴⁵

Srednjovekovni grad je, kao što smo već videli, bio ona društvena osnova koja je u feudalizmu omogućavala ekonomski i politički uspon građanstva, pre svega stvaranjem situacije koja je "srednjovekovnog građanina upućivala da ide putem ka *homo oeconomicus*"⁴⁶. Osnovni i najvažniji oblik novim ekonomskim, ali i najširim društvenim odnosima koji su se razvijali unutar

⁴³ Philip Sidney (1554-1586), jedan od najznačajnijih renesansnih pisaca Engleske, autor *Arkadije*.

⁴⁴ Peter French: *John Dee – the World of an Elizabethan Magus*, Ark Paperbacks, London-New York, 1987, str. 126.

⁴⁵ Luis Mumford: *Grad u historiji*, Naprijed, Zagreb, 1988, str. 271.

⁴⁶ Maks Veber: "Nelegitimna vlast (Tipologija gradova)", *Privreda i društvo*, Prosveta, Beograd, 1976, knjiga II, str. 409. Reč je o procesu koji je "uvek značio porast moći jednog sloja u gradu, koji je direktno učestvovao u trgovini i zanatu ili bar bio zainteresovan za njih: to je bio građanski sloj, u modernom smislu" (isto, str. 403).

gradskih zidina dale su organizacije trgovaca (gilde) i udruženja zanatlija (esnafi/cehovi). One su "predstavljale grad u svom ekonomskom vidu, jednako kao što je grad predstavljao cehove i gilde u svom društvenom i političkom vidu"⁴⁷. Delujući u periodu nastajanja (od devetog do dvanaestog veka), prevashodno kao zaštitne organizacije,⁴⁸ gilde i esnafi će u narednim vekovima, na temelju brige za članove (pre svega za njihovo zdravstveno i starosno osiguranje, a zatim i za obrazovanje i zabavu), razviti veoma široku društvenu aktivnost.

Maks Veber je pokazao da su esnafi i gilde, kao stvarni nosioci ne samo ekonomske moći, već i društvenog života u gradu, vremenom postali izvor legitimiteta gradske vlasti: nosilac javnih funkcija morao je (pre svega da bi se obezbedila i očuvala gradska autonomija), biti punopravan građanin, a punopravnost je najčešće sticao upravo članstvom u nekom esnafu.⁴⁹ Ova pojava, naravno, nije bila svuda istovetna: uticaj i uloga religioznih bratstava, trgovačkih gildi, strogo profesionalnih esnafa, bogatih i uticajnih rentijera (patricija), a neretko i kralja, bio je različit ne samo u različitim državama, već i u gradovima iste države. Ipak, "na kraju srednjeg veka i na početku novog doba, gotovo svim gradovima (italijanskim, engleskim i francuskim, kao i nemačkim), upravlja savetnički patricijat ili neka korporacija građana, koja je u odnosu na ne-članove bila ekskluzivna, a u odnosu na članove predstavljala vladavinu honorata"⁵⁰.

Srednjovekovne i renesansne organizacije zanatlija i trgovaca su, dakle, nekoliko vekova bile ključne ustanove zapadnoevropskih gradova, njihov osnovni izvor autonomije, legitimiteta vlasti u njima i garant samostalnosti

⁴⁷ Mumford, str. 275.

⁴⁸ "Pored rodovskih saveza, koji tokom vremena gube svoj značaj u životu Anglosasa, postojali su i novonastali savezi lično slobodnih ljudi, koji su zaključivani radi zajedničke zaštite – takozvane gilde (*gild, gesio*)" (*Istorija srednjeg veka*, red. A. D. Udaljcov, Narodna knjiga, Beograd, 1950, knjiga I, str. 90; vidi i str. 182-4). One su "još pre prvih napora gradova oko postizanja autonomije predstavljale jednu od najstarijih manifestacija građanske solidarnosti" (Marc Bloch: *Feudalno društvo*, Naprijed, Zagreb, 1958, str. 420; vidi i str. 494-5).

⁴⁹ "Isto su tako kasnije i plemići i obrazovani ljudi koji su želeli ući u gradsku upravu morali najpre pristupiti gildi apotekara ili slikara da bi stekli pravo na obavljanje javnih funkcija" (L. Mumford: *Grad u historiji*, str. 274).

⁵⁰ M. Veber: "Nelegitimna vlast (Tipologija gradova)", str. 320. "Gradski gornji sloj koji se sastojao od bogatih trgovaca, kućevlasnika i posednika gradske zemlje, a delom i ritera, nije učestvovao u proizvodnji, već je predstavljao privilegovanu grupu, koja je dobila naziv patricijat. Ta nasledna aristokratska grupa nije puštala u svoju sredinu nove članove ili ih je puštala s velikom mukom", pa su "povlastice koje bi grad izvojevao dospevale u ruke gradskog patricijata" (*Istorija srednjeg veka*, knj. I, str. 185).

građanstva u usponu. Esnafi i gilde su, posebno u vreme najveće moći, bile glavni (a neretko i jedini), nosioci gradskog načina života, a na temeljima zanatskih škola za slobodna zanimanja izrašće i evropski univerziteti⁵¹. U njima je, takođe, pored radno-partnerskog (u osnovi ugovornog odnosa u cilju obavljanja određenog posla), bilo prostora i za neku vrstu religioznog udruživanja, koje je povezivalo članove istim idejama i verovanjima, spajajući tako rad, religioznost i zabavu.⁵²

Njihova uloga i značaj nisu bili bitno drugačiji ni na ostrvu.⁵³ Rasprostiranje trgovačkih gildi u Engleskoj počinje dolaskom Normana u jedanaestom veku (poseban zamah osnivanju gradova i razvijanju trgovine daje kralj Henri I, sin Viljema Osvajača, početkom dvanaestog veka), mada religiozna bratstva, kao indirektna nastavljače antičkih rimskih gildi, srećemo i ranije. Njih će, međutim, prvom polovinom šesnaestog veka skoro potpuno potisnuti Henri VIII i njegov naslednik Edvard VI (vl. 1547-53), dok je kralj Edvard III (vl. 1327-77.) – dozvolivši stranim trgovcima slobodnu trgovinu u

⁵¹ Univerzitet je "možda najvažnija nova institucija što ju je stvorila srednjovekovna kultura. S instinktivnim shvatanjem njene važnosti, ta je ustanova nazvana imenom koje je u dvanaestom stoleću služilo kao naziv za sve cehove i gilde: *universitas*" (L. Mumford: *Grad u historiji*, str. 278). Sveučilište će, od dvanaestog veka do kraja renesanse, od stručnog udruženja koje priprema za određena zanimanja i zvanja postati institucija sa 'posebnim autoritetom', na kojoj je 'traganje za znanjem postalo jedan trajni cilj', koja će snagom naučnosti i naučnog metoda 'čuvati i preispitivati u jednoj kritičkoj perspektivi celokupnu kulturnu baštinu' (vidi - isto, str. 278-9).

⁵² "U gradovima i bogatijim selima esnafi i bratstva su pomagali da se organizuju živopisne priredbe i zabave. Ljudi su u svakoj mogućoj prilici, nacionalnoj ili lokalnoj, uživali da priređuju svečane povorke, od kojih danas imamo samo malobrojne ostatke, kao što su povorke gradonačelnika Londona ili odlazak kralja na otvaranje Parlamenta. (...) Esnafi i bratstva, iz kojih su sveštenici po pravilu bili isključeni, bili su odraz rastuće inteligencije i preduzimljivosti svetovnjaka. Ali i oni su bili prožeti, kao i najveći deo tadašnjeg života i misli, religioznim idejama. (...) Ljudi koji su se udruživali u esnaf ili bratstvo radi koristi, dobročiniteljstva ili prosto gošćenja voleli su da svojim skupovima daju religioznu boju i da prizivaju blagoslov nekog sveca na svoje udruženje. Čak i ako su bili antiklerikalni, oni nisu bili antireligiozni" (Džordž Makoli Treveljan: *Društvena istorija Engleske*, SKZ, Beograd, 1982, str. 99; vidi i dalje, do kraja treće glave).

⁵³ "Krajem trinaestog veka gotovo svi gradovi bez obzira na veličinu (...) postigli su izvesnu samoupravu. Oni su izvojevali oslobođenje od feudalnih obaveza i glavna briga svakog grada bila je da trgovina ostane u rukama njegovih građana, na principu da samo oni koji su dali svoj udeo u oslobođenju grada imaju pravo da sudeluju u njegovim privilegijama. Ovaj je princip bio sproveden putem organizacije buržoazije u trgovačku gildu. Ove gilde, koje su obuhvatale sve trgovce u određenom gradu (u početku nije bilo jasne podele između trgovca koji je kupovao i prodavao i zanatlije koji je proizvodio robu, jer su obično obe funkcije bile zastupljene u istoj ličnosti), bile su strogo zatvorene za ostale građane, a njihove su obaveze bile regulisane u obliku poreza, i u slučaju neispunjavanja tih obaveza, u krajnjem slučaju, sledio je izgon." (A. L. Morton: *Istorija Engleske*, str. 58.)

engleskim gradovima – još sredinom četrnaestog veka zadao udarac trgovačkim gildama, od kojeg se ove više nisu oporavile. Ali, prvo u okviru trgovačkih, a posle i samostalno, razviće se zanatlijske gilde (esnafi), koje će od dvanaestog veka trajati sve do 1835. godine, kada je njihova moć i formalno zakonom ukinuta. Mada su u zenitu bile tokom četrnaestog i petnaestog veka, one će početi da gube značaj tek krajem sedamnaestog, kada ih je novi, intenzivno kapitalistički način proizvodnje definitivno potisnuo.⁵⁴ Za nas je ovde bitno da je vladavina esnafa ili putem esnafa bila karakteristična za veće engleske gradove – uključujući i London – čak i posle opadanja njihove (pre svega ekonomske) moći, kao i da "građanima nisu smatrane samo osobe nastanjene u dotičnom mestu. Naprotiv, upravo po pravilu, grupi građana pripadali su susedni zemljoposednici, *gentry*."⁵⁵

Naročitost grada Londona bile su 'livrejske kompanije' (livery companies), zanatska udruženja nazvana po posebnoj odori (livreji), koju su članovi, a po odobrenju odbora udruženja, imali pravo da nose. Pored toga što je bio obeležje položaja pojedinca unutar udruženja, taj krznom postavljeni ogrtač je bio i simbol pripadnosti građanstvu.⁵⁶ Udruženjem je najčešće upravljalo telo znano kao 'odbor pomoćnika' (court of assistans), kojim su predsedavali majstor (master) ili glavni nadzornik (prime warden) i nadzornici (wardens). Londonski esnafi su već u četrnaestom veku stekli odlučujuću moć u gradskim savetima, uključujući i izbor gradonačelnika.

Sve do sada rečeno važi i za, već spominjanu, Londonsku zidarsku kompaniju, s tom razlikom što ona nije počela da gubi na značaju kada i ostali esnafi, jer kapitalizam sedamnaestog veka nije bio konkurent graditeljskom, kao što je to bio nekim drugim zanatima. Svoj ugled i važnost kompanija će čak obnoviti i učvrstiti nakon velikog požara koji se desio 1666. godine, kada je bila glavni nosilac obnove Londona.

⁵⁴ "Esnafski sistem nije bio podesan za akumuliranje kapitala. Po načinu rada i po uređenju svog života, srednjovekovni trgovci i zanatlije nadmašili su, možda, stoleća posle sebe. Ali esnafski pogledi bili su kruti i ograničeni na grad, pa ih je stoga potisnuo sistem podesan za širenje i prilagođavanje. (...) Trgovački kapitalist je bio posrednik koji je obarao stare prepreke. (...) On je kršio pravila, ali je bio životni sok privrednog razvoja." (C. R. Fay: *Great Britain from Adam Smith to the Present Day*; navedeno prema – Dž. M. Treveljan: *Društvena istorija Engleske*, str. 186.)

⁵⁵ M. Veber: "Nelegitimna vlast (Tipologija gradova)", str. 349.

⁵⁶ U engleskom jeziku reč *gownsmen* (bukvalno - 'čovek koji nosi ogrtač'), je sinonim za građanina.

6. GRAĐANIN-GRADITELJ

Takva Londonska zidarska kompanija je, zajedno sa još nekim zidarskim esnafima Škotske i Engleske, početkom sedamnaestog veka primala u svoje članstvo građane zainteresovane za antičku kulturu i graditeljstvo. Mi smo, međutim, već videli da prijem ne-zanatlija nije novina: građanin je i inače bio motivisan da bude član nekog esnafa jer mu je to: prvo, obezbeđivalo sam status građanina; drugo, jer su ga udruženja zanatlija privlačila zbog svoje političke moći i stvarnog ugleda; i, treće, jer je unutar esnafa mogao da zadovolji raznovrsne životne potrebe (međusobna ispomoć, osiguranje, zabava), kao i jednu novu, koja je nastala izdvajanjem stila od načina života, potrebu za *ekskluzivnošću*. Takođe nije teško pretpostaviti da se, u situaciji kada je počeo da opada značaj esnafa, građanin okretao prema onim zanatlijskim udruženjima koja su opstajala, a to je bila upravo operativna masonerija.

Videli smo, takođe, da je najvažnija renesansna odlika – zanimanje za antičku kulturu – u samoj osnovi oblikovanja engleskog građanstva i njegovog uspona, posebno u šesnaestom veku. Međutim, usmeravanje tog interesovanja ka Vitruvijem i klasičnoj arhitekturi, a samim time i drugačija motivacija za prijem u neki zidarski esnaf, mogla je da se javi tek nakon objavljivanja *Matematičkog predgovora* Džona Dija. Šireći se od poziva koji je Di uputio, ovo interesovanje će do punog izražaja doći početkom sedamnaestog veka, najviše u delatnosti već spominjanog Inigo Džounsa, prvog renesansnog graditelja u Engleskoj. Mada ni Anderson (u KONSTITUCIJI), ni Preston (u *Prikazu*), ne spominju Džona Dija (kasnije ćemo videti kako i zašto je izostavljen), Džounsu posvećuju značajnu pažnju. To, po mišljenju Frensis Jejts, sugerše da "spekulativna masonerija i njeno postepeno odvajanje od operativne, počinje sa obnovljenim interesovanjem za Vitruvijem i klasičnom arhitekturom"⁵⁷.

Delatnost Inigo Džounsa bila je dobro znana u društvenom životu Londona i engleskog dvora. Pored slikarstva, Džouns se zanimao i za arhitekturu i teatar (posebno pozorišni dizajn), kao i za izradu raznih mehaničkih naprava. Već od 1605. bio je dizajner kostima i scena za raskošne i čuvene *maske*⁵⁸ na dvoru Džejmisa I (tu funkciju zadržao je i pod Čarlsom I), a njegovoj slavi i ugledu (čak i na kontinentu), naročito su doprineli značajni događaji u čijem obeležavanju je – kao tvorac maski, kostima, scenografije i naročitih efekata za dvorske i javne predstave – učestvovao. Izrazitom popularnošću i ugledom Džouns je mogao samo da pojača privlačnost

⁵⁷ Frances Yates: *The Rosicrucian Enlightenment*, str. 214.

⁵⁸ *Masque* - maska, vrsta pozorišne predstave, prvobitno bez dijaloga.

Londonske zidarske kompanije, kojoj je i sam pripadao. To se najverovatnije i desilo, jer se vreme gradnje Benkving hauza (od 1619. do 1622.) – prve renesansne građevine u Engleskoj i prvog objekta u sklopu Vajthol palate, čijim je projektom Džouns oživeo klasični stil gradnje u Engleskoj – poklapa sa prvim izveštajima o, napred već spomenutom, plaćanju za 'proizvođenje u zidara' unutar Londonske zidarske kompanije.

Obrazovani građani na čelu sa Inigo Džounsom su, dakle, prihvatili poziv koji im je uputio Džon Di u *Matematičkom predgovoru*. Sasvim je logično da će pri tom prihvatiti i ideal čoveka-arhitekta koji je Di postavio, posebno u društvenim uslovima koji su mu pogodovali.

Prvim decenijama sedamnaestog veka u Engleskoj trajan pečat utisnuo je sloj džentrija u punoj snazi i društvenoj moći. U politici, umetnosti i nauci dominirale su snažne, nezavisne i stvaralačke ličnosti, koje su u sebi i svojoj delatnosti spojile nasleđe renesansnog čoveka sa nasleđem društvenog sloja kojem su pripadale. Bio je to onaj sloj koji je, videli smo, uspeo da se ostvari u ključnim oblastima društvenog života – privredi, politici, umetnosti i obrazovanju – menjajući ga pri tom i oblikujući po svojoj meri. U takvoj situaciji morala je, sasvim izvesno, da se javi i svest o vlastitom značaju, ne samo u pojedinim oblastima u kojima je građanin imao uspeha, već i za (englesko) društvo u celini. Takav neimar nije mogao a da ne uoči svoju sličnost sa renesansnim idealom arhitekta, koji je Džon Di uveo u kulturu engleskog obrazovanog čoveka, posebno kada je sličnost postojala i na simboličkom i na stvarnom nivou. Taj ideal je, zbog toga što ga je engleski građanin-džentlmen već delom (bar što se obrazovanosti tiče) i ostvario⁵⁹, bio sasvim sigurno dobar motiv da pojedinac preuzme i formalni stil života graditelja. Ali, zbog samih njegovih nosilaca, taj stil je morao biti ekskluzivan, a ne samo imitacija udruženja skromnih i na svoju usku struku ograničenih kalfi i majstora.

7. VEK 'PRIHVAĆENIH' MASONA

Proces preobražaja operativne u spekulativnu masoneriju začet je, dakle, u prvoj polovini sedamnaestog veka, prihvatanjem ne-zanatlija zainteresovanih za arhitekturu i graditeljstvo u članstvo operativnih loža. Stoga je sedamnaesti vek među slobodnim zidarima znan kao 'vek prihvaćenih masona', a verovatno

⁵⁹ Ideali koji pokreću čoveka ne smeju biti previše udaljeni od njegovog stvarnog stanja, inače ne motivišu, nego obeshrabruju.

zato što ukazuje na ključni činilac tog procesa, taj naziv se odomaćio i kod istraživača ne-masona.

Videli smo da je glavni motiv za pristupanje obrazovanih građana zidarskim esnafima bila podrška renesansnom graditeljstvu u Engleskoj. Ipak, ne treba smetnuti s uma da je gore opisana promena motiva omogućena naraslom finansijskom i političkom moći građanstva. Naime, sasvim je sigurno da, u trenutku prijema u ložu, generalu Robertu Mariju ili obrazovanom antikvaru Iljasu Ešmolu nije nedostajalo ni građanskog statusa, ni ugleda. To znači da je dotadašnji motiv pojedinca za pristupanje nekom esnafu, ako ne prevaziđen, a ono u drugom planu. Proces sticanja građanskog statusa sada je već prerastao u borbu za građanske institucije vlasti i upravljanja, koja će i obeležiti sedamnaesti vek u Engleskoj.

Mada se interesovanja ne-zanatlija nisu zadržala samo na obnovi klasične arhitekture, vek 'prihvaćenih' masona je i po obliku organizovanja i po vrsti delatnosti još uvek bio pre svega vek operativne masonerije. Kao što je obnova klasične arhitekture u Engleskoj, na čelu sa arhitektom-umetnikom Inigo Džounsom, obeležila prvu polovinu, tako je obnova Londona nakon velikog požara 1666. godine, na čelu sa arhitektom-naučnikom Kristoferom Renom (Christopher Wren, 1632-1723), obeležila drugu polovinu sedamnaestog veka.⁶⁰ U vreme kada ga je kralj Čarls II (vl. 1660-1685.) naimenovao vrhovnim geometrom i glavnim arhitektom za obnovu Londona, Kristofer Ren je više bio poznat kao naučnik (predavao je astronomiju na Grišemovom kolidžu u Londonu). Bio je i jedan od osnivača (kasnije i predsednik) Kraljevskog društva, ustanove za podsticanje i razvoj 'primenjenih nauka'. Mada je bio uspešan u naučnom radu,⁶¹ Ren će ostati zapamćen pre svega po najvažnijoj građevini obnovljenog Londona, Katedrali svetog Pavla (građena od 1675-1710. zajedničkim naporom londonskih graditelja i Parlamenta).

Tretiranje Kristofera Rena u masonskim izvorima najbolje odražava određene protivrečnosti nastanka ne-zanatske masonerije. Tako Džejms Anderson u prvom izdanju KONSTITUCIJE (1723.) samo usput spominje 'genijalnog arhitektu ser Kristofera Rena', dok mu u drugom izdanju (1738.)

⁶⁰ U vatri koja je pet dana besnela (uglavnom) unutar gradskih zidina, "izgorelo je osamdeset devet crkava, uključujući i staru gotsku katedralu. Ako im je bilo suđeno da propadnu, nije se moglo izabrati srećnije vreme za taj holokaust, pošto je ser Kristofer Ren, koji je dostigao vrhunac svojih sposobnosti, počinjao da stiče ugled na dvoru i u gradu. Njegov genije je ostavio svoj pečat na crkvenoj arhitekturi novog Londona. Njegove crkve (...) svedoče i danas o klasičnom dostojanstvu tog vremena i čoveka koji ih je postavio na mesto njihovih srednjovekovnih prethodnika" (Dž. M. Treveljan: *Društvena istorija Engleske*, str. 257).

⁶¹ Formulu koja dokazuje da je eliptična orbita planeta uslovljena delovanjem gravitacione sile, Njutn je izveo na osnovu Renovih istraživanja.

posvećuje znatno više pažnje, dajući i detaljnu listu njegovih masonskih funkcija. Mada je naprasno postao važna ličnost u istoriji masonerije, ipak je ostala zabeležena veoma ozbiljna primedba da, nakon njegovog drugog izbora za VM (1702. godine), masonerija nije napravila napredak vredan pažnje: "Ser Kristoferove poodmakle godine onemogućavale su ga u vršenju dužnosti službe, lože su se gasile, a godišnje svetkovine su u potpunosti bile zanemarene."⁶² Dodatnu zabunu u sve ovo unosi i jedna beleška u rukopisu (napred već spomenutog) *Prirodopisa Viltšajra*, koju je autor Džon Obri naknadno uneo: "Danas (18. maja 1691, u ponedeljak posle Spasovdanske nedelje), je bio veliki zbor Bratstva prihvaćenih masona u crkvi Svetog Pavla, na kojem je ser Kristofer Ren prihvaćen za brata."⁶³ Navedeni datum se, međutim, ne slaže sa datumima koje daje Anderson, ali on nigde i ne tvrdi da je Ren iniciran u 'prihvaćenog' masona. Nedoumice nastaju stoga što su funkcije koje Anderson pripisuje Renu iste i u operativnoj i u spekulativnoj masoneriji. Da je ipak reč o visokim položajima unutar operativne masonerije, potvrđuje i činjenica da Ren nije prisustvovao osnivanju VELIKE LOŽE 1717, prve organizacije ne-zanatske masonerije. Ovo je značajno utoliko pre što je za jednu od četiri osnivačke lože⁶⁴ – zidarsku ložu 'Svetog Pavla' –, Kristofer Ren (kao glavni arhitekta istoimene katedrale), profesionalno bio vezan bar do 1710. godine.

S druge strane, ako je Ren i bio 'prihvaćeni' mason (Obrijeva tvrdnja se ipak ne može olako odbaciti), on očigledno nije mnogo mario za taj status, jer su primedbe na njegovu delatnost najverovatnije dolazile upravo od ne-operativne braće. Naime, gore navedenim stanjem zbog navodne Renove neaktivnosti najviše su mogli biti nezadovoljni 'prihvaćeni' masoni, jer njihova interesovanja nisu morala biti vezana za konkretan graditeljski posao, ali njihovo okupljanje jeste. Sve ovo upućuje na zaključak da su 'prihvaćeni' masoni, mada već grupisani u neku vrstu 'bratstva', još uvek činili neformalnu grupu unutar operativne masonerije.

Naravno, prebacivanje krivice za gašenje loža samo na jednog čoveka nesumnjivo je preterano. Po mome mišljenju razloge za krizu, koja je sasvim sigurno u nekom obliku zahvatila operativnu masoneriju krajem sedamnaestog

⁶² James Anderson, D.D.: THE NEW BOOK OF CONSTITUTIONS, London, MDCCXXXVIII, str. 108. Anderson vrlo džentlmenski pravda Rena za zanemarivanje dužnosti, pozivajući se na njegove godine (Ren je 1702. imao sedamdeset godina).

⁶³ Navedeno prema - J. Hamill: *The Craft*, str. 36.

⁶⁴ Zidarske lože su imena najčešće dobijala ili po građevinama koje su se gradile, ili po gostionicama i krčmama u blizini gradilišta, u kojima su se njihovi članovi okupljali. Loža 'Svetog Pavla', čije se postojanje može pratiti unatrag bar do 1693, sastajala se kod 'Guske i roštilja', u porti katedrale, a ostale tri su bile vezane za gostionice 'Kruna' i 'Pehar i grozd', odnosno krčmu 'Jabukovo drvo'.

veka, treba tražiti pre svega u samom osnovnom obliku organizovanja operativne masonerije – u *privremenim* ložama (occasional lodge). Za razliku od zanatlijskih esnafa (kakva je, na primer, bila Londonska zidarska kompanija), koji su bili relativno trajan oblik organizovanja zanatlija, zidarske lože koje su se osnivale na gradilištu gasile bi se po okončanju radova.⁶⁵ Takva organizacija operativne masonerije 'na terenu' očigledno je bila glavna prepreka težnji 'prihvaćenih' masona ka redovnim i trajnim okupljanjima. Činjenica da je prva organizacija ne-operativne masonerije nastala iz operativnih loža, kao i da prvih nekoliko godina unutar novoosnovane VELIKE LOŽE nije bilo drugih aktivnosti osim periodičnog okupljanja članstva, godišnjeg banketa i izbora funkcionera, nedvosmisleno upućuje na to.

Osnivanje VELIKE LOŽE (kasnije nazvane Prvobitnom Velikom ložom Engleske - Premier Grand Lodge of England), 24. juna 1717, bio je čin formalizacije jedne neformalne grupe ('prihvaćenih' masona), putem ustanovljenja nove organizacije (ne-operativne masonerije), ali unutar identične organizacione strukture (lože operativne masonerije), samo ovaj put trajne, te sa bitno drugačijim sadržajem delatnosti od graditeljskog. Pored sistema upravljanja koji je važio u većini livrejskih kompanija, nova organizacija je zadržala i trostepenu hijerarhijsku strukturu zidarskih esnafa (učenik - šegrt, pomoćnik - kalfa, majstor mason).

8. DISKRETNI ŠARM ARISTOKRATIJE

Bliže okolnosti osnivanja VELIKE LOŽE iz 1717. godine ni danas nisu u potpunosti poznate. Džon Hemil, upravnik biblioteke Ujedinjene velike lože Engleske (United Grand Lodge of England, u nastavku UVLE)⁶⁶, smatra "da je u početku Velika loža bila jednostavno mogućnost za članove londonskih loža da se međusobno druže"⁶⁷. Takvo viđenje podupiru i činjenice da novoosnovana VELIKA LOŽA u početku nije imala nikakvu upravljačku funkciju nad postojećim ložama (što će kasnije biti njeno osnovno obeležje), te da je bila vezana isključivo za London i Vestminster. Sličnog mišljenja je i jedan od ranijih glavnih bibliotekara UVLE, masonski istoričar Henri Sedler (Henry Sadler,

⁶⁵ Mada je Londonska zidarska kompanija bila sedište esnafa, ona nikada nije bila nadređeno telo privremenim ložama, pa je zato pogrešno u njoj videti prethodnicu VELIKE LOŽE iz 1717.

⁶⁶ Ujedinjena Velika loža Engleske je nastala 1813. godine, spajanjem dve paralelne masonske organizacije, PRVOBITNE VELIKE LOŽE i Drevne Velike lože (Ancient Grand Lodge, osnovana 1751.)

⁶⁷ J. Hamill: *The Craft*, str. 42.

1840-1911). On je, međutim, na osnovu svojih istraživanja zaključio da su, tokom nekoliko narednih godina od njenog osnivanja, ne-operativni masoni preuzeli vođstvo unutar VELIKE LOŽE i oblikovali je kao upravljačko telo. U vezi sa tim, Sedler je odlično uočio da je razdvajanje operativne i ne-operativne masonerije teklo i linijom socijalnog raslojavanja.⁶⁸ Daleko skromniji prihodi zanatlija od onih koje su imali 'prihvaćeni' džentlmeni (posebno plemići i trgovci), u velikoj meri su ograničavali njihovu mogućnost da prate nove aktivnosti ne-operativnih masona, koje su sve manje imale veze sa konkretnim (graditeljskim) poslom. Operativni masoni su i od novoosnovane VELIKE LOŽE uglavnom očekivali ono što su im i dotadašnje operativne pružale – skromnu materijalnu pomoć u periodima bez posla, kao i u slučaju invalidnosti, bolesti i starosti.

Dodatnu teškoću u vezi sa događajem koji razmatramo predstavlja i nedostatak bilo kakvog autentičnog dokumenta o radu nove organizacije u prvih nekoliko godina njenog postojanja. Najraniji originalni zapisnici sa sastanaka potiču tek iz 1723, dok za prethodnih šest godina istraživačima na raspolaganju stoji jedino drugo izdanje Andersonove KONSTITUCIJE iz 1738, u kojoj se navode najvažnije odluke prethodnih godišnjih skupština. Ne sme se, međutim, gubiti iz vida da je reč o izvoru čiju historiografsku pouzdanost ozbiljno dovodi u pitanje činjenica da se isti inicijalni događaj formiranja PRVOBITNE VELIKE LOŽE potpuno različito tretira u dva izdanja ovog osnovnog slobodnozidarskog dokumenta: dok se u prvom ni ne navode četiri operativne lože iz kojih je nastala, u drugom se one detaljno opisuju, a imenuju se i druge koje su u to vreme, navodno, postojale.

Ipak, jedno jasno iskazano očekivanje privuklo je moju pažnju: u već spomenutom drugom izdanju KONSTITUCIJE Anderson tvrdi da su se predstavnici četiri londonske lože 1716. dogovorili da sledeće godine održe godišnju skupštinu i gozbu (Annual Assembly and Feast), na kojoj bi "između sebe izabrali VELIKOG MAJSTORA, sve dok na svom čelu ne budu imali plemenitog brata"⁶⁹. Da je težnja ka aristokratskom patronatstvu (zajedno sa namerom, koju je Sedler uočio, oblikovanja jednog upravljačkog tela), zaista

⁶⁸ Sedlerova namera je bila da utvrdi da li su i kakve lože postojale u godinama koje su prethodile osnivanju VL 1717. Kao najpouzdanije podatke koristio je molbe zanatlija za novčanu pomoć, koje su ovi upućivali svojim matičnim ložama, kao i dokumentaciju loža o vrsti i visini te pomoći, pa je na osnovu toga uočio razliku između materijalnog položaja zanatlija s jedne, i 'prihvaćenih' masona sa druge strane (vidi - Henry Sadler: *Masonic Facts and Fictions*, The Aquarian Press, Wellingborough, 1985).

⁶⁹ J. Anderson: *THE NEW BOOK OF CONSTITUTIONS*, str. 109; naglašeno u originalu. Isto očekivanje (iskazano skoro u identičnom obliku), navodi se i nakon izbora Velikih majstora sve do 1721 (vidi - isto, str. 109-113).

bila prisutna već na samom početku postojanja VELIKE LOŽE, potvrđuju i aktivnosti njenog drugog i trećeg Velikog majstora.⁷⁰ Džordž Pejn (Gerge Payne, VM 1718. i 1720.) je prikupljao stare dokumente (na kojima su zabeležene takozvane 'drevne' ili 'stare dužnosti' operativne masonerije), za buduća pravila nove organizacije, a doktor Džon Teofil Dezagilije (John Theophilus Desaguliers, VM 1719.) je pridobijao aristokratiju i intelektualnu elitu za članstvo (u čemu, kao kapelan princa od Velsa i član Kraljevskog društva, sasvim sigurno nije imao većih teškoća). Obojica su ubedila Džona, vojvodu od Montegjua (John, Duke of Montagu), da prihvati položaj Velikog majstora 1721. Prisustvo noblmena na njenom čelu odmah skreće pažnju javnosti na slobodno zidarstvo i štampa počinje da prati rad VELIKE LOŽE, posebno kada bi neko od značajnijih ličnosti bio iniciran. Koliko je ta vrsta prisustva u javnosti bila važna za novoosnovanu organizaciju, najbolje ilustruje razvoj događaja koji je usledio: od 1717. do 1730. nova loža se nametnula ostalim londonskim ložama kao upravljačko telo, a proširila je autoritet i na provincije; broj loža je u tom periodu, od inicijalnih četiri, porastao na preko sedamdeset⁷¹. Nadređena i upravljačka funkcija nove VELIKE LOŽE nad drugim ložama ustanovljena je godine 1723. KONSTITUCIJOM SLOBODNIH ZIDARA, u kojoj su formulisane dužnosti slobodnog zidara, pravila organizovanja i načela regularnosti u masoneriji.

Videli smo da raspoloživi podaci pružaju samo ograničena obaveštenja o neposrednim okolnostima i stvarnim razlozima osnivanja prve organizacije ne-zanatske masonerije, londonske VELIKE LOŽE iz 1717. godine. Međutim, gore navedena Andersonova tvrdnja, kao i razvoj događaja koji smo upravo razmotrili, usmerili su ovo istraživanje sa tih neposrednih okolnosti na, po mom mišljenju, mnogo značajniji problem: šta je 'prihvaćene' masone čitav sedamnaesti vek vezivalo za operativnu masoneriju? Teško da su graditeljski poduhvati Džounsa i Rena, ma koliko značajni, bili glavni razlog vernosti obrazovanih građana i pripadnika džentrija jednoj zanatskoj organizaciji, posebno u uslovima kada esnafi više nisu bili, ili bar nisu bili najvažniji, izvori građanskog statusa. Još manje su Benkviting hauz i Katedrala svetog Pavla dovoljne za objašnjenje napora koji su ne-zanatlije uložile u preobražaj operativne masonerije, i to u periodu njene krize krajem sedamnaestog i početkom osamnaestog veka. Iz očigledne namere da je sačuvaju u istom obliku i sa istovetnom strukturom, stiče se utisak da im je kontinuitet sa zanatskom organizacijom bio neobično važan. U pokušaju da bacim nešto više svetla na ovaj problem, poslužiću se tzv. 'Lilend-Lokovim' dokumentom, mada i među

⁷⁰ Prvi Veliki majstor bio je džentlmen Entoni Sejer (Anthony Sayer).

⁷¹ Naravno, nisu sve bile novoosnovane; jedan deo su činile već postojeće lože, koje su u međuvremenu priznale nadležnosti VL.

samim masonima postoje ozbiljna neslaganja po pitanju autentičnosti originalnog manuskripta na koji se isti poziva.⁷² No, taj spor nas ovde ne zanima; za ovo razmatranje bitno je da navedeni dokument (zajedno sa pismom i komentarima filozofa Džona Loka), počinje da se koristi već početkom četrdesetih godina osamnaestog veka kao argument u dokazivanju drevnosti masonerije, što nedvosmisleno ukazuje na želju nove organizacije da pošto-poto utemelji svoje poreklo u davnoj i slavnoj prošlosti.

"Gospodine, konačno sam nabavio (...) kopiju onog rukopisa iz Bodlijanske biblioteke, za koji ste bili tako zainteresovani da ga vidite: i koji vam, pokoravajući se vašem zahtevu, šaljem", obaveštava Džon Lok u pismu Tomasa, grofa od Pembruka.⁷³ Dokument, zajedno sa Lokovim komentarima (označenim brojevima u zagradama), prenosim skoro u celosti (izostavljeni su samo neki manje značajni delovi, kao i ponavljanja):

"Izvesna pitanja, sa odgovorima na ista, koja se tiču misterije masonerije, zapisano rukom kralja Henrija, šestog po redu, koje sam ja, (1) Džon Lilend, antikvar, po zapovesti Njegovog (2) Veličanstva verodostojno prepisao.

(1) Džona Lilenda (John Leylande) je odredio Henri VIII da, u rušenju manastira, sačuva knjige i beleške koje bi mogle biti značajne. Bio je veoma radan i vredan čovek.

(2) Njegovo Veličanstvo, gore spomenuti kralj Henri VIII. (...)

Ovako je kao što sledi,

P: Šta bi to trebalo da bude? (3)

O: To je znanje o prirodi, razumevanje sila koje su u njoj i njihovih pojedinačnih dejstava: posebno, znanje o brojevima, težinama i zapreminama i istinski način oblikovanja svih stvari za čovekovu upotrebu; ali prvenstveno za

⁷² Sam Džon Lok je smatrao da je reč o zabelešci 'ispitivanja nekoga iz masonskog bratstva', koje se odigralo u prisustvu kralja Henrija VI (vladao – sa prekidom – između 1422-1471).

⁷³ Pismo, koje nosi datum od 6. maja 1696, Džon Lok završava sledećim rečima: "Ja ne znam kakav će učinak imati na Vaše gospodstvo pogled na ovaj stari papir; ali ja sa moje strane ne mogu da poreknem da mi je tako mnogo porasla znatiželja, da me to navodi da se učlanim u bratstvo, što i nameravam da uradim (ako mogu biti primljen), kada sledeći put budem išao za London, a to će biti ubrzo." I pismo i dokument dati su u - W. Preston: *Illustration of Masonry*.

stanovanje, kao i građevina raznih vrsta, ali i svih drugih stvari koje čine dobro čoveku.

(3) 'Šta bi to trebalo da bude?' Odnosno, šta bi trebala da bude ta misterija o masonima? U odgovoru se ističe da se ona sastoji iz poznavanja prirode, matematike i mehanike. (...)

P: Gde je to počelo?

O: To je počelo sa (4) prvim čovekom na istoku, koji je bio pre (5) prvog čoveka na zapadu, i koji je dolazeći na zapad, doneo sa sobom sve udobnosti u divljini i neudobnost.

(4),(5) 'Prvi čovek na istoku, & c.' Iz ovoga proizilazi da masoni veruju da je na istoku bilo ljudi pre Adama, 'prvog čoveka na zapadu'; kao i da su veštine i nauke začete na istoku. Neki značajni učenici ljudi su istog mišljenja; no, sigurno je da su Evropa i Afrika bile divlje još dugo nakon što su veštine i uljudni maniri bili na visokom stupnju u Kini i Indiji.

P: Ko je to doneo na zapad?

O: (6) Venecijanci, koji su bili veliki trgovci, prvi su došli sa istoka u Veneciju, jer su za trgovinu između istoka i zapada najpogodnije bile mediteranske zemlje.

(6) 'Venecijanci, & c.' U vremenima monaškog neznanja nije ni čudo što su Feničani bili pobrkani sa Venecijancima. Ili je, možda, ako narodi i nisu bili zamenjeni jedni za druge, sličnost u izgovoru mogla da zavede činovnika koji je prvi pribeležio ispitivanje. Feničani su bili najveći putnici među starima i u Evropi se smatra da su oni pronalazači pisma koje su verovatno, zajedno sa ostalim veštinama, doneli sa istoka.

P: Kako je to došlo u Englesku?

O: Grk (7) Piter Gouver tragajući za znanjem putovao je u Egipat i Siriju i u svaku zemlju u kojoj su venecijanci osnovali masoneriju i prošavši kroz sve masonske lože on je puno naučio, vratio se i nastanio u Grecia Magna (8), razvijajući se postao je moćan mudrac (9), i veoma slavan, i tamo je osnovao

veliku ložu u Groton-u (10), i stvorio mnoge masone, od kojih su neki putovali u Francusku, i tu stvorili mnogo masona, odakle je, vremenom, veština preneti u Englesku.

(7) 'Piter Gouver (Peter Gower)'. Ovo mora da je još jedna greška onoga ko je beležio. U početku sam se zapleo u pogađanja ko bi taj Piter Gouver, imena savršeno engleskog, mogao biti; ili kako je jedan Grk mogao steći takvo ime; ali, čim sam pomislio na Pitagoru, jedva sam se uzdržao od smeha, otkrivši da je filozof prošao kroz metempsihozu o kojoj verovatno nikada nije ni sanjao. Treba samo da se setimo francuskog izgovora njegovog imena, da bismo shvatili kako je lako takvu grešku mogao da napravi neobrazovani činovnik. Da je Pitagora putovao u Egipat za znanje & c. poznato je svakom učenom; i da je iniciran u više različitih sveštiničkih redova, koji su tih davnih vremena čuvali svoje učenje u tajnosti od običnog sveta, takođe je dobro znano. Pitagora je takođe načinio svaku geometrijsku teoremu tajnom, i dozvoljavao je upoznavanje sa njima samo onima koji bi prošli kroz pet godina ćutanja. Pretpostavlja se da je pronalazač 47-me teoreme u prvoj knjizi Euklida, za koju je, kako se kaže, u radosti žrtvovao stotinu volova. Takođe mu je bio znan pravi poredak sveta, kasnije obnovljen od Kopernika: i sasvim sigurno je bio veoma čudan čovek. (...)

(9) 'Wyseacre'. Ova reč sada označava glupaka, ali nekada je imala sasvim suprotno značenje. 'Visikr' je na starom saksonskom filozof, mudrac ili čarobnjak i često je upotrebljavana ironično, da bi na kraju bukvalno značenje te ironije samo i ostalo. Tako je Duns Skotus, čovek poznat po prefinjenosti i izoštrenosti svoga razumevanja, istim postupkom ironizovanja, dao opšte ime savremenim glupanima (Dunce - dunster, glupak; prim. Ž. L.). (...)

P: Kojim umećima masoni uče čovečanstvo?

O: Veštinama (13) agrikulture, arhitekture, astronomije, geometrije, brojevima, muzici, poeziji, hemiji, upravljanju državom i religiji.

(13) 'Veštinama agrikulture, & c.' Čini se veoma smelom pretenzija masona da su svim tim umećima naučili čovečanstvo. Sve one imaju svoje autoritete koji su to učinili; i ja ne znam kako bismo ih opovrgli. Međutim, najčudnije je da oni religiju ubrajaju u veštine.

P: Kako su masoni postali više učitelji od ostalih ljudi?

O: Oni su u vezi sa veštinom pronalaženja (14) novih umeća, koju su prvi masoni dobili od Boga; njom su pronalazili umeća koja su hteli, kao i istinski način u njihovom podučavanju. (...)

(14) 'Veština pronalaženja novih umeća.' Veština pronalaženja umeća bi zasigurno bila najkorisnija veština. Novi organon lorda Bejkona je neka vrsta pokušaja u tom pravcu. Ali ja veoma sumnjam, da su je masoni, ako su je i imali, sada izgubili; jer nekoliko novih veština je nedavno izumljeno, a veoma mnogo ih je još potrebno. Predstava koju imam o takvoj jednoj nauci je da bi to moralo biti nešto pogodno, nešto što bi moglo da se upotrebi u svim naukama, kao što je algebra u brojevima, pomoću koje su, ili mogu biti, nova aritmetička pravila otkrivena.

P: Šta masoni prećutkuju i kriju?

O: Oni skrivaju umeće otkrivanja novih veština, a to je zbog njihove sopstvene koristi i (15) slave; oni prećutkuju veštinu čuvanja (16) tajni, tako da svet ne može ništa čuti od njih. Oni prećutkuju veštinu proizvođenja čuda, i predviđanja budućih događaja, kako iste veštine ne bi koristili slabi u zle svrhe. Oni takođe prećutkuju (17) veštinu promene, način sticanja moći (18) Abraka, veštinu kako postati dobar i savršen bez pomoći straha i nade; kao i univerzalni (19) jezik masona.

(15) Izgleda da masoni imaju visoko mišljenje o reputaciji svoga reda (...). Ja mislim da ovde dolazi do izražaja previše poštovanja za vlastito udruženje, a premalo za ostatak čovečanstva.

(16) 'Veština čuvanja tajni.' Kakva je to veština, ne mogu ni da zamislim. Ali masoni sigurno imaju takvu veštinu (...).

(17) 'Veština menjanja.' Ne znam šta bi to moglo da znači, sem ako se ne radi o transmutaciji metala.

(18) 'Moći Abraka.' Ovde sam posve u mraku.⁷⁴

⁷⁴ Abrak (Abrac, Abrax, Abracar, Abraxaz), je ime koje je gnostik Vasilides (II vek) dao Vrhovnom Bogu. Najverovatnije se nadovezao na starogrčku numerologiju, po kojoj je reč Abraxaz broj dana u godini:

A	B	P	A	X	A	Z	
1	2	100	1	60	1	200	= 365

(19) 'Univerzalni jezik masona.' Jedan univerzalni jezik su priželjkivali učeni ljudi svih vremena (...). Čini se da masoni pretenduju da tako nešto imaju među sobom. Ako je to tačno, pretpostavljam da bi to moralo biti nešto nalik jeziku pantomime starih Rimljana, za koje se kaže da su bili sposobni da, isključivo znacima, iskažu i prenesu svaki govor, tako da bude shvatljiv čoveku bilo kojeg naroda i jezika. Čovek koji ima sve te veštine i prednosti, sigurno je u poziciji da mu se može zavideti (...). Kako bilo, od svih njihovih veština i tajni, ono što bih najviše voleo da znam je 'veština kako postati dobar i savršen'; i ja bih na taj način komunicirao sa celim čovečanstvom, jer nema veće istine od prelepe rečenice sadržane u poslednjem odgovoru, da 'što su ljudi bolji, utoliko više vole jedni druge'.

P: Da li svi masoni znaju više od ostalih ljudi?

O: Ne baš. Oni jedino imaju prava i prilike da znaju više od drugih ljudi (...).

P: Da li su masoni bolji ljudi od drugih?

O: Neki masoni nisu tako vrli kao neki drugi ljudi; ali, u većini slučajeva, mnogo su bolji nego što bi to bili da nisu masoni.

P: Da li masoni veoma vole jedni druge, kao što se priča?

O: Istina je, i drugačije ne može ni biti: za dobre i istinoljubive ljude međusobno poznavanje mora biti takvo, da se uvek više vole što su bolji.

(Ovde se završavaju pitanja i odgovori.)"

Kao što vidimo, u mitsko poreklo graditeljskog zanata utkana je priča o tajnoj organizaciji koja stvara razna umeća i nauku, prosvećuje, moralno usavršava i, uopšte, ima ključnu ulogu u razvoju čovečanstva. Posedovanje tajnog znanja koje potiče od Boga, veza sa okultnim veštinama, kao i u tajanstvenosti utemeljen elitizam, posebno su naglašeni. Kome je takva organizacija mogla biti privlačna? Nesumnjivo pojedincima bez značajnijeg društvenog porekla, ali koji su pripadali itekako značajnom društvenom sloju. Stoga u pristupanju seoskih plemića, oficira, trgovaca i obrazovanih građana organizaciji koja, navodno, od davnina stoji iza svekolikog kulturnog razvoja čovečanstva, vidim želju pripadnika finansijski i politički sve moćnijeg građanstva u usponu da stekne nekakav pedigre. Ta njihova težnja bila je

jer, po njemu, to božanstvo stoji na čelu 365 pojedinačnih emanacija koje tvore gnostičku nebesku hijerarhiju. Ipak, koje bi to moći Abrakove bile u dokumentu se ne objašnjava, pa ni ja nisam mnogo dalje od mraka u kojem je Lok (prim. - Ž. L.).

uslovljena, napred već spomenutim, duboko ukorenjenim aristokratskim idealima u kolektivnoj svesti engleskog društva. Ona je vezivala 'prihvaćene' džentlmene za organizaciju zidara i građevinara i sasvim sigurno je bila jedan od glavnih razloga za njeno formalno očuvanje. U tom smislu i prisustvo aristokratije u redovima masonerije, bar sa stanovišta 'prihvaćenih' džentlmena, uvek je bilo dobrodošlo, jer je to zapravo bio način da se *masonski pedigre*⁷⁵, bar prividno, izjednači sa onim društveno već priznatim, pedigreom plave krvi. S druge strane, i pristupanje aristokratije organizaciji koja prosvetljuje i moralno usavršava upućuje na zaključak da je glavni ideal građanstva – obrazovanost –, do kraja sedamnaestog veka već uhvatio duboke korene u najvišim društvenim slojevima. Ipak, konkretnu potrebu da se nova organizacija legitimiše prisustvom *noblmen*-a na svom čelu nametala su pre svega globalnija društvena kretanja u Engleskoj.

Nastanak i širenje organizacije ne-operativne masonerije poklapa se sa povratkom visokog plemstva na društvenu pozornicu Engleske. Godine 1685. u zemlji je bilo 145 plemića; otprilike polovina su bili velika gospoda, što po titulama, što po bogatstvu i uticaju. Kao i njihovi prethodnici od pre dva veka i oni su želeli sistem vlasti u kojem bi mogli da kontrolišu kralja i parlament. "S toga vigovstvo možemo smatrati modernim oživljavanjem političkog interesa aristokratije, onakvog kakav je bio u petnaestom veku."⁷⁶ Istovremeno džentriji su, poučeni događajima do kojih je doveo protestantski (puritanski) radikalizam četrdesetih i pedesetih godina sedamnaestog veka, ustuknuli u svom društvenom napredovanju. Oni su sada činili okosnicu tori partije, koja je bila na strani krune i anglikanske crkve.⁷⁷ Ipak oni su, a ne kralj, bili glavna prepreka političkom napredovanju vigovaca, jer je Čarls II, kao uslov za dolazak na presto, morao da prihvati znatna ograničenja kraljevske vlasti. Međutim, nakon Čarlsove smrti namere aristokratije, kao i pozicije džentrija, ozbiljno je ugrozio Džejms II (vl. 1685-8). Njegova samovolja i težnja da, makar i na silu, vrati katolicizam, ujedinile su vigovce i torijevce. Kroz Slavnu revoluciju koja je usledila početkom 1689, visoko plemstvo je (ponovo) osvojilo vodeće političke pozicije.⁷⁸ Zbog toga se kraj sedamnaestog i prva polovina osamnaestog veka

⁷⁵ Pod 'masonskim pedigreom' podrazumevam vlastiti društveni značaj koji su prvo 'prihvaćeni', a potom i framasoni izvodili iz mitova i legendi o drevnom poreklu masonske organizacije.

⁷⁶ N. Cantor: *The English – A History of Politics and Society to 1760*, str. 453.

⁷⁷ *Toriji* - irski banditi; *vigovci* - škotske konjokradice. Implikacije su religijske: toriji - prokatolici; vigovci - prijatelji disentera, protestantskih verskih grupacija koje su odbacivale zvaničnu anglikansku crkvu.

⁷⁸ To je bila "revolucija u ime zakona, revolucija čiji je suštinski kvalitet bilo insistiranje na legalitetu". Ona je istovremeno potvrdila i "slobodu i svojinu (liberty and property), dva stuba koja su simbolizovala tradicionalan način života konzervativnog džentlmena u Engleskoj"

naziva periodom 'vigovske nadmoći' (Whig Supremacy), kao i 'dobom aristokratske dominacije' (the Age of Aristocratic Domination).⁷⁹

Politički trijumf vigovaca, ubrzo oličen u vladavini Džordža I (vl. 1714-1727) i Džordža II (vl. 1727-1760), bio je istovremeno i aristokratska elitizacija engleskog društva. *Vigovstvo* (whiggery) je stoga bilo više od politike – to je bio "celovit način življenja, praktikovan u svom najčistijem obliku od strane nekoliko desetina aristokratskih porodica ogromnog bogatstva i uticaja. Kao stil, protegao se čak i u izmenjeni milje industrijskog društva devetnaestog veka, a nije u potpunosti nestao ni u dvadesetom."⁸⁰ Za razliku od svojih francuskih dubleta, vig aristokrate nikada nisu postali dvorani, niti im se život urbanizovao; politika ih je privlačila, ali ne kao svakodnevni posao birokratske administracije. Žarko su želeli da budu vođe nacije, tvorci javne politike, organizatori parlamentarnih partija, ambasadori i diplomate. Njihov način života postao je ideal kojem su čitavi društveni slojevi težili, a Engleska je polovinom osamnaestog veka pokazivala mnoge osobine starog režima pred-industrijske Evrope.⁸¹

Nova, ne-operativna masonerija se u taj poredak očigledno besprekorno uklopila. Do Drugog svetskog rata kroz njene lože je prošlo šesnaest prinčeva, od kojih se jedan popeo čak i na presto Velike Britanije.⁸² Tako je težnja ka ekskluzivnosti, kojoj je englesko građanstvo u usponu oduvek bilo sklono, ostvarena u elitizmu nove organizacije.

(vidi - Cantor, str. 456-7).

⁷⁹ Vidi - isto, str. 459.

⁸⁰ Isto, str. 490; personifikovao ga je, na primer, britanski premijer Vinston Čerčil.

⁸¹ Primarni cilj *nabob*-a (gazde, trulog bogataša), kao i pripadnika trgovačke oligarhije prve polovine osamnaestog veka, bio je da pribave zemljišno imanje i da budu apsorbovani u aristokratiju.

⁸² Godine 1737. iniciran je prvi pripadnik kraljevske kuće, Frederik Luis, princ od Velsa, a prvi kraljevski Veliki majstor postao je, 1782, Henri Frederik, vojvoda od Kamberlenda. Kada je 1901. princ Albert Edvard postao kralj Edvard VII (vl. do 1910), odlučeno je da funkciju VM (na kojoj je bio od 1874), prepusti drugome, a njemu je dodeljena počasna titula Velikog zaštitnika Reda (Grand Protector of the Order). Međutim, na funkciji VM će se i dalje, sve do 1942, smenjivati pripadnici kraljevske kuće.

Drugi deo

KARAKTER DRUŠTVENOG DELOVANJA MASONERIJE U NASTAJANJU

"Masoneriju nalazimo pod dva naziva – operativna i spekulativna. Pod prvom mislimo na prikladnu primenu korisnih pravila arhitekture, čime iz građe nastaju oblik, snaga i lepota; i koja rezultira odgovarajućim srazmerama i pravilnim odnosima u svim svojim delovima. Ovom drugom učimo da vladamo strastima, da se pravilno ponašamo, da budemo na dobrom glasu, čuvamo tajne i primenjujemo milosrđe."

(Viljem Preston: *Prikaz masonerije*)

Talcott Parsons je početak sistema modernih društava odredio "uz pomoć izvesnih promena u socijalnoj zajednici do čega je došlo u sedamnaestom stoleću, napose pak onima koje imaju veze s odnosom između religije i legitimacije društva"⁸³. U skladu sa tim, Parsons smatra da je "Engleska koncem sedamnaestog stoleća postala najizdiferenciranije društvo evropskog sistema te da je, u tom pogledu ostvarila veći napredak no što ga je ostvarilo društvo pre nje"⁸⁴. Odvajanje religije, državne uprave i privrede od najšire društvene zajednice dovelo je do poopštavanja skale vrednosti u sistemu očuvanja forme u engleskom društvu: prvo, temelj opšteprihvaćenih vrednosti postao je moral i, drugo, došlo je do opšte privrženosti vrednostima racionalne spoznaje sveta.⁸⁵

1. RACIONALIZACIJA SPOZNAJE SVETA

⁸³ Talcott Parsons: *Društva*, August Cesarec, Zagreb, 1991, str. 202. "To radije nego, kao što se uobičajilo, s pomoću evolucije u pravcu 'demokratije' i industrijalizacije otpočete u osamnaestom stoleću" (isto).

⁸⁴ Isto, str. 219. I Robert Merton smatra da je "Engleska sedamnaestog veka bila mnogo bliža fleksibilnom nego tradicionalnom tipu društva. Štaviše, tokom tog veka moguće je razabrati jednu uzlaznu manifestaciju trenda prema većoj individualnosti, utilitarnosti i odbacivanju tradicije." (Robert K. Merton: *Science, Technology & Society in Seventeenth Century England*, Howard Fertig, New York, 1993, str. 227-228.)

⁸⁵ Vidi – T. Parsons: *Društva*, str. 219-220.

Nauka u renesansi, posebno njen teorijski deo, bila je u velikoj meri pod uticajem okultizma. Međutim, na njeno oblikovanje snažno je uticao još jedan proces, koji će je konačno i opredeliti: "Postoje jaki razlozi za pretpostavku da je u periodu koji je prethodio klasičnim naukama, tehnologija – koja se, zajedno sa drastičnim promenama u društvenom sistemu, brzo razvijala – bila snaga ne manje važna i uticajna od teorijske misli."⁸⁶ Tokom petnaestog i šesnaestog veka u Zapadnoj i Srednjoj Evropi izdigao se broj i raznovrstan sloj zanatlija. Među njima su se posebno isticali proizvođači instrumenata (kojima su snabdevali navigatore, geografe, astronome i muzičare), vojni tehničari, umetnici-inženjeri (slikari i skulptori) i arhitekta. Ako se sami i nisu bavili pitanjima naučnog karaktera, priroda njihovog posla terala je druge da to čine. Mada je njihovo znanje bilo prevashodno empirijskog karaktera, stalno bavljenje zanatom navelo ih je da traže uzročna objašnjenja za probleme sa kojima su se u praksi suočavali, kao i da osmišljavaju racionalnije i efikasnije metode rada. "S toga je razumljivo što je prva grana u kojoj je nauka oživljena bila upravo mehanika (u početku u smislu nauke koja se bavila alatkama i napravama)", kao i da "ni jedan deo fizike nije hitnije zahtevao matematički tretman (...) od mehanike"⁸⁷. Tako je renesansa pripremila put združivanju nauke i tehnologije – razvijenog zanatstva, dok je razvijeno zanatstvo, sa svoje strane, doprinelo 'matematizaciji' nauke na empirijskim osnovama.

Pod uticajem empirije, moralo je doći i do preispitivanja metodoloških pretpostavki renesansne nauke. Odvajanje egzaktnih nauka od filozofije, tačnije, od renesansne filozofije prirode, istovremeno je bilo i razdvajanje okultizma i nauke. Začevši i baveći se onim prvim, Frensis Bejkon (Francis Bacon, 1561-1626.) je, u *Novom Organonu*, u najvećoj meri zaokružio baš ovaj drugi proces.⁸⁸ Uprkos tome, Bejkon je prenebregavao rezultate koje su prirodne nauke u njegovo doba već postigle.⁸⁹ Smatrao ih je – zbog njihove pretežno

⁸⁶ E. J. Dijksterhuis: *The Mechanization of World Picture*, Princeton University Press, Princeton, 1986, str. 241. Ne zaboravimo da je već "od trinaestog stoleća dalje čovek kao nikad pre toga vremena s uspehom počeo izrađivati oruđe za podmirenje svojih materijalnih potreba" (Louis Gottschalk: *Temelji modernog svijeta*, Naprijed, Zagreb, 1974, knjiga IV, str. 112).

⁸⁷ Dijksterhuis, str. 243.

⁸⁸ Više o tome vidi – Ž. Lazar: "Frensis Bejkon i kraj renesansnog okultizma", *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XXV (1997).

⁸⁹ Mada je želeo da bude 'pravi tumač prirode', Bejkon nije shvatio da eksperiment ne otkriva prirodne zakone, već samo ilustruje njihovo delovanje. Zbog toga Entoni Maceo smatra da je ključna figura u istoriji moderne nauke Galileo: on je "prekinuo tradiciju mistično-religijskog čitanja knjige prirode, bilo to u terminima matematičkog ili nematematičkog simbolizma. Istovremeno, on je sve senzorne kvalitete – boju, miris, zvuk i slično – prepustio subjektivnom svetu, ostavljajući fizičkom svetu samo ona svojstva koja je moguće matematički interpretirati: protežnost, oblik, stanje, kretanje, masu." (J. Anthony Mazzeo:

teorijske prirode – proizvodom intuicije, a ovu je želeo u potpunosti da eliminiše iz procesa naučnog saznavanja. Pored toga, primenjene nauke su nastajale i razvijale se na matematičkim osnovama što ih je, preko Džona Dija, povezivalo sa renesansom magijom, prizivanjem duhova i svim onim što je Bejkon zapravo kritikovao u *Novom organonu*. Razlog za dodatni oprez bila je i sudbina samog Džona Dija, koji je umro u velikom siromaštvu, noseći epitet crnog maga.⁹⁰

Pravi značaj Bejkonovog poziva na eksperiment – a time i *Novog organona* –, do punog izražaja doći će u stvaranju i oblikovanju pojedinačnih prirodnih nauka. Tom razvoju univerziteti su, posebno u šesnaestom i većim delom sedamnaestog veka, malo doprineli (primenjene i matematičke nauke izbegavale su se ponajviše zbog zaleđa koje im je davao renesansni okultizam). Zbog toga će ih razvijati pojedinci, po pravilu izvan univerzitetskih ustanova. Potreba za razmenom iskustava i upotpunjavanjem znanja, pre svega na polju tih nauka, u Engleskoj će rezultirati stvaranjem jedne neformalne grupe (čije susrete možemo da pratimo unatrag do 1645), koja je sebe nazivala Nevidljivim većem (Invisible College). Mada se grupa od 1648-59. okupljala u prostorijama upravnika Vodam kolidža (Wadham College, Oxford), koji je takođe bio njen član, glavni centar 'eksperimentalne filozofije' je čak i tada bio izvan visokoškolske ustanove – eksperimentisalo se u jednoj apotekarskoj radnji u gradu.⁹¹ Dolaskom Restauracije (1660), grupa se preselila na Grišemov kolidž (Gresham's College, London), na kojem je jedan od njenih pedeset i pet članova, Kristofer Ren, predavao astronomiju. Na njegov predlog, krajem iste godine Nevidljivo veće menja ime u Veće za fizičko-matematičko izučavanje, a kada je ukazom od 15. jula 1662. godine dobilo zaštitu Čarlsa II, ustanovljeno je Kraljevsko društvo (Royal Society).⁹²

Renaissance and Revolution, Methuen and Co. Ltd., 1969, str. 183.)

⁹⁰ Nakon smrti kraljice Elizabete I Dijevi protivnici su proširili glasine da se bavio prizivanjem demona i đavola, zagorčavajući život ostarelom naučniku. Zbog toga se Džon Di obratio Džejmsu I sa molbom da ga zaštiti od takvih optužbi, uveravajući ga pritom da se bavio samo prizivanjem anđela. Ali, obratio se pogrešnom čoveku. Džejms je imao fobiju od svega što je imalo veze sa magijom i čarobnjaštvom i nije uzeo u zaštitu Dija (u malom spisu iz 1597, *Demonologija*, budući kralj se zalaže za smrtnu kaznu protiv veštica i smatra demonologiju važnom granom teologije).

⁹¹ Prva laboratorija za hemijske eksperimente koju je Oksfordski univerzitet nabavio 1683, bila je poklon 'prihvaćenog' masona Ilajasa Ešmola!

⁹² "Verovatno najveće intelektualno postignuće Čarlsove vladavine bilo je da su medicina, hirurgija, hemija, fizika i astronomija postale prihvaćene nauke, svaka sa svojim posebnim ciljem i metodom; štaviše, da je u svima njima autoritet tradicije konačno bio istisnut u prilog nezavisnog istraživanja i eksperimentisanja." (David Ogg: *England in the Reign of Charles II*, Oxford University Press, 1963, knjiga II, str. 720.)

Među 114 osnivača prve ustanove za podsticanje i razvoj novovekovne nauke bila su i dva 'prihvaćena' masona, Ilajas Ešmol i Robert Mari, što upućuje na nedvosmislen zaključak da su pojedini džentlmeni ne-zanatlije, u skladu sa ličnim interesovanjima, mogućnostima i uticajem, pružali manju ili veću podršku određenim kulturnim procesima.⁹³

2. ZANATSKA ETIKA I DUH SPEKULATIVNE MASONERIJE

Mada su pojedini 'prihvaćeni' masoni bili politički veoma aktivni, nemamo dokaza da je pripadnost operativnoj masoneriji na bilo koji način uticala na tu vrstu njihovog društvenog delovanja.⁹⁴ Naprotiv, izgleda da se to nije slagalo ni sa samim karakterom operativne masonerije. Imajući u vidu politička opredeljenja članova lože u koju je godine 1646. primljen Ešmol, možemo zaključiti da je masonerija bila otvorena prema pripadnicima suprotstavljenih partija u građanskom ratu u Engleskoj, što znači da je već tada unutar loža postojao određen stepen političke tolerancije.⁹⁵ Ta tolerancija je sasvim sigurno bila i religijska, jer je u društvenim sukobima u Engleskoj sedamnaestog veka politička podeljenost zapravo proizilazila iz konfesionalne. Upravo ovo je i usmerilo moje istraživanje u određenom pravcu, a na osnovama jedne od temeljnih postavki Emila Dirkema: "Ali kad se grupa jednom obrazovala, iz nje se izlučuje jedan moralni život koji prirodno nosi otisak posebnih uslova u kojima se ona izgradila. Jer je nemoguće da ljudi žive zajedno, da održavaju redovne odnose a da ne dobiju osećanje celine koju obrazuju svojim udruživanjem, da ne postanu privrženi toj celini, da se ne staraju o njenim interesima i da o njima ne vode računa pri svojim postupcima. A ta privrženost nečem što prevazilazi pojedinca, to potčinjavanje posebnih interesa opštem interesu pravi je izvor svake moralne aktivnosti. Nek se to osećanje kristališe i ustali, neka se primenjeno na najobičnije i najvažnije životne prilike izrazi u određenim formulama, i eto kako nastaje zbornik

⁹³ Štaviše, izgleda da je Mari "učinio više od bilo kog drugog pojedinca u potpomaganju osnivanja Kraljevskog društva i u nagovaranju Čarlsa II da se uspostavi pod njegovim patronatstvom". (F. Yates: *Rosicrucian Enlightenment*, str. 210.)

⁹⁴ Tako je, na primer, Robert Mari bio duboko umešan u restauraciju i dovođenje Čarlsa II na tron. Naravno, ta vrsta Marijevog delovanja kao građanina uopšte se ne kosi sa njegovom aktivnošću kao masona, koja se kretala unutar obnove klasične arhitekture i institucionalizacije novovekovne nauke.

⁹⁵ Ešmol je, na primer, bio rojalista, dok je pukovnik Meinvoering u građanskom ratu 1642-49. bio na strani parlamenta.

moralnih pravila."⁹⁶ Polazim, dakle, od pretpostavke da je jedna društvena organizacija koja je, kao operativna masonerija, već više vekova postojala između ostalog i kao okvir okupljanja i druženja ljudi, sasvim sigurno imala i određeni mehanizam regulisanja njihovih međusobnih odnosa. Ovo utoliko pre što su ti isti ljudi, u krajnjoj liniji, bili upućeni jedni na druge, pa im je glavni interes morao biti saradnja, a ne razdor po bilo kojoj osnovi. Taj mehanizam pronaći ćemo u *starim dužnostima*, nekoj vrsti pravila obaveznog ponašanja masona u loži i izvan nje.⁹⁷ One obuhvataju ne samo međusobne odnose članova, već i najvažnije oblasti društvenog života zidara, od religije do porodice. U skladu sa *Drevnim dužnostima i istorijom masonerije* iz 1583, dokumentom znanim i pod nazivom KONSTITUCIONALNI SVITAK⁹⁸, članovi lože treba da budu odani bogu, svetoj crkvi i kralju Engleske i moraju biti 'iskreni prema drugome' (masonu - Ž. L.). Istovremeno, mason ne sme da bude lopov, razbojnik, kockar ili kartaroš, 'niti igrač bilo kojih drugih nezakonitih igara kojima bi Zanat mogao biti osramoćen'; ne sme da 'navede na sagrešenje ženu svoga druga, niti da poželi njegovu ćerku ili sluškinju'; ne sme da 'ide u grad noću bez pratnje druga koji će moći da potvrdi da je bio na časnim mestima', niti da 'ogovora drugoga iza leđa da bi ovaj izgubio dobar glas ili svoja materijalna dobra'. Pored toga, mason treba da 'vodi računa o svojim starima i da ih poštuje' i mora da 'naziva zidare svojim drugovima (ffellowes) ili braćom (brythren) i nikakvim drugim budalastim imenima'. Svaki majstor i pomoćnik

⁹⁶ Emil Dirkem: *O podeli društvenog rada*, Prosveta, Beograd, 1972, str. 62.

⁹⁷ Te dužnosti su ostale zabeležene na brojnim dokumentima. Od preko stotinu sačuvanih, među kojima većinu čine prepisi i kopije, najstariji je Havelov rukopis starih dužnosti (Halliwell MS Old Charges) s kraja XIV veka, nazvan po filologu i istoričaru književnosti Džejmusu Havelu (J. O. Halliwell-Phillips, 1820-1889), koji ga je prvi obradio i izdao. Ovim dokumentima iscrpno se bavio Guld u prvom tomu svog obimnog dela; pored detaljne analize onih najznačajnijih, on daje i osnovne informacije za preko pedeset sačuvanih spisa (vidi - R. F. Gould: *A Library of Freemasonry*, knj. I, str. 56-108).

⁹⁸ Tri su važna razloga zbog kojih stare dužnosti navodim po ovom dokumentu: prvo, UVLE ga i danas smatra temeljnim dokumentom za ustanovljenje moderne masonerije (otuda naziv 'konstitucionalan'); drugo, Džejms Anderson se u najvećoj meri držao upravo ovog dokumenta prilikom sastavljanja dužnosti slobodnog zidara; treće, u periodu od prvih prihvaćenih masona pa do pojave prvog izdanja KONSTITUCIJE, ova varijanta starih dužnosti bila je najrasprostranjenija među dokumentima koje su operativne lože koristile. Treba reći da je – kao i u Lilend-Lokovom – i u ovom dokumentu prisutan pokušaj da se u antičkim, drevnim i mitskim likovima i događajima utemelji poreklo i značaj operativne masonerije. Tako se, na primer, istorijat 'dragocene nauke' (woorthye science) – geometrije, izlaže kroz starozavetne događaje, što je takođe pokušaj da se preko *Biblije* izgradi pedigree zanatlija zidara (na jednom mestu se čak tvrdi da je Abraham išao u Egipat da izučava nauke i da je sa njim bio i 'vredni učenjak Euklid!').

mora 'pošteno da plati svoj obrok i piće' i mora doći na skupštinu kada dobije obavještenje, ako je u krugu od pedeset milja.⁹⁹

Kao što vidimo, smisao dužnosti i njihovog pridržavanja je izgradnja moralnog lika zanatlije-zidara i očuvanje časti zanata. To je razumljivo, jer je život zanatlije neposredno zavisio od poverenja koje je uživao kao radnik. Kao i kod većine drugih zanata i unutar zidarskog osnovni sistem vrednosti proizilazio je iz radne etike; radinost i poštenje su važniji od veroispovesti, a individualna odgovornost se više ceni od stepena pobožnosti. Stoga je moralno i društveno vrednovanje koje se razvilo među zanatlijama dobra osnova za toleranciju po pitanju vere i politike, ali i za građansku etiku u nastajanju, čiji su se nosioci uspinjali u društvu zahvaljujući pre svega svojim individualnim sposobnostima i radom.

Ova etika je do građanskog staleža stizala dvojako: preko samih zanatlija, odnosno njihovih organizacija (koje su, još jednom podsećam, u određenom periodu imale ključnu ulogu u društvenom životu gradova), i preko 'prihvaćenih' masona. Naime, prilikom prijema u ložu, ne-zanatlija je takođe morao da prihvati stare dužnosti (u stvari, prijem se praktično od toga i sastojao), čime se obavezivao i na određeni način ponašanja. Tako je zanatska etika postajala *građanska etika*.

Naravno, daleko sam od tvrdnje da je usvajanje zanatske etike od strane jednog (i to malog) dela građanstva u usponu bilo dovoljno za promenu sistema vrednosti, na kojem su se gradili novi društveni odnosi u Engleskoj krajem sedamnaestog veka. Međutim, dva su razloga zbog kojih smatram da je masonerija učestvovala u procesu uspostavljanja morala kao temelja opšteprihvaćenih vrednosti.

Prvo, radna etika se dobro uklapala ne samo u sekularizaciju celokupnog života (a privrednog posebno), nego i u šire promene koje su već duže vreme bile na delu u Engleskoj. Od kada je Henri VIII raskinuo sa Rimom, a lojalni ostatak crkve u zemlji podredio državi (čime je reformaciju praktično izvršio u domenu odnosa crkva-država, a ne toliko u samoj religiji, što je bio slučaj na kontinentu), nijedna crkva na ostrvu više neće imati moć da presudno utiče na društvena kretanja (ili bar ne na duže vreme). Poučeno verskim i političkim sukobima sedamnaestog veka, englesko društvo će uvideti ograničenja koja društveni odnosi i delovanje, proizašli iz verske pripadnosti, nose sa sobom. Zbog toga će se razvijati u pravcu onih opštih vrednosti koje će moći da obezbede funkcionisanje države, pokušavajući da izgradi norme koje će razrešavati društvene sukobe. Isključivanje verskog opredeljenja – a time i

⁹⁹ Ceo dokument nalazi se u prilogu knjige - H. Sadler: *Masonic Facts and Fictions*, odakle i navodim ove karakteristične delove.

verskih zajednica i ustanova – iz javnog života (čime je religija u potpunosti potisnuta u privatnu sferu), nužno je vodilo drugim oblicima društvene svesti iz kojih su mogle da se izvedu osnovne društvene vrednosti, a pre svega moralu i filozofiji.

U takvoj situaciji – a na temeljima renesansnog teizma i pod presudnim uticajem sveopšte racionalizacije ljudske spoznaje – oblikuje se deizam¹⁰⁰, kao mešavina religije i filozofske koncepcije koja je primerenija novonastalim uslovima. Ona će dati osnovni ton prvoj dužnosti slobodnih zidara, koja se 'tiče Boga i religije': "*Mason je obavezan svojim zvanjem da se pokorava moralnom Zakonu; i ako pravilno razume Veštinu, nikad neće biti glupi ateista ili ireligiozni libertin (pripadnik libertinizma, verskog slobodoumlja - prim. Ž. L.). Mada su u drevna vremena masoni bili dužni da u svakoj zemlji budu vere te zemlje ili naroda, ma kakva ona bila, sada smatramo mnogo prikladnijim obavezati ih samo prema onoj religiji za koju se svi ljudi slažu – ostavljajući njihova posebna shvatanja njima samima –, a to je da budu *dobri i iskreni ljudi*, odnosno časni i čestiti, bez obzira na veru ili ubeđenje po kojima se razlikuju; ..."¹⁰¹ Religija se, dakle, svodi na moral, pri čemu je poslednja instanca tog morala očigledno deistički bog, jer mason ne može biti 'glupi ateista ili ireligiozni libertin'.¹⁰² Nema sumnje da ova dužnost samo sledi shvatanje – u engleskoj političkoj misli tada već formulisano¹⁰³ – da društvo treba da se*

¹⁰⁰ *Deizam* - u osnovi verovanje u jednog Boga, suprotnost ateizmu i politeizmu. Za razliku od panteizma, deističko učenje smatra da je Bog izvan prirode, a za razliku od teizma, da se više ne meša u jednom stvoreni svet. Tokom sedamnaestog veka ovaj pojam se pripisuje onima koji ne prihvataju u potpunosti ortodoksne forme hrišćanstva. Deisti su često bili optuživani za odbacivanje vere u uskrsnuće, čuda, providenje i besmrtnost. Mada su se razlikovali po onome što su zastupali, zajednička im je bila potraga za religijom koja je mogla racionalno da se utemelji. Od osamnaestog veka deizam označava veru po kojoj je Bog u početku stvorio svet, ali nakon toga više ne interveniše u tok prirodnih zbivanja i ljudskih poslova.

¹⁰¹ THE CONSTITUTIONS OF THE FREE-MASONS; London, 1723, str. 9, kurziv u originalu. Namerno sam duh srpskog jezika podredio engleskom, kako bih što tačnije preneo smisao pravila kojima se bavim.

¹⁰² Neobično je da se u celoj prvoj dužnosti, koja se 'tiče Boga i religije', ni jednom izričito ne spominje Bog (osim u naslovu), jer je sveštenik Džejms Anderson – pored toga što je bio veoma pobožan čovek –, nove dužnosti sastavljao na osnovu gore navedenih (i njima sličnih), starih. Bog će se eksplicite spomenuti tek u redigovanom izdanju KONSTITUCIJE iz 1815. godine, ali to će postati kamen spoticanja unutar masonerije. Naime, francuski Veliki orijent je 1877. izbacio veru u Najviše biće kao uslov za prijem u organizaciju, što dovodi do raskida sa engleskom masonerijom, koja ga je i do danas zadržala: "Suštinsko obeležje za prijem i trajno članstvo je vera u Najviše biće. Učlanjenje je moguće za čoveka svake rase ili religije koji ispunjava ovaj glavni uslov i koji je na dobrom glasu", stoji u plakatu koji je izdalo Veće za opšta pitanja UVLE, 1984. godine (navedeno prema - J. Hamill: *The Craft*, str. 12).

¹⁰³ "Obećanja, klauzule i zakletve koje predstavljaju vezu u ljudskom društvu ne mogu se

temelji na individualnoj moralnoj svesti koja je, opet, garantovana verom u Najviše biće. Međutim, iz obaveze masona da bude 'dobar i iskren, častan i čestit' čovek, jasno je da je glavni kriterijum vrednovanja preuzet iz zanatske etike. Upravo ova 'religija, za koju se svi ljudi slažu', određuje i slobodnozidarsku toleranciju: "... ne treba unositi nikakve lične svađe i prepirke preko praga *lože*, a ponajmanje nesuglasice oko *religije, nacije* ili *državne politike*, jer mi *masoni* smo one, gore već spomenute, *univerzalne religije*; mi smo takođe svih *nacionalnosti, jezika i roda* i odlučno smo protiv *svake politike*, kao nečega što nikada nije vodilo dobrobiti *lože*, niti će ikada."¹⁰⁴

Mi smo već videli da je ovde proklamovana tolerancija (reč je zapravo o drugoj tački šeste dužnosti 'O ponašanju'), u osnovi bila na delu unutar operativne masonerije sedamnaestog veka, u vreme kada su međukonfesionalni i politički sukobi dostizali (čak i krvavi), vrhunac. S druge strane, činjenica da je 1730. godine jedan rimokatolik (osmi po redu vojvoda od Norfolka), postao VM, nedvosmisleno potvrđuje da je tolerancija ne-operativne masonerije podrazumevala širu društvenu osnovu od one koja je vladala u Engleskoj tog vremena.¹⁰⁵

Međutim, prevarićemo se ako na osnovu tvrdnje da je masonerija 'odlučno protiv svake politike, kao nečega što nikada nije vodilo dobrobiti lože', zaključimo da pripadnost bratstvu isključuje mogućnost političkog delovanja. Iz konteksta dužnosti u kojoj je izrečena, jasno je da se njome samo zabranjuje unošenje nesuglasica (između ostalog i) po političkoj osnovi u rad lože. Time nije zabranjeno učešće masona u politici, već je samo dosledno primenjeno načelo tolerancije unutar masonerije. Štaviše, važan podsticaj za uključivanje u javnu, a time i političku sferu, dolazio je upravo iz obaveze moralnog delovanja masona. "Poboljšavanje morala i ispravljanje ponašanja ljudi u društvu mora biti tvoja stalna briga"¹⁰⁶ - naglašava Viljem Preston, komentarišući dužnosti majstora masona. Naivno bi bilo verovati da ova obaveza znači davanje

održati na ateisti. Negiranje Boga, čak samo i u mislima, raspršuje sve..." (Džon Lok: "Pismo o toleranciji", *Dve rasprave o vladi*, NIP Mladost, Beograd, 1978, knjiga II, str. 166.)

¹⁰⁴ THE CONSTITUTIONS; str. 13, kurziv u originalu. "Uzajamna tolerancija u religijskim viđenjima je jedna od najizraženijih i najvrednijih karakteristika Zanata. Pošto sve religije uče moralnosti, ako se ispostavi da je brat istinski iskren čovek, njegova privatna spekulativna viđenja su prepuštena Bogu i njemu." (W. Preston: *Illustration of Masonry*, str. 7.)

¹⁰⁵ Ne zaboravimo da je Poveljom o pravima iz 1689. katolicima zauvek zabranjen povratak na presto. Ni Akt o toleranciji (iz iste godine), koji je dozvolio ispovedanje različitih religija, nije podrazumevao i puna politička prava za sve. Disenteri (vernici koji nisu prihvatili doktrinu anglikanske crkve), nisu mogli da obavljaju javne funkcije, niti su njihovi sinovi mogli da se školuju na Oksfordu i Kembridžu.

¹⁰⁶ W. Preston: *Illustration of Masonry*, str. 71.

moralnih pouka osobama koje bi se slučajno zatekle u majstorovoj blizini. Jer, ako neka organizovana grupa svesno teži da bude nosilac moralnog usavršavanja ljudi – a upravo je to slučaj sa spekulativnom masonerijom –, onda to itekako ima društvenu, pa i (kao što ćemo u nastavku videti), političku dimenziju.

Drugi razlog zbog kojeg smatram da je slobodno zidarstvo uticalo na promenu sistema vrednosti u engleskom društvu pronalazim upravo u činjenici da je, od konstituisanja pa do danas, engleska masonerija ostala jedna vrsta nezvanične, ali društveno prihvaćene organizacije za moralno usavršavanje pojedinaca. To usavršavanje mason je u prvo vreme sticao pridržavanjem određenog načina ponašanja na koje se zakleo, da bi se vremenom unutar modernog slobodnog zidarstva razvila veoma bogata ritualna praksa.¹⁰⁷

Osobenost kulturnog nasleđa koje nam i danas prenosi masonerija upravo je u simbolici ritualne aktivnosti, u kojoj su duševno-duhovni procesi inicijacije prikazani zidarskim alatom i iskazani terminologijom graditeljskog zanata: "Masonerija nam pruža u dramatskom obliku i dramatskim ceremonijalom jednu filozofiju ljudskog duhovnog života i jedan dijagram procesa regeneracije."¹⁰⁸ Tako je, na primer, neobrađeni kamen kandidat za masoneriju. Kamen se prvo grubo obrađuje čekićem (simbol volje) i sekačem (razum), a zatim prolazi kroz finiju obradu drugog masonskog stepena, za šta su potrebni još i lenjir, šestar i uglomer. To su "radni instrumenti prosvećenog duha, ... koji će znati da kamen kojeg kleše sekačem pod udarcima čekića privede ravnoj i pravilnoj površini"¹⁰⁹. Na trećem, majstorskom stepenu, mason "mora

¹⁰⁷ Važno je istaći da su rituali inicijacije, karakteristični za ne-operativnu masoneriju, počeli da se uobličavaju tek više godina nakon osnivanja PRVOBITNE VELIKE LOŽE. Mada je podela na šegrte, kalfe i majstore već odavno postojala u mnogim zanatima, "ni u jednoj knjizi niti rukopisu od pre 1723. nema ni nagoveštaja o njima *kao o stepenima simboličke masonerije*" (R. F. Gould: *A Library of Freemasonry*, knj. III, str. 70, naglašeno u originalu). To znači da je tek prvim izdanjem KONSTITUCIJE položen temelj budućeg ritualnog rada slobodnih zidara. Sve dotle, nije bilo jasno razgraničenih slobodnozidarskih stepenova, a dominiralo je zvanje 'zanatlije-saradnika' (fellow craft), ali u značenju zanatske terminologije. Simbolika i rituali su se najverovatnije spontano uobličavali kroz okupljanja 'prihvaćenih' masona, a trostepeni inicijatorni sistem ne-operativne masonerije svoju prvu zvaničnu kodifikaciju dobio je tek u drugom izdanju KONSTITUCIJE. No, i nakon toga značajniji masonski pisci doprinosili su njegovom usložnjavanju, obogaćivanju i produbljivanju. Sredinom četrdesetih godina osamnaestog veka izdvaja se 'Kraljevski svod' (Royal Arch), sistem od nekoliko dodatnih inicijacija u okviru engleske masonerije.

¹⁰⁸ W. L. Wilmschurst: *Značenje slobodnog zidarstva*, Beograd, 1998. (fototipsko izdanje iz 1938), str. 12. "Ona se ne odnosi ni na kakvu svetsku arhitekturu, nego na arhitekturu duševnog života. Ona nije po sebi neka religija, nego pre dramatizovani i pojačani oblik religioznih procesa koje ističe svaki religijski sistem na svetu." (Isto, str. 21.)

¹⁰⁹ Anri Dirvil: *Masoni*; Bata, Beograd, 1991, str. 11.

proučavati konstrukciju geometrijskog dela, savršenog i trajnog, kojeg sa svojom braćom gradi u slavu Boga"¹¹⁰.

Masoni smatraju sebe 'savršeno obrađenim ugaonim kamenovima hrama u izgradnji', koji simbolizuje idealno ljudsko društvo u nastajanju. Zbog toga mason mora biti društveno aktivan i koristan. Od slobodnog zidara se očekuje da moralnu savršenost ispoljava u svakoj prilici, ali pre svega kroz masonsko milosrđe. U tom smislu jedna od ključnih aktivnosti nove masonerije je *institucionalizacija milosrđa*.¹¹¹ Njeni koreni su u fondu za ispomoć nezaposlenim, bolesnim i starim članovima lože, koji je bio jedan od najvažnijih činilaca neke vrste 'socijalne politike' operativne masonerije. Zadržavši praksu sakupljanja novčanih sredstava za 'milosrdne zalihe' (charity fund), nova masonerija je očuvala duh međusobne ispomoći članova zanatskih esnafa, ali mu je dala širu društvenu dimenziju. Milosrđe je pretvorila u dobročinstvo, organizovanu pomoć bogatih siromašnima, postavljajući tako temelje onome što danas znamo kao građansku filantropiju. Mada se ova pomoć najčešće iskazuje kroz novčana davanja, engleska masonerija pod njom podrazumeva dobročinstvo u najširem smislu davanja novca, vremena i napora za dobrobit zajednice u celini.¹¹²

Ako je operativna masonerija bila radno-etička, onda za ne-operativnu možemo reći da je *spekulativno-etička*. Nova masonerija sebe tako i određuje, čime želi da odvoji duhovnu dimenziju delatnosti slobodnog zidarstva od istoimenog materijalnog zanata, zatim da naglasi misaon, refleksivan način bavljenja određenim oblastima – pre svega moralom, kao vidom pojedinačnog i kolektivnog ponašanja i usavršavanja – kao i da ukaže na 'racionalno obožavanje Boga', pod kojim podrazumeva vrstu kontemplacije koja vodi do poštovanja 'veličanstvenih poslova stvaranja'.¹¹³

¹¹⁰ Isto.

¹¹¹ Godine 1725. unutar VELIKE LOŽE ustanovljen je Komitet za milosrđe (Charity Committee), sa naročitim zadatkom da nadzire funkcionisanje fonda. Krajem osamnaestog veka osnovane su dve od 'četiri velike ustanove masonskog milosrđa' – Kraljevski masonski institut za devojčice (Royal Masonic Inst. for Girls, 1788.) i Kraljevski masonski institut za dečake (R. M. Inst. for Boys, 1798). Sledila je Kraljevska masonska dobrotvorna institucija (R. M. Benevolent Inst., 1842), te Kraljevska masonska bolnica (R. M. Hospital, 1933), koju su otvorili lično kralj Džordž V i kraljica Marija. - Ne odobravaju, međutim, bezrezervno svi slobodni zidari ovo usmerenje organizacije. Već navedeni Vilmsherst smatra da masonerija "nije dosad ispunila svoju prvobitnu svrhu da bude uspešan instrument inicijacije... njezine energije bile su odvrćene od njezine prave poučne svrhe u socijalne i filantropske kanale, koji su za sebe odlični, ali su tuđice i izrasli na prvotnoj glavnoj intenciji." (W. L. Wilmshurst: *Značenje slobodnog zidarstva*, str. 5.)

¹¹² Vidi - J. Hamill: *The Craft*; str. 12.

¹¹³ Vidi - W. Preston: *Illustration of Masonry*; str. 8.

Zaključci do kojih sam došao bacaju više svetla na Andersonovo i Prestonovo izostavljanje jedne od ključnih ličnosti u istoriji masonerije. Naime, doktor Džon Di je i u vreme stvaranja i učvršćivanja PRVOBITNE VELIKE LOŽE smatran crnim magom, te kao takav nije mogao da služi na čast novoj organizaciji, koja je pretendovala da bude neka vrsta etičke aristokratije. Videli smo da je takva slika o Diju bila prisutna već i za njegovog života, ali konačno ju je uobličio Merik Kazaubon (Meric Casaubon, 1599-1671): on je 1659. objavio fragmente iz Dijevog dnevnika u kojima su opisani razgovori sa anđelima sa kojima je mag, navodno, stupio u kontakt preko medijuma Edvarda Kelija (Edward Kelley). U dugačkom predgovoru Kazaubon je te Dijeve magijske operacije prikazao kao 'mračnu rabotu' i time stvorio neku vrstu engleskog Fausta, koji je u dosluhu sa đavolom. Tu sliku prihvatio je Tomas Smit, Dijev prvi biograf,¹¹⁴ i na taj način za duže vreme zapečatio sudbinu ovoj, po mnogo čemu značajnoj, ličnosti.

3. MASONERIJA I POLITIKA

3. 1. Nova društvenost

Od izbora vojvode od Montegjua za Velikog majstora pa do 1776, kada su slobodni zidari dobili svoju salu za okupljanje, godišnje skupštine i gozbe su se održavale u prostorijama većih londonskih livrejskih kompanija. Veoma je zanimljivo da su u početku te masonske svetkovine imale izrazito javni karakter: "Braća su se okupljala u kući plemenitog Velikog majstora koji je stupao na dužnost i tu se oblikovala povorka koja je odatle marširala do sale gde je trebalo da se održi svetkovina, praćena bendovima muzičara. Braća su se kretala po dvojica, noseći svoje kecelje, nakit, simbole i barjake Zanata, a sledilo ih je plemstvo u kočijama."¹¹⁵ Događaj je, razumljivo, privlačio mnogobrojnu publiku, a ubrzo su se pojavile i karikature u štampi, pa i javna izrugivanja (jedan samozvani 'Red krastavih bednih masona' je pravio komičnu povorku nekoliko dana pre povorke VELIKE LOŽE). Zbog toga je od 1747. počela da se napušta takva praksa, a nastala su i pravila po kojima "ubuduće neće moći

¹¹⁴ Thomas Smith: *Vita Joannis Dee*; London, 1707. Među masonima, prvi pokušaj reafirmacije Džona Dija učinio je Artur Edvard Vejt (A. E. Waite), u jednom kraćem tekstu objavljenom 1894.

¹¹⁵ J. Hamill: *The Craft*; str. 77.

da se održavaju 'javne povorke masona koji nose znakove Reda' bez naročitog povoda"¹¹⁶. Međutim, tek će promene u ritualima nakon ujedinjenja dve Velike lože (1813.) doneti i potpuno odvajanje gozbe i festivalskog raspoloženja od sastanka lože. Napuštanjem konzumiranja hrane, alkohola i duvana ova druga vrsta okupljanja postala je više formalna, a učvrstio se i zahtev za posebnom prostorijom (lodge room), u kojoj se održava.

Sve dotle, lože su se uglavnom sastajale po ugostiteljskim objektima i u privatnim prostorijama članova. Štaviše, u početku se slobodno zidarstvo veoma malo razlikovalo od okupljanja i druženja u kafanama, koje su bile posebno popularne u Engleskoj u vreme oblikovanja spekulativne masonerije: "Od vladavine Čarlsa II do vremena Džordža I i Džordža II, londonske kafane bile su središta društvenog života. (...) Svaki ugledniji Londonac imao je svoju omiljenu kafanu, u kojoj su ga njegovi prijatelji ili klijenti mogli potražiti u određene sate."¹¹⁷ U kafani su se razmenjivale vesti, sklapali poslovi i razgovaralo se o najvažnijim privrednim i političkim zbivanjima. "*Sloboda govora* engleskog naroda, korišćena u oblacima duvanskog dima s podjednakom žestinom protiv vlade i crkve kao i protiv njihovih protivnika, već dugo je bila predmet čuđenja stranaca; ona je činila samu *srž* života u kafanama."¹¹⁸

Masonska loža je, međutim, pružala više od slobode govora i mogućnosti da se bude u toku sa najvažnijim događajima. Zahvaljujući toleranciji, koja se u ovom slučaju ogledala u obavezi međusobnog uvažavanja članova, najnovije vesti i ideje mogle su da se diskutuju slobodno i sa razumevanjem. Prosvećenom evropskom građaninu osamnaestog veka to je bilo isto toliko važno kao i mogućnost da zadovolji potrebu za ekskluzivnošću kroz masonski pedigre ili osećanje moralne obaveze kroz masonsko milosrđe. Zbog toga su mi bliska ona viđenja koja masonsku ložu iz tog vremena ne svode samo na prost odraz nove društvenosti. Istoričarka Margaret Džekob je, nadovezujući se na Habermasovo istraživanje razdvajanja i oblikovanja javnog i privatnog u građanskom društvu,¹¹⁹ pokazala da je uloga masonerije u tom procesu nepravedno zanemarena, pre svega zato što nije uočen pravi značaj intelektualne dimenzije deizma: "To je bila religioznost po meri razuma, čija je posledica bila da je ono javno disciplinovalo privatno, u kojoj su standardi izvedeni iz društvenog iskustva i racionalne argumentacije, a ne iz dogme, usmeravali i podsećali savest. U svojoj internalizaciji etike i vere izvedene iz

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Dž. M. Treveljan: *Društvena istorija Engleske*, str. 281.

¹¹⁸ Isto, naglasio Ž. L.

¹¹⁹ Vidi - Jirgen Habermas: *Javno mnjenje – Istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*, Kultura, Beograd, 1969.

živog društvenog iskustva, nova religioznost je sakralizovala javnost, isto kao što je i sankcionisala privatnu autonomiju."¹²⁰ 'Sakralizovana javnost i sankcionisana privatnost' nije ništa drugo do građansko društvo, koje je zauzelo upražnjeno mesto u ovostranoj istorijskoj zbilji kada se deistički Bog – sa počasnim titulom 'prauzroka' –, povukao isključivo u domen onostranog. Ali, dok su posetioци pariskih salona i članovi filozofskih društava¹²¹ na kontinentu najvećim delom osamnaestog veka mogli samo izdaleka da obožavaju novu svetinju, građansko društvo je za englesku masoneriju bilo konstitutivna stvarnost. Druga dužnost slobodnom zidaru nalaže povinovanje vlastima, ali samo – kako to već i u naslovu stoji – 'građanskim organima, vrhovnim i podređenim': "*Mason* je miroljubivi podanik građanskih vlasti, gdegod da prebiva i radi i ne sme da bude umešan u zavere protiv mira i blagostanja nacije, niti sme da se ponaša neodgovorno prema nižim organima."¹²² Pri tom, građansko društvo nije bilo samo okvir nastanka masonerije, već i model njenog oblikovanja. Ako se imaju u vidu način konstituisanja loža i izbora unutar njih, zaista se može reći da je masonerija ustanovljena društvena grupa "koja teži da primenjuje samoupravu kroz izbore i vladavinu većine"¹²³, a masonska loža "hram koji su načinili ljudi da čuvaju konstitucionalnu legalnost svoje skupštine"¹²⁴. Oponašajući englesku ustavnu praksu, kao jednu od najznačajnijih političkih tekovina zemlje u kojoj je nastala, masonerija je KONSTITUCIJOM SLOBODNIH ZIDARA zapravo ustanovila svoj pedigre, verujući da je na taj način postala *legitiman* činilac novog društva. Međutim, time je samo potvrdila ambivalentan odnos prema stvarnoj vladavini većine, koji su imali i njeni posredni prethodnici, engleski humanisti. Bezrezervno podržavajući najznačajnije institucije novog društva, ona je njihov legitimitet i dalje izvodila iz porekla njenih nosilaca.

¹²⁰ Margaret C. Jacob: "Private Beliefs in Public Temples: The New Religiosity of the Eighteenth Century", *Social Research*, 1 (1992), str. 64, naglasio Ž. L. Bez obzira što je zaključke o učešću masonerije u stvaranju građanskog društva donosila na osnovu obimnih istraživanja, zagovaranje Džejkbove o njenom "centralnom značaju u religijskoj transformaciji u poslu kreiranja modernoga" (str. 77), ipak mi se čini preteranim. Ovo utoliko pre što je u istom tekstu navela i druge (po mome mišljenju isto toliko važne), činioce koji su kreirali novu religioznost: razvoj tržišta (iskustvo prodaje i kupovine), nova nauka sedamnaestog veka, otkriće novih kontinenata i, zajedno sa tim, novih običaja i religija; takođe, porast gradova na preko 30.000 stanovnika, što je uslovalo novu anonimnost, pogodnu za usvajanje manje ortodoksnih oblika mišljenja (str. 65).

¹²¹ Bitna razlika između masonerije i filozofskih društava bila je u tome što ove druge nisu nadgledale etičko ponašanje svojih članova, niti su svoju delatnost izražavale ritualima.

¹²² THE CONSTITUTIONS, str. 9, kurziv u originalu.

¹²³ M. Jacob: "Private Beliefs in Public Temples: ..." str. 80.

¹²⁴ Isto, str. 79.

Ipak, englesko slobodno zidarstvo je, šireći se na evropski i severnoamerički kontinent, nesumnjivo bilo činilac u prenošenju nove političke prakse i u stvaranju nove – *političke* – javnosti. Istraživanja Džejkobove po arhivama i bibliotekama Velikih loža škotske, engleske, francuske, holandske i belgijske masonerije pokazuju da se unutar loža – ništa manje nego u parlamentu, salonima, filozofskim i naučnim društvima –, stvarao politički jezik i izgrađivala politička kultura. U najranijim opisima francuskih loža nalazimo izraze kao što su 'izbori', 'vlada', 'predstavnici', 'pluralizam', 'slaganje ili neslaganje', 'konsenzus sve braće'... Nema sumnje da "jezik koji se govori u organizovanim grupama, koje su ustanovljene i imaju pravila, rituale i zakletve, može imati naročitu snagu. Njihov govor je glasniji od govora pojedinca; slušalac transformiše ono što čuje, ali je i transformisan time. U izvesnom smislu tekst postaje kontekst."¹²⁵

Pokazaće se, međutim, da su se značenja masonske terminologije veoma razlikovala. U Britaniji je to mogao biti dvorski ili vigovski, zatim jakobitski, pa čak i seoski diskurs. Sredinom osamnaestog veka u Holandskoj republici isti je bio prepun značenja nacionalnog i centralističkog,¹²⁶ dok je u Pruskoj podrazumevao obožavanje kulta prosvetljenog apsolutiste Fridriha II.¹²⁷ U Francuskoj pak, isti izrazi koji su se čuli u ložama mogli su imati sasvim suprotna društvena i politička značenja – od monarhističkih i veoma umereno reformatorskih, pa sve do republikanskih i egalitarističkih –, a sve u zavisnosti od toga da li su ih koristili aristokrate, bogati buržujci ili mladi pariski intelektualci.

Uprkos tome, u vreme početnog širenja slobodnog zidarstva lože na kontinentu su bile odrazi britanskih loža i nosile su sa sobom oblike unutrašnje organizacije i uprave, kao i ohrabrenje za onaj vid društvenog ponašanja koje se razvilo u političkom životu ostrva. Već tada su se skupštine loža sazivale putem potpisanih akata, dok sa sastanaka ostaju zvanični zapisnici koje priprema izabrani zapisničar. Povrh svega, unutar loža se odlučuje većinskim glasanjem, po principu 'jedan čovek, jedan glas'. Zbog toga su masonske lože, bar u početku, bile jedan od važnih kanala kojima se prenosila nova politička kultura, da bi se ista – na temeljima konstitucionalizma – postepeno okrenula protiv staleškog društva utemeljenog na privilegijama. Uprkos tome, pogrešno bi bilo smatrati da su lože bile demokratske u modernom smislu te reči. Prvo, one nisu

¹²⁵ Margaret C. Jacob: *Living the Enlightenment*, Oxford University Press, New York-Oxford, 1991, str. 12.

¹²⁶ Kada se glavna i najstarija loža u Hagu proglasila Nacionalnom Velikom ložom (1756), termini 'nacija' i 'nacionalno' postaju uobičajeni u diskusijama holandskih masona.

¹²⁷ O značajnim vezama slobodnog zidarstva i prosvetiteljstva u nemačkim zemljama vidi – Eugen Lennhoff: *Die Freimaurer*, Phaidon-Verlag, Zürich-Leipzig-Wien, 1932.

mogle a da na neki način ne odslikavaju društveni poredak i hijerarhiju u okviru kojeg su nastajale i širile se i, drugo, "britanska, francuska, belgijska i holandska aristokratija nudile su svoju verziju prosvećenog vođstva. Oni istoričari koji ističu samo demokratske elemente u masonskoj upravi previđaju ono što je očigledno: lože odslikavaju stari poredak bar u onoj meri u kojoj i kreiraju građansko društvo, koje će ga nužno i zameniti."¹²⁸ Sagledavajući odnos slobodnog zidarstva i politike u osamnaestom veku, Džejkובה je zaključila da je pravi značaj masonskih loža u tome što su pretakale zahteve prosvetiteljstva u individualno ponašanje: ideali ljudskog savršenstva među masonima postali su razumnost, društvenost i moralnost. Pored toga, učeći da u slobodnoj i argumentovanoj raspravi formiraju svoje mišljenje, da vode zapisnik i da plaćaju takse, da glasaju i da uvažavaju rezultate glasanja, masoni su se u ložama privikavali i na nove, čisto građanske dužnosti i vrline.¹²⁹ Sve u svemu, "masonerija je, uprkos svojoj ekskluzivnosti, tajnosti i predubedenju koje imamo o njoj, prenosila i sažimala prosvetiteljstvo, prevodeći celokupan kulturni rečnik svojih članova u zajedničko iskustvo koje je bilo građansko, a time i političko."¹³⁰

3. 2. Sudbina građanskog obrasca

Da bi se sagledala uloga masonerije u oblikovanju građanskog društva, najvažnije je razumeti da su zidarske lože prerasle u neku vrstu indirektnih građanskih organa vlasti unutar apsolutističke države. Prema Rajnhartu Kozeleku, u tom procesu posebnu funkciju imala je *tajnost*: štiteći članove od apsolutističke vlasti, ona je postala stožer sveopšteg građanskog okupljanja na kontinentu. Na taj način, masonske lože postaju socijalni prostor u kojem se pre svega realizuje jedan novi – građanski – moral, moral koji brzo osvaja javnu sferu kroz prosuđivanje o apsolutističkoj državi i njenoj politici. Na taj način, tajnost masonerije stvara takav tip društvenog grupisanja koje prikriva političku poledinu prosvetiteljstva, uz istovremeno jačanje samosvesti nove – građanske – elite, koja sebe sve više posmatra kao potencijalnog nosioca političke moći.¹³¹

¹²⁸ M. Jacob: *Living the Enlightenment*, str. 8.

¹²⁹ "Najčudesniji kvalitet masona je da je građanin", ostalo je zabeleženo u zapisniku sa jednog masonskog sastanka s kraja osamnaestog veka, koji se čuva u biblioteci Velike lože Holandije u Hagu.

¹³⁰ M. Jacob: *Living the Enlightenment*, str. 224.

¹³¹ Vidi - Rajnhart Kozelek: *Kritika i kriza*, Plato, Beograd, 1997.

Društveno-istorijska zbivanja su, međutim, pokazala da masonerija nije bila sposobna da održi tu svoju usmerenost, odnosno da u društvenim promenama nije mogla biti više od *prenosioca* težnje za stvaranjem političkih institucija građanskog društva. Posmatrano sa sociološkog stanovišta, osnovna prepreka tome bila je (i ostala) sama slobodnozidarska organizacija, koja kroz dužnost tolerancije po verskim i političkim pitanjima relativizuje različita idejna stanovišta i time onemogućava stvaranje bilo kakve ideologije, koja bi bila platforma za društvenu akciju. Isto tako, moguća društvena promena može da nosi sa sobom i nasilje, što je nemoralno, pa time i u suprotnosti sa osnovnim idealima spekulativne masonerije. Zbog toga je bratstvo, uprkos uspešnom širenju izvan Velike Britanije,¹³² već drugom polovinom osamnaestog veka posustalo u oblikovanju i prenošenju ideala građanskog društva i prakse njegovog konstituisanja. U zemlji svog nastanka masonerija je sve više postajala neka vrsta obaveznog kursa moralnog usavršavanja budućih vladara, dok je na kontinentu politički preobražaj, koji je tek predstojao, iziskivao aktivnosti koje nisu bile u skladu sa prirodom same organizacije, kao i žrtve na koje njeni članovi u najvećem broju slučajeva nisu bili spremni.

Okretanju masonerije od društvenih zbivanja i politike, sa posledicama koje se neće odmah i neposredno uočiti, doprineće i pojava takozvane *škotske* masonerije.¹³³ Naime, slobodno zidarstvo u Francuskoj se od samog nastanka (najverovatnije od treće decenije osamnaestog veka), razvijalo na dva paralelna koloseka: s jedne strane preko loža koje su osnivali engleski trgovci i pomorci, a s druge preko organizacije koju su ustanovljavale jakobitske izbeglice¹³⁴ sa ostrva. Zbog toga su ove dve struje već od samog nastanka imale određene političke implikacije: onu prvu su činili 'framasoni jeretici i republikanci', a drugu 'framasoni katolici, rojalisti i jakobiti'.

¹³² Prve dve lože izvan Velike Britanije osnovane su na Gibraltaru 1728. i u Kalkuti 1729. godine, a od 1730. ima ih i u severnoameričkim provincijama Nju Jork, Nju Džerzi i Pensilvanija. Za spekulativnu masoneriju na evropskom kontinentu zna se od tridesetih i četrdesetih godina osamnaestog veka i to prvo u zemljama bližim Velikoj Britaniji – u Francuskoj, Holandiji, Belgiji i Nemačkoj. Do kraja veka masonerija se proširila na skoro ceo kontinent, a početkom i prvom polovinom devetnaestog veka javlja se i u Africi, Južnoj Americi i Australiji.

¹³³ "Ne može se dovoljno naglasiti da takozvana Škotska masonerija nema baš nikakve veze sa Velikom ložom Škotske, niti je ... ikada imala poreklo u ovoj zemlji" (R. F. Gould: *A Library of Freemasonry*, knjiga III, str. 346).

¹³⁴ *Jakobiti* - pristalice škotske dinastije Stjuart. Posle svrgavanja Džejmsa II (1688.) u više navrata su, čak i otvorenom pobunom (1690, 1715. i 1745. godine), pokušavali da vrate Stjuarte na engleski presto. Posebno ogorčeno su se borili protiv novoustoličene hanoverske kraljevske lože.

Tvorac i ideolog ove druge, Endrju Majkl Remzi (Andrew Michael Ramsay, 1696-1743), poznatiji kao 'vitez Remzi', u želji da – iz sasvim razumljivih razloga –, izbegne mešanje u politička i verska pitanja države koja mu je dala pribežište, okrenuo se templarskoj tradiciji i hrišćanskom misticizmu. Iz činjenice da u Škotskoj nikada nije primenjena papska bula iz 1312. godine o raspuštanju Reda vitezova hramovnika, Remzi je zaključio da je ta zemlja domovina tajni koje je taj red, navodno, čuvao. Prenoseći inicijantima te tajne kroz lože koje je osnivao, oživeo je legende o gralu, kraljevima-ratnicima i viteškim poduhvatima. Mada je sam Remzi bio protiv toga, članstvo njegovih loža – koje je, podjednako kao i u Engleskoj, bilo privučeno pre svega ekskluzivizmom i elitizmom – vremenom je pretočilo ovu tradiciju u laskave titule sa viteškim i kraljevskim prizvucima (Vladar Jerusalima, Vitez ruže i krsta, Princ kraljevske tajne...). Tako su nastali *visoki stepenovi*, koji su postali naročito obeležje 'škotske' masonerije.¹³⁵ Najkraće, radi se o dodatnim inicijacijama koje su kandidata uvodile u, kako se tvrdilo, još veće tajne i misterije višeg reda. Da bi do njih dospelo, inicijant već mora biti majstor, odnosno, mora proći tri stepena 'jovanovske' spekulativne masonerije (učenik, pomoćnik, majstor mason). Na ovaj način je u masoneriju uvedena *dvojnost nadležnosti*, koja, međutim, ide na štetu 'jovanovskog' bratstva, jer je posvećenik u visoke stepenove i dalje mogao da učestvuje u upravljanju i rukovođenju trostepenim slobodnim zidarstvom, ali ne i obrnuto. Zbog toga se

¹³⁵ Dodatni, tzv. 'škotski' stepenovi, najverovatnije su počeli da se šire po Francuskoj tokom 1740. Prvi 'osvetnički' stepen – stepen viteza Kadoš-a – uveli su lionski masoni 1741, a deset godina kasnije, 'Ritual Klermonovog reda' (Rite du chapitre du Clermont) – nazvan najverovatnije u čast vojvode od Klermona, Velikog majstora francuske masonerije od 1743-1770. –, već ima razrađen sistem od devet stepeni. Godine 1755. Velika loža Francuske prihvatila je nadređenost 'škotske' masonerije. Međutim, visoko plemstvo unutar loža nastavlja sa praksom razvijanja dodatnih inicijacija i već 1758. izdvaja se masonski red 'Vladari Istoka i Zapada' (Empereurs d'Orient et d'Occident). U njihovom okrilju uobličiće se šezdesetih godina osamnaestog veka ritualni sistem od 25 stepeni. Pored toga što je jedno vreme bio neka vrsta standarda za regularnu 'škotsku' masoneriju, ovaj sistem je posebno značajan zbog činjenice da se iz njega razvio 'Drevni i prihvaćeni škotski obred' od 33 stepena (Ancient and Accepted Scottish Rite 33°). Mada još uvek postoje određene nedoumice u vezi sa stvarnim poreklom navedenog simboličko-ritualnog sistema, nema nikakve sumnje da se prvi put javio u Sjedinjenim Američkim Državama 1801. godine, kao i da se za "masonski sistem Škotskog rituala od 33° nikada nije čulo pre nego što je (navedene godine – prim. Ž. L.) organizovan Vrhovni savet u Čarlstonu" (R. F. Gould: *A Library of Freemasonry*, knjiga V, str. 285). Uz odobrenje navedenog masonskog tela, Vrhovni savet 'Drevnog i prihvaćenog škotskog obreda' za Francusku konstituisan je u Parizu 1804. godine. - Da politika menja i masoneriju, a ne obratno, pokazuje i primer okretanja američkih masona od engleskog 'jovanovskog' ka francuskom 'škotskom' sistemu od 25 stepeni. Naime, njegovo preuzimanje se poklapa sa odvajanjem severno-američkih provincija od Velike Britanije i podrškom koju im je Francuska pružila u Ratu za nezavisnost.

među masonima-protestantima na kontinentu vrlo brzo raširilo uverenje da je 'škotska' masonerija – zbog navodnog prokatolicizma – zapravo 'jezuitska zavera', a da su visoki stepenovi izmišljeni da bi katolička crkva kontrolisala izvorno slobodno zidarstvo koje se širilo sa ostrva.

Nema sumnje da je oživljavanje templarskih legendi znatno uticalo na opredeljivanje budućih članova za 'škotsku' masoneriju, jer sasvim sigurno nije bilo naročitog ekskluzivizma u pristupanju organizaciji koju su osnivale političke izbeglice iz susedne države (čak ako se i radilo o političkim istomišljenicima), posebno što su i lože engleske masonerije bile prisutne i dostupne. Ove legende su, međutim, pružale nešto autentično francusko i mnogim pojedincima su svakako bile pogodnije za poistovećivanje od zanatske etike koja je, makar i u spekulativnom vidu, ipak dolazila sa ostrva.

Prostor koji je nastao osekom interesovanja za građansko društvo, posebno unutar 'škotskog' slobodnog zidarstva, vrlo brzo je zauzela jedna druga, masonska mentalitetu mnogo bliža kulturna pojava – okultizam. Štaviše, u drugoj polovini osamnaestog veka masonerija je prednjačila u ponovnom oživljavanju magije, kabale, alhemije i hrišćanskog misticizma, kao i u prihvatanju i širenju novih okultnih učenja (mesmerizam, Sen Martenov misticizam).

Navedeni procesi znatno su izmenili intelektualnu klimu unutar – sada već raznovrsne, šarolike i ne baš uvek ozbiljne – organizacije. Dok je Monteskje još 1730. bez ustezanja prihvatio da bude iniciran u jednu londonsku ložu, vodeći filozofi prosvetiteljstva to više nisu hteli da učine čak ni u Parizu. Volter je, istina, 7. aprila 1778. svečano primljen u parisku ložu 'Devet sestara', ali taj čin stvara samo dodatne razloge za sumnju. Mada se radilo o loži koja je bila 'briljantan izuzetak francuske masonerije' (Ševalije), ostaje otvoreno pitanje da li je to zaista bilo voljom filozofa, ili su masoni jednostavno prisvojili onemoćalog starca, koji je nakon nekoliko nedelja (31. maja) i umro. Skepsi ima mesta utoliko pre što se zna da je Volter uporno odbijao ne samo da stupi u organizaciju, već i da se na bilo koji način izjašnjava o masoneriji. Bernar Fej je argumentovano pokazao da iza uspešnog konstituisanja i širenja slobodnog zidarstva nisu stajali najistaknutiji predstavnici intelektualne elite, već uticajni ljudi iz njihovog okruženja koji su podržavali njihov rad, popularisali njihova učenja i istraživanja i koji su, iznad svega, bili sposobni organizatori – kao na primer već spominjani Džon Teofil Dezagilije, ili američki naučnik i državnik Bendžamin Frenklin (Benjamin Franklin).¹³⁶

¹³⁶ Bernard Fay: *La Franc-maçonnerie et la Revolution Intellectuelle du XVIIIe Siecle*, La Librairie Française, Paris, 1961.

Okrenuto okultizmu i misticizmu i zabavljeno pronalaženjem masonskih titula, čija je jedina svrha bila da se ugađa taštini članova, bratstvo nije ni moglo biti pogodna sredina za bilo kakav prosvetiteljski poduhvat. Stoga ne treba da čudi zaključak jednog od najozbiljnih istraživača ove problematike, historičara Pjera Ševalijeja, da "masoni nisu želeli *Enciklopediju*, niti je ova sačinjena u masonskom duhu"¹³⁷. Od 272 saradnika na projektu samo su sedamnaestorica identifikovana kao masoni, ali među njima nisu ni Didro, ni D'Alamber.¹³⁸ Više nego skromno, složićemo se, za organizaciju koja sebe smatra čelnikom svekolikog kulturnog napretka. Ipak, pošto nije u potpunosti izgubila osećaj za spomenuti proces, ubrzo po objavljivanju masonerija je pokušala da na neki način prisvoji *Enciklopediju*, ili bar da se nametne kao učesnik u projektu. Prvo se krenulo sa tvrdnjom da je izdavač bio mason, a zatim je pokušano sa izdavanjem Dodatka, ali bez saradnje i odobrenja Didroa. Međutim, ispostaviće se da mason Tomas-Pjer l'Breton (Thomas-Pierre Le Breton) nema baš nikakve veze sa *Enciklopedijom*, osim istog prezimena sa njenim pravim izdavačem, Andre-Fransoa l'Bretonom (André-François Le Breton), dok se dodatak *Enciklopediji*, koji su izdali masoni Robine i Pankuk, sveo na preštampavanje prve tri sveske (istini za volju, treba reći da je to urađeno pod dosta nepovoljnim okolnostima, kada se za štampanje i distribuciju *Enciklopedije* završavalo u Bastilji).

I najznačajniji društveni događaj s kraja osamnaestog veka praktično je prošao mimo masonerije u Francuskoj, što takođe ne treba da čudi. Organizacija koja se dobro uklopila u stari režim i kojoj su pripadnici buržoazije pristupali zato što im je imponovao aristokratski ekskluzivizam, nije ni mogla biti sredstvo revolucionarne promene, a još manje pokretač zbivanja koja su započela jurišom na Bastilju. Iz dokumenata se vidi da se Veliki orijent¹³⁹ još i

¹³⁷ Pierre Chevallier: *Histoire de la Franc-Maçonnerie française*, Fayard, Paris, 1974, knjiga I, str. 270. Treba reći da je u *Enciklopediji* pod odrednicom FRANCS-MAÇONS data, za ono vreme više nego korektna, informacija o masoneriji (vidi – *Encyclopedie*, A Lausanne et a Berne, MDCCLXXIX, knjiga 15).

¹³⁸ Naravno, ni ta sedamnaestorica nisu učestvovala kao masoni, već kao stručnjaci za pojedina pitanja (vidi - Chevallier: *Histoire de la Franc-Maçonnerie française*, knj. I, str. 267-272). Zanimljivo je da historičar Ivan Mužić u *Masonstvu u Hrvata* (Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989), navodi Didroa kao masona, mada mu je poznata ova Ševalijeova trotomna studija.

¹³⁹ Francuski Veliki orijent (Grand Orient de France) nastao je iz potrebe reformisanja šarolike i prilično svaštarske masonerije u Francuskoj osamnaestog veka. Kao Velika loža koja je trebalo da na nacionalnom nivou objedini slobodno zidarstvo pod jednim vrhovnim organom, radila je na spajanju pariskih i provincijskih loža, kao i na ujedinjavanju 'jovanovske' i 'škotske' masonerije. Stara Velika loža Francuske (koja je zastupala 'jovanovske' lože), prihvatila je novo vrhovno telo i od 1773. prestala da postoji, ali je Vrhovni savet 'škotskih' loža, čak i kada je prihvatao nadređenost Velikog orijenta (u periodu

1789. bavi isključivo unutarmasonskim pitanjima, mada je bio daleko najbrojnija organizacija u kraljevstvu, sa najmanje 30 hiljada članova u 629 loža. Sve u svemu, "ako su se negde pripremala buduća revolucionarna zbivanja, onda je to bilo u *izvanmasonskim* krugovima."¹⁴⁰

Uprkos tome, u razmatranju uspona i revolucionisanja trećeg staleža u Francuskoj neretko se pribegava koncepciji po kojoj je iza građanstva stajao "neki središnji organ i ta uloga je često pripisivana slobodnim zidarima. Ali su plemići zauzimali veliki broj mesta u njihovim ložama, tako da ove ne bi bile u stanju da se založe za stvar Trećeg staleža, a da *ne izazovu proteste i rascepe za koje nemamo nijedan primer.*"¹⁴¹ Unutar loža je vladala samo konvencionalna jednakost, slična onoj u staleškim udruženjima (sveštenskim, vojnim). To znači da braća nisu bila na 'ti' (za razliku od republikanaca), niti su jedni druge smatrali bukvalno braćom.¹⁴² Za pripadnike slobodnozidarskih loža iz redova aristokratije stvarna jednakost koju je nosila Revolucija sigurno je bila gorka. Kasnije okretanje ka republikanskim idejama (posebno od 1848), Ševalije objašnjava bitno promenjenom strukturom članstva: aristokratija je emigrirala ili se povukla iz svake društvene organizacije, a njeno mesto je svugde zauzimalo građanstvo.¹⁴³

Masonerija u Francuskoj je (sa retkim izuzetkom poneke lože), bila potpuno zatečena zbivanjima iz 1789, a njena početna dezorijentisanost je za vreme jakobinske diktature prerasla u pravo rasulo. Mada se u periodu direktorijuma polako oporavlja, predstavlja beznačajnu društvenu organizaciju, što se najbolje vidi iz izveštaja pariske policije tokom 1795.¹⁴⁴ Zbog toga je Napoleon u prvi mah razmišljao o potpunom suzbijanju slobodnog zidarstva,

od 1773-79. i od 1804-70), i dalje delovao kao nezavistan organ.

¹⁴⁰ P. Chevallier: *Histoire de la Franc-Maçonnerie française*, knj. I, str. 313, naglasio L.Ž.

¹⁴¹ Žorž Lefevr i dr.: *Istorija Francuske*, Prosveta, Beograd, 1961, knjiga II, str. 34, naglasio L.Ž. "Američki uticaj i imena Vašingtona, Franklina i Lafajeta daju novim idejama neuporedivu draž; taj uticaj i ta imena prodiru sve dublje zahvaljujući brošurama i usmenoj propagandi koja se sama od sebe razvijala po salonima, u akademijama i raznim društvima, čiji broj neprestano raste: prosvetna društva, kao što je Muzej, dobrotvorna ili čak politička, kao što su klubovi ili Društvo prijatelja Crnaca, slobodno zidarske lože u kojima se sveštenici i velikaši udružuju s građanima u zajedničkoj želji da stresu u najmanju ruku 'fanatizam' i 'tiraniju'. - Ali se ne treba zavaravati u pogledu snage tog pokreta. Najveći broj plemića je neprijateljski raspoložen prema jednakosti prava; sveštenici opet prema verskoj slobodi. Katolička crkva i apsolutna vlast imaju mnogobrojne branioce, koji nisu naročito daroviti, ali se ipak mnogo čitaju u građanskim redovima." (Isto, str. 19.)

¹⁴² Suprotstavljajući elitističkom svoj egalitarni koncept društva, jakobinci nisu slučajno smatrali da je pripadnost masoneriji nespojiva sa pripadnošću građanstvu.

¹⁴³ Vidi – P. Chevallier: *Histoire de la Franc-Maçonnerie française*, knj. I, str. 388-9.

¹⁴⁴ Sledeće godine dve pariske lože su, istina, pod prismotrom, ali zbog sumnje da su uporišta rojalizma!

ali, videvši u bratstvu mogući neformalan, a efikasan organ kontrole državnih aparata, ipak je odlučio da ga revitalizuje i iskoristi.¹⁴⁵ Njegovo patronatstvo nad organizacijom (koje je pokazao postavljanjem svog brata Žozefa na položaj Velikog majstora), bilo je znak za državne činovnike da pohrle u lože i da i na taj način iskažu podršku vladaru. "Godine 1814. bilo je u Francuskoj na hiljadu njihovih loža; njima su pripadali mnogi visoki činovnici i vojna lica, kako u Francuskoj tako u vazalnim državama, te se stoga slobodno zidarstvo smatralo svuda kao jedan od stubova Napoleonovog poretka."¹⁴⁶ To je u Francuskoj od masonerije napravilo ono što je, dobrim delom, i danas: ekskluzivan politički klub koji, zvučnim titulama visokih stepenova i mogućnošću da se bar za kratko vreme bude ravnopravan sa nekim istaknutim ličnostima, velikoj većini članstva pruža *privid* značajnije društvene uloge od one koju ima u svakodnevnom životu.

Usmerenost ka praksi konstituisanja građanskog društva slobodno zidarstvo će zadržati tamo gde – usled nepostojanja brojnog i starog plemićkog sloja –, aristokratski ekskluzivizam nije bio društveno preovlađujući uzor za poistovećivanje; zatim gde, zahvaljujući društvenim zbivanjima, okultizam nije uspeo da istisne aktuelnost građanskog obrasca i, na kraju, tamo gde su članstvo činili pripadnici nacionalne buržoazije koja se borila pre svega za svoju nacionalnu državu. Zbog toga masonerije nema u procesima i zbivanjima vezanim za promenu društvenog uređenja unutar postojećih, ali je prisutna u stvaranju nekih novih država. No, ni tada ne treba preuveličavati njen značaj. Mada se u slobodnozidarskim ložama severnoameričkih provincija engleska politička praksa spajala sa idejama francuskog prosvetiteljstva, predlog Deklaracije nezavisnosti ipak će (na osnovama Lokove i Rusoove političke teorije), izraditi jedan ne-mason, virdžinijski advokat Tomas Džeferson.¹⁴⁷ Do pogrešnog procenjivanja uloge masonerije u konstituisanju Sjedinjenih Američkih Država dolazi zato što se gubi iz vida da je buržoazija severnoameričkih provincija – čiji su pripadnici i činili većinu u masonskim ložama – težila ekonomskom i političkom osamostaljivanju pre svega da bi ostvarila svoje interese. Takođe se olako prelazi preko proste činjenice da je verovatno najveći broj učesnika u Ratu za nezavisnost iz redova masonerije bio rukovođen pre svega patriotskim, a ne slobodnozidarskim pobudama. U tom

¹⁴⁵ Treba reći da je takvoj odluci doprinela i sama masonerija u Francuskoj, koja se, nakon proglašenja konzulata (krajem 1799), brzo sabrala i ujedinila.

¹⁴⁶ Ž. Lefevr i dr.: *Istorija Francuske*, knj. II, str. 188.

¹⁴⁷ Vidi - Hugh Brogan: *The Penguin History of the United States of America*, Penguin Books, 1985, str. 179-183.

smislu nećemo pogrešiti ako zaključimo da je proces konstituisanja Sjedinjenih Država određivao i karakter društvenog delovanja masonerije, a ne obratno.¹⁴⁸

I nastanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca je, pored konstituisanja SAD, dobar primer za učešće slobodnog zidarstva u stvaranju nacionalne države. Može se, naime, reći da je zajednička država Južnih Slovena delom i masonska tvorevina, jer je, pored Srpske kraljevske vlade, drugi ključni činilac u njenom stvaranju bio Jugoslovenski odbor, koji su pretežno činili masoni. Bitno je, međutim, istaći da to telo nije sprovodilo neke tajanstvene zamisli 'evropske' masonerije, već vrlo određene planove hrvatskih masona, sa kojima su bili upoznati i srpski slobodni zidari. Za vreme Prvog svetskog rata članovi Jugoslovenskog odbora su, koristeći svoje masonske veze, vodili pravu (i dosta uspešnu), diplomatsku ofanzivu na međunarodnom planu za priznavanje buduće jugoslovenske države.¹⁴⁹

Da li će masonerija zadržati (kao u slučaju stvaranja Sjedinjenih Američkih Država), zanemariti (kao u Velikoj Britaniji), ili odbaciti (da bi mu se, nakon promene društvenog uređenja, opet vratila – što je bio slučaj u Francuskoj), svoj, u trenutku konstituisanja jasno određen stav prema građanskom društvu, zavisilo je od samih društvenih okolnosti unutar kojih se oblikovala i rasprostirala. Kao organizacija koja je svoju izuzetnost gradila na okupljanju postojeće društvene elite u jednoj zemlji, masonerija, u krajnjoj liniji, nije ni mogla da dovodi u pitanje ni društveni pokret ni društveni poredak koji je tu elitu stvarao.

3. 3. *Od Revolucije do konspiracije*

Slobodno zidarstvo, dakle, ne stoji iza Francuske buržoaske revolucije, ali zato ova stoji iza mita o političko-konspirativnom i subverzivnom delovanju slobodnog zidarstva. Mnenje, prepuno zabluda i poluistina u vezi sa ulogom masonerije u političkim zbivanjima, uobličeno je nedugo nakon nje.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Pored Sjedinjenih Američkih Država, od desetak novostvorenih, čiji su prvi predsednici bili masoni, polovinu čine latinoameričke države (Argentina, Brazil, Kolumbija, Kuba i Venecuela).

¹⁴⁹ O ulozi masonerije u stvaranju Kraljevine SHS (odnosno Jugoslavije) vidi - Zoran Nenezić: *Masoni u Jugoslaviji*, Narodna knjiga, Beograd, 1987, kao i već navedeno delo Ivana Mužića *Masonstvo u Hrvata*.

¹⁵⁰ Opštoj konfuziji po pitanju uloge masonerije u političkim zbivanjima doprinosili su i

Neposredan i odmah vidljiv rezultat revolucije u Francuskoj bila je 'kiša represivnih edikata' (Roberts) u nemačkim državama, a posebno u Bavarskoj. Na isti događaj Austrougarska je reagovala suptilnije i perfidnije: ona je 1790. jedan deo svoje policije centralizovala i dala joj naročita ovlašćenja u borbi protiv političkih protivnika (čime je, ujedno, postavila temelj modernoj 'političkoj' policiji). Napori konzervativnih i reakcionarnih režima na germansko-habzburškom političkom prostoru bili su pre svega usmereni protiv tajne organizacije Iluminata, koja je već početkom devedesetih godina osamnaestog veka optuživana za događaje u Francuskoj (bez osnova, jer u njoj nikada nije ozbiljnije zaživela). Nemačko-austrijska reakcija protiv ovog udruženja je bila preterana, ali je na tom prostoru ipak imala nekog osnova, jer su Iluminati zastupali ideje nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja, kao i nasilnog rušenja reakcionarnih režima i uspostavljanja republike.¹⁵¹ Mada nikada nije bilo čak ni blizu ostvarenja tih ciljeva, ovo tajno društvo je značajno jer je poslužilo kao model političko-subverzivnim i nacionalističkim organizacijama devetnaestog veka, među kojima su najpoznatiji Karbonari¹⁵².

Za nas je, međutim, bitno da je, preko njenog poistovećivanja sa Iluminatima, upravo u to vreme počelo i optuživanje masonerije za revoluciju. Za to su najzaslužnija *Sećanja za istoriju jakobinizma* jezuite Avgustina d'Barela.¹⁵³ Skraćeno izdanje koje je autor izdao 1798, postalo je "biblija mitologije tajnih društava i nezaobilazan temelj budućih antimasonskih spisa"¹⁵⁴. Osnovu za poistovećivanje opat Barel je pronašao u činjenici da je osnivač Iluminata, Adam Vajshaupt (A. Weishaupt, 1748-1811), zadržao način masonskog organizovanja, kao i veze sa postojećim slobodnozidarskim ložama (posebno u Bavarskoj), koristeći ih ne samo za širenje svojih ideja, već i za regrutovanje članstva. Mada se i nemačko i francusko slobodno zidarstvo čak i javno ograđivalo od Iluminata, opat Barel se poslužio metodom poistovećivanja

mnogi čuveni pojedinci iz tog vremena – koji su i sami bili masoni, ili su imali neke veze sa organizacijom –, što svojim problematičnim i neumerenim izjavama (Kaljostro, Sen Žermen), što svojim političkim ambicijama (vojvoda od Orleana) ili zavereničkom delatnošću (Filipo Buonaroti).

¹⁵¹ Austriju su Iluminati brinuli jer se njihov uticaj, pored bavarskih, osećao i u severnoitalijanskim i češkim ložama.

¹⁵² Tajno udruženje koje je, postavivši sebi zadatak da otera francuske zavojevače, zapravo započelo pokret za narodno ujedinjenje Italije. Prvi put se javlja oko 1810. godine na jugu Italije. I organizacija 'Ujedinjenje ili smrt' Dragutina Dimitrijevića Apisa (1876-1917.) imala je određena obeležja Iluminata.

¹⁵³ A. de Barruel: *Mémoires pour servir a l'Histoire de Jacobinisme*, tome I-IV, 1797.

¹⁵⁴ J. M. Roberts: *The Mythology of the Secret Societies*, Secker & Warburg, London, 1972, str. 193.

jednog (i to problematičnog) dela sa celinom, i tako je nastala slika masonerije kao tajnog političkog i zavereničkog društva.

Uticao Barelovog dela bio je ogroman. Kako to primećuje Džon Moris Roberts u svojoj značajnoj studiji *Mitologija tajnih društava*, ono se pojavilo u vreme kada su ljudi hteli da veruju da se iza revolucionarnih događaja krije i nešto više od narodnog ustanka i rušenja monarhije.¹⁵⁵ Novonastala atmosfera se vidi i iz izveštaja austrijske policije – dok se 1793. masonerija u njima uopšte ne spominje, početkom devetnaestog veka i ona je već na listi subverzivnih elemenata.

Razvoj događaja koji je od značaja za razmatrani problem vezan je za Karla Gothelfa, poznatijeg kao baron Hund (Karl Gotthelf von Hund und Altengrotkau, 1722-1776). Ovaj nemački plemić se sa 'škotskom' masonerijom upoznao prilikom jednog boravka u Parizu i ova ga je odmah osvojila. Budući naivan i dobrodušan čovek, neki pripadnici zavereničkog kruga oko dinastije Stjuart lako su ga uvukli u plan koji ne samo da nikada nije ostvaren, nego nije ni ozbiljno pripreman (osim, možda, u segmentu koji se odnosio na Veliku Britaniju). Nemačkom baronu je, naime, rečeno da je templarski red preživeo kroz operativnu masoneriju sve do osamnaestog veka i da je sada došlo vreme da ponovo objavi svoje postojanje, da odabranima prenese tajna znanja koja je čuvao, ali i da zatraži prava koja je izgubio pre više od četiri veka. Da bi se to ostvarilo, potrebno je osnovati lože po celoj Evropi, koje bi posle sprovele njenu novu (zapravo staru, templarsku), administrativnu i teritorijalnu podelu. U skladu sa organizacijom templarskog reda, lože bi se organizovale u prefektore, prefektore u priorate, a ovi u provincije. Njih bi na kontinentu bilo devet, a na čelu bi im bili provincijski Veliki majstori. Oni bi direktno bili odgovorni Nepoznatom najvišem (der Unbekannte Obere), tajanstvenom Velikom majstoru organizacije čiji je identitet, navodno, poznat samo nekolicini odabranih. Ukoliko prihvati da organizuje lože po nemačkim zemljama (koje bi činile sedmu provinciju), Hund bi imao čast da bude i provincijski Veliki majstor. Naravno, baron je to sa oduševljenjem prihvatio. Međutim, s obzirom da je bio veoma sposoban organizator, vrlo brzo je postigao zapanjujuće rezultate u širenju 'škotske' masonerije u Nemačkoj. Istovremeno, posvetio se njenom ujednačavanju i uozbiljavanju, što je rezultiralo uvođenjem obaveze polaganja zakletve o bezuslovnoj poslušnosti nadređenima. Tako nastaje slobodno zidarstvo 'stroge poslušnosti' (strikte observanz), kao varijanta 'škotske',

¹⁵⁵ Pored toga, jedan broj izbeglica (uglavnom plemstvo i rojalizmu naklonjeno visoko državno činovništvo), koje se za vreme prve restauracije vraćalo, uzroke Revolucije je "– prosto rešenje – videlo u velikoj zaveri slobodnih zidara i 'iluminata': novo izdanje ove teze opata Bariela 1817. načinilo je od nje dogmu" (Ž. Lefevr i dr.: *Istorija Francuske*, knj. II, str. 242).

odnosno masonerije visokih stepenova. Šezdesetih i sedamdesetih godina (sve do baronove smrti), organizacija je u ekspanziji: priznala ju je hamburška Velika loža, većina berlinskih loža, u potpunosti ju je prihvatila masonerija u Danskoj, a proširila se i na susedne države (pre svega na habzburške zemlje i Poljsku).

Najviše glavobolje baronu Hundu zadavao je Nepoznati najviši. Žarko je želeo da ga upozna, ali za života je uspeo samo da raskrinka nekoliko prevaranata koji su se predstavljali kao njegovi izaslanici i opunomoćenici. Nakon baronove smrti, nada da će se dospeti u posed 'velikih tajni' koje su članovima obećane prilikom prijema sve je više jenjavala, dok je sumnja u postojanje 'nevidljivog Velikog majstora' rasla kod većine pripadnika te organizacije. Mada su se njene lože održale još nekoliko decenija nakon baronove smrti, masonerija stroge poslušnosti gubi na značaju već osamdesetih godina osamnaestog veka. Nakon toga, slobodno zidarstvo će se na tim prostorima vratiti svojim izvorima, okupivši se ponovo uglavnom oko 'jovanovske' i 'škotske' masonerije.

Međutim, fama o Nepoznatom najvišem, koji namerava da pomoću jedne tajne organizacije vlada Evropom, ne nestaje sa ložama stroge poslušnosti. Preživeće u fobičnim i paranoičnim teorijama zavere koje će, posebno u kriznim vremenima, uvek iznova dobijati na zamahu. Mada su im pribegavale i širile ih uglavnom društvene grupe poražene u borbi za vlast i moć, takve koncepcije su već od kraja osamnaestog veka nailazile na manje-više stalnu pažnju evropskog javnog mnjenja, jer su zadirale u verovatno najosetljiviji problem – preuređivanje nacionalnih i političkih granica Evrope u cilju dominacije. Unutar tih viđenja, poistovećivanje loža 'stroge poslušnosti' sa celokupnom masonerijom postaće omiljeni, ali i dvostruko koristan manir teoretičara zavere: prvo, tajna organizacija koja ni sama ne zna čije namere i ciljeve sprovodi, zvučala je dovoljno preteće da uvek iznova pojača neku društvenu napetost i, drugo, retke činjenice koje su javnosti bile dostupne o masoneriji ostavljale su ogroman prazan prostor, koji je svako mogao da ispunjava poluistinama i nagađanjima po sopstvenom nahođenju.

3. 4. Antimasonstvo i teorija zavere

Izgleda da je politika kao konspiracija prethodila politici kao javnoj delatnosti. Tajna društva i organizacije kasnog osamnaestog i prve polovine

devetnaestog veka, sa izrazito političkim ciljevima, prethodile su – bar vremenski – javnom delovanju političkih partija kasnog devetnaestog veka.¹⁵⁶

Neobično je, međutim, da je masonerija visokih stepenova bila ne samo uzor, već i osnova za stvaranje tih društava, jer je reč o organizaciji bez naročitog političkog identiteta, koja se uglavnom uvek uklapala u društveno uređenje i politički sistem jedne zemlje. Ako je i menjala svoja društvena i politička stanovišta, činila je to naknadno, pod pritiskom spoljašnjih okolnosti.

Nema sumnje da su tajna politička i nacionalistička društva pre svega rezultat nezadovoljstva konkretnim društvenim i političkim prilikama u jednoj zemlji (području). Činjenica da se izdvajaju iz masonerije, odnosno da se organizuju nezavisno od nje, samo je dokaz stvarne nemoći slobodnog zidarstva da utiče na menjanje tih prilika. Ali, masonerija je tajnim političkim i nacionalističkim društvima očigledno nudila bar dve stvari: model tajnog organizovanja i misteriozno opravdanje za konspirativno-subverzivan način društvenog delovanja. Zbog toga su se te organizacije inspirisale upravo slobodnim zidarstvom visokih stepenova, koje je svoje uporište pronalazilo u legendama o tajnoj misiji vitezova templara, u zamišljenoj ulozi rozenkrojcerskog bratstva u reformi nauke i društva, ili u osvetničkim predanjima, kao što je ono o kletvi koju je Žak d'Mole sa lomače bacio na francuskog kralja Filipa Lepog i papu Klementa V.

Da bismo razumeli zbog čega antimasonsko stanovište (još uvek) dominira u javnom mnenju, moramo da imamo u vidu već nagoveštenu razliku u razvoju masonerije na anglosaksonskom i romanskom prostoru: "U Engleskoj je slobodno zidarstvo moglo da se razvija u punom miru sa državom i sa državnom religijom; u romanskim zemljama, naprotiv, ono je većinom imalo da se bori sa uticajem katoličke crkve koja ne samo što je objavljivala svoje bule protiv slobodnih zidara, nego je stalno pokušavala da pokrene i državnu

¹⁵⁶ Ova razlika uočljiva je već i u političkim pamfletima s kraja veka: "Dok se slob. zidari umotavaju u nekakve tajanstvenosti i kriju se iza starih simbola i obreda, te time obmanjuju svet, da bi došli do nekih svojih ciljeva, dotle socijal-demokrati rade sasvim protivno. Slobodno i otvoreno, svetu na vidiku, izlazi socijalna demokratija sa svojim programom pred narod, i ne traži da svoje redove pojača obmanama i kojekakvim ceremonijama, već vernim i istinitim otkrivanjem i iznošenjem rđavog stanja, koje vlada u današnjem društvu." (*Slobodni zidar i socijal-demokrata*, Kragujevac, 1894, str. 30.) Na osnovu površne analize slobodnozidarske organizacije, njenog unutrašnjeg rada, ciljeva i društvenog uticaja, u ovom pamfletu (koji je najverovatnije preveden sa francuskog), iznosi se zaključak koji će, u manje-više istom obliku, sve do danas ostati zvanično ideološko stanovište socijal-demokratskog i komunističkog pokreta: "Po svojim tendencijama slobodno zidarstvo je veoma opasno po čovečanstvo, i ono je ozbiljna smetnja pravom društvenom progresu" (str. 18).

mašineriju protiv slobodnozidarskog saveza."¹⁵⁷ Tako će osnovni ton teorijama zavere davati, po intenzitetu istina neujednačena, ali u periodu od dva i po veka kontinuirana antimasonska delatnost katoličke crkve.¹⁵⁸ Težnja slobodnog zidarstva ka prevazilaženju nacionalnih, verskih i političkih razlika tumačena je (po potrebi) kao anacionalna i nadnacionalna, bezbožnička i antihrišćanska, odnosno kao farsa iza koje stoji težnja ka planetarnoj dominaciji (vrlo je indikativno da ova poslednja optužba dolazi baš od one svetski rasprostranjene organizacije – katoličke crkve, koja tu dominaciju gubi). Navodnom ravnodušnošću prema vlastitom nacionalnom identitetu (koja se dokazuje namerno nekorektnim tumačenjem dužnosti tolerancije prema nacionalnoj i rasnoj pripadnosti svakog pojedinca), slobodni zidari su nepouzdan članovi zajednice, koji u odsutnom trenutku mogu da se okrenu i protiv sopstvenog naroda.¹⁵⁹

Mada su društveno-istorijska zbivanja ovo stanovište daleko više puta demantovala nego potvrdila, antimasonska propaganda neće jenjavati. Vrhunac će dostići kada se na mnenje o masoneriji, već uobičajeno delatnošću političkih nezadovoljnika i katoličke crkve, nadovezala nacistička propagandna mašinerija.¹⁶⁰ U kontekstu prikazivanja nacionalsocijalizma kao poslednje brane protiv 'mračnih međunarodnih sila' – komunizma, jevrejstva i masonerije, slobodnozidarska organizacija je bila takoreći idealno sredstvo za zloupotrebu. Na antimasonskim izložbama organizovanim u mnogim gradovima okupirane

¹⁵⁷ Jirgen Holtorf: *Ćutljivo bratstvo*, Prosveta, Beograd, 1996, str. 44, naglasio Ž. L.

¹⁵⁸ Prvi je papa Klement XII u buli *In Eminentis* iz 1738. katoličkim vernicima zabranio učlanjenje u masoneriju, i to pod pretnjom ekskomunikacije. Bulom *Providas* (1751.) Benedikt XIV potvrđuje osude iz prethodne i dodaje da masonska zakletva slobodne zidare štiti od istražnog postupka legitimnih – državnih i crkvenih – organa. Bula pape Lea XII *Quo Graviora* (1825), posvećena je novim sektama i tajnim društvima, koja su se 'razvila iz stare masonerije, a još su gora i opasnija'. Na kraju, tu je i bula Lea XIII *Humanum Genus* (1884), u kojoj se izričito navodi da je masonerija: 1) antihrišćanska, 2) antireligijska, 3) revolucionarna i politička, 4) zaverenička organizacija koja namerava da uspostavi "vladavinu naturalizma na razvalinama Crkve" (prema - A. E. Waite: *A New Encyclopaedia of Freemasonry*, Weathervane books, New York, 1970, knj. II, str. 264-7).

¹⁵⁹ U ovom kontekstu, veoma korektnu interpretaciju uloge i stvarnog značaja masonerije u novijoj srpskoj istoriji dao je Andrija Radenić u tekstu "O masoneriji i masonima u Srbiji. Mit i realnost", *Istorijski časopis*, XLII-XLIII (1995-1996). Zanimljivo je da smo gospodin Radenić i ja nezavisno jedan od drugog došli u osnovi do sličnih zaključaka (vidi – Žolt Lazar: "Slobodni zidari i nacionalni identitet u teoriji zavere", zbornik *Srbija i Evropa*, Dom kulture Studentski grad, Beograd, 1996).

¹⁶⁰ "Rimokatolička crkva je – a da to nije htela – dala nacionalsocijalizmu parole za progon slobodnih zidara." (J. Holtorf: *Ćutljivo bratstvo*, str. 115, vidi i dalje; o sudbini masonerije u Trećem rajhu vidi - isto, str. 91-114.)

Evrope,¹⁶¹ namerno izvrnutim prikazivanjem karaktera slobodnozidarske organizacije, njene simbolike i rituala, masoneriji se pripisivalo sve ono što je zapravo nacizam činio: zastrašivanja, ritualna ubistva, subverzivna delatnost protiv vlastite države i naroda, zavera protiv čovečanstva i težnja ka planetarnoj dominaciji koja bi se ostvarivala u nekom totalitarnom obliku.

Posebno mesto među teorijama zavere pripada *judeo-masonske* varijanti. Nema sumnje da su Jevreji od samog nastanka spekulativnog slobodnog zidarstva bili zainteresovani za pristupanje ložama. Pored osećanja ličnog ispunjenja, važan dodatni motiv bio je i mogućnost prelaženja društvene barijere koja je blokirala njihovu grupu. U tom smislu masonerija jedino može biti put jevrejske integraciji u socijalno okruženje, a nipošto sredstvo jevrejske dominacije nad društvom. Ta mogućnost je, međutim, izazivala jak otpor konzervativnih članova jevrejske zajednice, koji je samo bio pojačan činjenicom da su Jevreji prijemom u masonske lože morali u značajnoj meri da žrtvuju vlastiti nacionalno-verski identitet. Naime, masonska simbolika i rituali oblikovali su se pod presudnim uticajem duhovnog nasleđa hrišćanstva, koje je u oštroj suprotnosti sa religijom judaizma.¹⁶²

Nezavisno, međutim, od njihovih namera i potreba, stvarna pristupačnost masonskih loža Jevrejima bila je uslovljena društveno-političkim okolnostima u kojima se određena slobodnozidarska organizacija razvijala, a u krajnjoj liniji stepenom tolerancije koji je dato društvo postiglo. Pritisak Jevreja na sve kanale društvene pokretljivosti, pa samim time i na masonsku organizaciju, dobijao je u zamahu nakon značajnijih društvenih previranja i promena (posebno u Francuskoj), odnosno bivao je utoliko veći ukoliko je konkretno društvo više zaostajalo u razvoju građanskog društva i uspostavljanja demokratskih organa vlasti (kao na primer u Nemačkoj). Uprkos dužnosti masonske tolerancije, njihov prijem će u praksi nailaziti na ogromne otpore čak i u domovini slobodnog zidarstva, koja je po pitanju jednakosti građana već početkom osamnaestog veka bila znatno ispred većine evropskih država. Sve to znači da

¹⁶¹ Jedna takva izložba održana je i u okupiranom Beogradu i "bila je veliki događaj toga vremena. Podgrevala je duh antimasonstva i antijevrejstva sve do 19. januara 1942. godine." (M. Popovski: *Tajanstveni svet masona*, Beograd, Nova knjiga, 1984, str. 142.)

¹⁶² Pored antisemitizma, jedan od najvažnijih razloga stvaranja jevrejskih masonskih loža reda 'Ben Berit' bila je potreba praktikovanja masonskih rituala kroz simboliku judaizma. Starozavetna i kabalistička simbolika, koju su masoni vremenom prihvatili u svom radu, ima moralne i okultne implikacije i ne označava nikakvo versko opredeljenje.

Jevreji ne samo da nikada nisu dominirali u masoneriji, nego da nisu postojali ni osnovni uslovi za tako nešto.¹⁶³

Kako je, međutim, slobodno zidarstvo proglašeno za "internacionalno društvo preko koga mogu jevreji vladati drugim narodima"¹⁶⁴?

Povezovanje masonerije i Jevreja u kontekstu teorije zavere ima svoje uzroke i društveno-istorijsku pozadinu, koju ću ovde samo skicirati.¹⁶⁵ Prvi koji su sugerisali njihovu vezu bili su konzervativni i katolički pisci u Nemačkoj i Francuskoj pedesetih i šezdesetih godina devetnaestog veka. Oni su u masonskim organizacijama i jevrejskim zajednicama (pre svega zbog njihove zatvorenosti), videli neku vrstu 'države u državi', koja ne podleže jurisdikciji državnih organa, ali zato neformalnim kanalima može da utiče na iste. Međutim, njihovi stavovi tada nisu izazvali značajniju reakciju javnog mnjenja, jer je masonerija (posebno na nemačkom prostoru), još od vremena početnog širenja uglavnom isključivala mogućnost prijema Jevreja u lože. Ipak, uporna propaganda urodila je plodom i to prvo u Francuskoj, gde je osamdesetih godina devetnaestog veka mnjenje prihvatilo slogan 'Jevreji i slobodni zidari', smešten u zaverenički kontekst.¹⁶⁶ Mada ni do danas nije nestao, učestalost njegovog korišćenja ipak polako opada nakon rehabilitacije glavnog aktera afere 'Drajfus' (1906).

Prijemčivost za prihvatanje 'judeo-masonske zavere' u Nemačkoj počće da raste srazmerno neuspesima njene vojske u Prvom svetskom ratu. Pre svega, rat je već sam po sebi uslovio porast netrpeljivosti prema nacionalnim manjinama i strancima, pri čemu su prvi na udaru bili Jevreji. Međutim, njihovo povezivanje sa masonerijom, a u sklopu teorije zavere, rezultat je borbe između umerenih i ekstremnih političkih snaga u Nemačkoj tog vremena. Makoliko bili

¹⁶³ Spiskovi članova masonskih loža širom sveta dokumentovano to potvrđuju. Naravno, ne treba gubiti iz vida da je bilo slučajeva značajnijeg prisustva Jevreja u pojedinim masonskim organizacijama (na primer u hrvatskom slobodnom zidarstvu), ali da i za to postoje krajnje racionalni razlozi, koji su daleko od bilo kakvog 'paklenog plana svetske dominacije'.

¹⁶⁴ Iz predgovora D. Ljotića antisemitskom i antimasonskom pamfletu Georgija Pavlovića *Pod šestokrakom zvezdom* (Prosvetna zajednica A. D., Beograd, 1943, str. 15). Ime jevrejskog naroda i pisac predgovora i autor namerno pišu sa malim 'j'.

¹⁶⁵ Vidi - Jacob Katz: *Jews and Freemasonry in Europe 1723-1939*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1970.

¹⁶⁶ Zanimljivo je da su navedeno stanovište izvan Francuske prvi prihvatili visoki vojni i aristokratski krugovi u Rusiji, u čijem okrilju je i nastao jedan od najpoznatijih i najzloglasnijih istorijskih falsifikata, *Protokoli sionskih mudraca - pakleni plan osvajanja sveta judeo-masona*. Osnovne informacije o *Protokolima* vidi u zanimljivoj studiji M. Bejdženta, R. Lija i H. Linkolna *Sveta krv, sveti gral* (Nova knjiga, Beograd, 1987). Autori ne odbacuju mogućnost da je falsifikat izrađen na osnovu nekih masonskih dokumenata, ali izričito pobijaju njihov antijevrejski karakter.

podložni nacionalizmu, nemački slobodni zidari su ipak pripadali umerenom krilu, dok su, kao članovi slobodnozidarske organizacije, bili privrženi idealima građanskog društva i demokratije. Zbog toga su bili trn u oku ultradesničarskim organizacijama i grupama, koje su se zalagale za restauraciju dinastije Hoencolern i državu na osnovama ekstremnog nacionalizma. Da bi diskreditovali istaknute masone i time onemogućili njihov politički uticaj, njihovi lideri ponovo pribegavaju 'judeo-masonske zavere', što je u uslovima vojnog poraza, ekonomske nestabilnosti i opšte društvene dezorijentisanosti konačno zaživelo i u javnom mnjenju. Na taj način je pravac budućeg zločinačkog i genocidnog delovanja nacionalsocijalističkog pokreta i nacističkog režima bio jasno zacrtan.

Uprkos privrženosti aristokratskim idealima, 'jovanovsko' slobodno zidarstvo je uvek bilo samosvojnije i doslednije okrenuto građanskom društvu, verskoj toleranciji i moralu. Istina, i ono je težilo da bude inicijator, a ne izvršitelj društvenih promena, ali je uzor za to pronalazilo više u vigovskom načinu političkog delovanja, nego u misterijama i legendama. Veoma je bitno da trostepena masonerija, za razliku od one visokih stepenova, nikada nije bila ključna organizacija za širenje okultizma, jer su masoni (pre svega u Engleskoj), osnivali posebna udruženja za zadovoljavanje tih interesovanja.¹⁶⁷ Zbog toga je 'jovanovska' masonerija bila manje zaražena mistifikacijom društva i društvenih zbivanja, koju je okultizam nužno nosio sa sobom.¹⁶⁸

Bez uzimanja u obzir osnovnih načela 'jovanovske' masonerije i njene usmerenosti ka građanskom društvu i njegovim institucijama nemoguće je razumeti borbu protiv klerikalizma,¹⁶⁹ koju su hrvatski masoni u devetnaestom i početkom dvadesetog veka vodili u sklopu zalaganja za nacionalno oslobođenje Hrvata i građanski preobražaj hrvatskog društva. Međutim, tekovina tolerancije i usmerenost ka moralnim načelima kao osnovnim društvenim vrednostima, ipak

¹⁶⁷ Masoni su drugom polovinom devetnaestog veka osnovali dve najznačajnije okultne organizacije na ostrvu - Rozenkrojcersko društvo Engleske (Societas Rosicruciana in Anglia), i Zlatnu zoru (Golden Dawn). O tome vidi - Žolt Lazar: *Okultizam danas*, Novi Sad, 1991.

¹⁶⁸ Prema istoričaru Džejsmu Bilingtonu ovoga je, izgleda, bila svesna već i Katarina Velika (vl. 1762-96), kada je tolerisala englesko slobodno zidarstvo u sklopu svojih planova o približavanju Rusije evropskoj prosvećenosti. Istovremeno, oštro (ali bezuspešno) se suprotstavljala 'škotskom', jer je u njemu videla onu vrstu mističizma koji je izvira iz, po njoj zaostalog, pravoslavlja. Tako je "kasniji okršaj 'zapadnjaka' i 'slovenofila' već nagovešten razlikom perspektive u slobodnom zidarstvu nižih i viših redova" (Džejsm Bilington: *Ikona i sekira*, Rad, Beograd, 1988, str. 315).

¹⁶⁹ To je, zapravo, bio sinonim za rimokatolicizam. Reč je o jednom od najiskrenijih i najdoslednijih suprotstavljanja rimokatolicizmu među Hrvatima i to na prostoru na kojem je ovaj imao (ali i zadržao), veoma snažno uporište (više o tome vidi - I. Mužić: *Masonstvo u Hrvata*).

neće sprečiti jačanje izrazito nacionalističkih tendencija unutar hrvatskog masonstva, posebno od dvadesetih godina dvadesetog veka. Tako će jedan deo članstva, uglavnom okupljen oko neregularne Velike lože 'Libertas', završiti u ustaštvu. Zanimljivo je, međutim, da su se ti masoni antijugoslovenski (u stvari, antisrpski), usmerili pod izgovorom da jugoslovenskim slobodnim zidarstvom iza kulisa upravlja srpska masonerija. Naime, u vreme ujedinjenja masonerije na prostorima Kraljevine SHS, hrvatska je radila po 'jovanovskoj', a srpska po 'škotskoj' konstituciji. Zbog toga su srpski masoni prihvatili da se Velika loža 'Jugoslavija' ustanovi (1919. godine), po trostepenom načelu, ali su zadržali svoj Vrhovni savet, koji je upravljao radom loža visokih stepenova. Problem je, međutim, bio u tome što je dobar deo članova Velike lože iz Srbije bio istovremeno i u Vrhovnom savetu. Tako je (napred već spomenuta), dvojnost u rukovođenju masonerijom bila osnov za podozrenje dela hrvatskih masona, koji nisu imali pristupa u rad loža i organa srpske masonerije visokih stepenova. No, kao što sam već napomenuo, bio je to samo izgovor, jer je pravi uzrok nepoverenja između hrvatskih i srpskih masona daleko složeniji i ne može se svesti isključivo na funkcionisanje slobodnozidarske organizacije.

Zaključak

Masonerija je nastala u Engleskoj, preobražajem zidarskih i kamenorezačkih loža u ne-zanatsku organizaciju tokom sedamnaestog i početkom osamnaestog veka. Subjekti tog preobražaja bili su obrazovani pripadnici građanstva u usponu, tzv. 'prihvaćeni' masoni, dok je inspirator njihovog pristupanja operativnoj masoneriji bio engleski naučnik, filozof i mag, dr

Džon Di. Taj proces se odvijao u uslovima uspona građanstva i konstituisanja građanskog društva u Engleskoj, renesansne obnove klasične arhitekture, opadanja društvenog značaja zanatlijskih esnafa, povratka visokog plemstva na društvenu i, posebno, političku scenu krajem sedamnaestog veka, kao i širenja nove religioznosti, koja je versku pripadnost potisnula iz javne u privatnu sferu. Navedeni uslovi odredili su i motive 'prihvaćenih' masona za pristupanje operativnoj i njen preobražaj u spekulativnu masoneriju, od kojih su najvažniji podrška renesansnoj arhitekturi u Engleskoj i potreba za uspostavljanjem masonskog pedigrea.

Formalno očuvanje organizacije operativne masonerije imalo je za posledicu pretakanje radne etike zanatlija-zidara u moral, koji je upravo u vreme jačanja spekulativnog slobodnog zidarstva postajao temelj opšteprihvaćenog sistema vrednosti u građanskom društvu. Mada je stvarni uticaj masonerije u svemu tome ograničen, ipak mi se čini da bi upravo masonska tolerancija bila idealnotipska sublimacija duha vremena koji je – da parafraziram Parsonsa –, omogućavao da se 'pripadnost nekoj verskoj sekti u Engleskoj odeli od moralnog konsenzusa na socijetalnom nivou'. Istovremeno, nastojanje masonerije da izgradi masonski pedigre (kroz kontinuitet ne-zanatske sa zanatskom organizacijom), doprinosilo je očuvanju one forme u engleskom društvu koju, još i danas, obeležava aristokratski ekskluzivizam i izvođenje legitimiteta društvenih institucija iz porekla njenih nosilaca.

Sfera politike je nesumnjivo privlačila slobodne zidare u periodu oblikovanja i početnog širenja spekulativne masonerije, ali ne toliko kao način društvenog delovanja, koliko kao aktuelna društvena pojava na koju se nova organizacija ugledala u vlastitom legitimisanju. Ne zaboravimo da je masonerija, čak i kada je bila pokret (u sedamnaestom veku), bila to unutar određenog kulturnog procesa, dok je u društvenom, a posebno političkom pogledu, uvek bila (i ostala) deo vladajućeg poretka, nezavisno od toga o kom poretku je reč i bez obzira na to da li ju je isti poredak priznavao i prihvatao. Ako bi se i mogao izvesti jedan opšti zaključak, on bi sigurno glasio da masonerija nije ni izvor ni pokretač društvenih, pa samim time ni političkih zbivanja. Ona je, u najboljem slučaju, bila samo posrednik u prenošenju ideala i filozofskih i političkih koncepcija vezanih za građansko društvo.

Literatura

- Anderson, James, D.D.: *The New Book of Constitutions*, London, MDCCXXXVIII.
- Bejdžent, Majkl - Li, Ričard - Linkoln, Henri: *Sveta krv, sveti gral*, Nova knjiga, Beograd, 1987.
- Bejdžent, Majkl - Li, Ričard: *Hram i loža*, Bata, Beograd, 1995.
- Bilington, Džejms: *Ikona i sekira*, Rad, Beograd, 1988.

- Bloch, Marc: *Feudalno društvo*, Naprijed, Zagreb, 1958.
- Brogan, Hugh: *The Penguin History of the United States of America*, Penguin Books, 1985.
- Burkhart, Jakob: *Kultura renesanse u Italiji*, Dereta, Beograd, 1991.
- Cantor, Norman: *The English – A History of Politics and Society to 1760*, Georg Allen and Unwin Ltd., London, 1967.
- Caspari, Fritz: *Humanism and the Social Order in Tudor England*, The University of Chicago Press, Chicago, 1954.
- Chevallier, Pierre: *Histoire de la Franc-Maçonnerie française*, tome I, Fayard, Paris, 1974; tome II-III, Fayard, Paris, 1993.
- Dijksterhuis, E. J.: *The Mechanization of World Picture*, Princeton University Press, Princeton, 1986.
- Dirkem, Emil: *O podeli društvenog rada*, Prosveta, Beograd, 1972.
- Dirvil, Anri: *Masoni*, Bata, Beograd, 1991.
- Durant, Will: *The Renaissance*, Simon and Schuster, New York, 1953.
- *Encyclopédie*, tome XV, A Lausanne et a Berne, MDCCLXXIX.
- Engel, Leopold: *Geschichte des Illuminatenordens*, Band I, Berlin, 1906.
- Fay, Bernard: *La Franc-maçonnerie et la Revolution Intellectuelle du XVIIIe Siecle*, La Librairie Française, Paris, 1961.
- French, Peter: *John Dee – the World of an Elizabethan Magus*, Ark Paperbacks, London-New York, 1987.
- Gottlieb, Imhof: *Kleine Werklere der Freimaurerei*, Buch I, Verlag der Loge Freundschaft und Beständigkeit, Basel, 1955.
- Gottschalk, Louis: *Temelji modernog svijeta*, knjiga IV, Naprijed, Zagreb, 1974.
- Gould, Robert F.: *A Library of Freemasonry*, vol. I-V, The John C. Yorston Publishing Company, London-Philadelphia-Montreal, 1911.
- Habermas, Jirgen: *Javno mnjenje – Istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*, Kultura, Beograd, 1969.
- Hamill, John: *The Craft – A History of English Freemasonry*, Crucible, Wellingborough, 1986.
- Heller, Ágnes: *A reneszánsz ember*, Akadémiai kiadó, Budapest, 1967.

- Hojzina, Johan: *Jesen srednjega veka*, Matica srpska, Novi Sad, 1991.
- Holtorf, Jirgen: *Ćutljivo bratstvo*, Prosveta, Beograd, 1996.
- *Istorija srednjeg veka*, knjiga I (red. A. D. Udalcov), Narodna knjiga, Beograd, 1950.
- *Istorija srednjeg veka*, knjiga II (red. S. D. Skaskin i O. L. Vajnštajn), Naučna knjiga, Beograd, 1952.
- Jacob, Margaret C.: *Living the Enlightenment*, Oxford University Press, New York -Oxford, 1991.
- Jacob, Margaret C.: "Private Beliefs in Public Temples: The New Religiosity of the Eighteenth Century", *Social Research*, 1 (1992).
- Jejts, Frensis: "Rozenkrojcerstvo i masonerija", *Gradac*, 89-90-91 (1989).
- Katz, Jacob: *Jews and Freemasonry in Europe 1723-1939*, Harward University Press, Cambridge, Massachusetts, 1970.
- Kozelek, Rajnhart: *Kritika i kriza*, Plato, Beograd, 1997.
- Lazar, Žolt: "Frensis Bejkon i kraj renesansnog okultizma", *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XXV (1997).
- Lazar, Žolt: *Okultizam danas*, Novi Sad, 1991.
- Lazar, Žolt: "Slobodni zidari i nacionalni identitet u teoriji zavere", *Srbija i Evropa* (pr. Miloš Knežević), Dom kulture Studentski grad, Beograd, 1996.
- Lefevr, Žorž i dr.: *Istorija Francuske*, knjiga II, Prosveta, Beograd, 1961.
- Lennhoff, Eugen: *Die Freimaurer*, Phaidon-Verlag, Zürich-Leipzig-Wien, 1932.
- Lok, Džon: *Dve rasprave o vladi*, knjiga I-II, Mladost, Beograd, 1978.
- Mackenzie, Keneth: *The Royal Masonic Cyclopaedia*, 1877.
- Mazzeo, J. Anthony: *Renaissance and Revolution*, Methuen and Co. Ltd., 1969.
- McIntosh, Christopher: *The Rosicrucians – The History and Mythology of an Occult Order*, Crucible, Wellingborough, 1987.
- Merton, Robert K.: *Science, Technology & Society in Seventeenth Century England*, Howard Fertig, New York, 1993.
- Morton, A. L.: *Istorija Engleske*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1955.
- Mumford, Luis: *Grad u historiji*, Naprijed, Zagreb, 1988.

- Mužić, Ivan: *Masonstvu u Hrvata*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989.
- Nenezić, Zoran: *Masoni u Jugoslaviji*, Narodna knjiga, Beograd, 1987.
- Ogg, David: *England in the Reign of Charles II*, vol. I-II, Oxford University Press, 1963.
- Parsons, Talcott: *Društva*, August Cesarec, Zagreb, 1991.
- Pavlović, Georgije: *Pod šestokrakom zvezdom*, Prosvetna zajednica A. D., Beograd, 1943.
- Pevsner, Nikolaus: *Az európai építészet története*, Corvina kiadó, Budapest, 1974.
- Pollio, Marcus Vitruvius: *Deset knjiga o arhitekturi*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.
- Popovski, Mihailo: *Tajanstveni svet masona*, Beograd, Nova knjiga, 1984.
- Prelog, Milan: *Istorija slobodnog zidarstva*, Zagreb, 1929.
- Preston, William: *Illustration of Masonry*, The Aquarian Press, Wellingborough, 1986.
- *Protokoli skupova sionskih mudraca*, Patrioticus, 1934.
- Radenić, Andrija: "O masoneriji i masonima u Srbiji. Mit i realnost", *Istorijski časopis*, XLII-XLIII (1995-1996).
- Roberts, J(ohn) M.: *The Mythology of the Secret Societies*, Secker & Warburg, London, 1972.
- Sadler, Henry: *Masonic Facts and Fictions*, The Aquarian Press, Wellingborough, 1985.
- *Slobodni zidar i socijal-demokrata*, Kragujevac, 1894.
- Tawney, R(ichard) H.: *Religion and the Rise of Capitalism*, Penguin Books, 1987.
- *Temelji moderne demokratije*, (pr. Dušan Mrđenović), Nova knjiga, Beograd, 1989.
- *The Constitutions of the Free-Masons*, London, 1723.
- Treveljan, Džordž Makoli: *Društvena istorija Engleske*, SKZ, Beograd, 1982.
- Veber, Maks: *Privreda i društvo*, knjiga I-II, Prosveta, Beograd, 1976.

- Venturi, Franco: *Utopia and Reform in the Enlightenment*, Cambridge University Press, 1971.
- Waite, Arthur Edward: *A New Encyclopaedia of Freemasonry*, vol. I-II Weathervane books, New York, 1970.
- Waite, Arthur Edward: *Emblematic freemasonry*, William Rider & Son, Ltd., London, 1925.
- Walker, Benjamin: *Gnosticism – Its History and Influence*, The Aquarian Press, Wellingborough, 1983.
- Wilmshurst W(alter) L.: *Značenje slobodnog zidarstva*, Beograd, 1998. (fototipsko izdanje prevoda iz 1938).
- Yates, Frances A.: *The Occult Philosophy in the Elizabethan Age*, Routledge & Kegan Paul, London-Boston-Henley, 1979.
- Yates, Frances A.: *The Rosicrucian Enlightenment*, Ark Paperbacks, London-New York, 1986.
- Yates, Frances A.: *Theatre of the World*, Routledge and Kegan Paul, London-New York, 1987.

THE GENESIS OF MASONRY

The Influence of Cultural and Political Factors on the Emergence of Modern Freemasonry

Summary

The main purpose of this theoretical study is the discovery of the conditions and necessary factors which can explain the emergence of the modern non-craftsmen's masonry in familiar terms of socio-historical and cultural processes.

The first part of the study focuses on the problem of the emergence of the non-operative (the so-called speculative or emblematic) freemasonry. The author first gives a brief review of the most prominent theories of the emergence of freemasonry, as well as the available historical data which may be relevant to the topic, and proceeds with establishing the socio-historical and cultural circumstances which brought about the emergence of 'accepted' masons: centralization of the State of England under the reign of the Tudor Dynasty, the rise of the middle class and the work of the English humanists. The author then finds the inspiration for educated gentlemen non-craftsmen to join mason guilds and building lodges during the 17th century in the forgotten figure of the English scientist-magus of the late Renaissance, John Dee. Also, the characteristics of the medieval organizations of merchants and craftsmen which are also relevant to this study are particularly emphasized: firstly, the middle-class status itself draws directly from the membership of guilds; secondly, guilds were the source of legitimacy of city authorities even in the 17th century England; thirdly, it was through them that a citizen could satisfy his various needs, including a new one, the need for exclusiveness, which is later to become one of the major motives for the foundation of freemasonry. At the end of the first part of the study the author analyses basic motives for the English middle-class, the so-called educated gentlemen, to join operative (craftsmen's) masonry, as well as to transform it into a speculative (non-craftsmen's) organization. According to the relevant sources of information, it is proposed that the emergence of 'accepted' masons is most closely related to the support given to the Renaissance architecture in England, and that the transformation of the craftsmen's into a non-craftsmen's organization was motivated by the decline of the social significance of craft-guilds in the late 17th century. The author emphasizes the need of the 'accepted' masons for establishing the so-called 'masonic pedigree', which he relates to the return of high aristocracy to the social and especially political scene of the late 17th century England.

The second part of the study deals with social activities of accepted masons before and after the foundation of the Premier Grand Lodge (London, 24th June 1717), the first non-craftsmen's masonic organization. The author's opinion is that the 'accepted' masons participated in the process of abandoning confessional affiliation as the source of social and political legitimacy, as well as in establishing morality as the cornerstone of universally accepted values upon which new social relations were built in England at the end of the 17th century. The reasons for this are found in the widespread rationalization of the knowledge of the world in the 17th century on the one hand, and in the craftsmanship ethics which existed within

mason guilds on the other. The claim that the craftsmanship ethics of mason guilds was a firm basis for new civil tolerance, which indeed was built into the freemasonry basic documents, is supported by authentic documents. It was from the very moral commitment of masons in society that the interest of new masonry in politics, political acting and legitimacy resulted. Following the spreading of original freemasonry outside Great Britain, but also the emergence of new freemasonry lodges (Scottish and Strict Observance Lodges) as well as of some other secret organizations which followed their example (Illuminati), this study strives to capture the dynamics of the changes through which the relation of masonry with the original civil society principles went. In accordance with this, the author concludes that freemasonry was neither the source nor the impetus for social and hence political events, but that it was at most a mediator in spreading ideals and philosophical and political conceptions concerning society.

Key words: operative masonry, speculative masonry, 'accepted' masons, Renaissance architecture, civil society.

INDEKS IMENA

Anderson, Džejms

Bejdžent, Majkl

Bejkon, Frensis

Bejkon, Nikolas

Benedikt XIV, papa

Bilington, Džejms

Bilingzli, Henri

Bolejn, Ana

Buonaroti, Filipo

Burkhart, Jakob

Čarls I, engleski kralj

Čarls II, engleski kralj

Čerčil, Vinston

Dajer, Eduard

D'Alamber	Galilej
D'Barel, Avgustin	Guld, Robert
Dezagilije, Džon Teofil	Habermas, Jirgen
Di, Džon	Heler, Agneš
Didro	Helivel, Džejms
Dirkem, Emil	Hemil, Džon
Dimitrijević, Dragutin Apis	Henri Frederik, vojvoda od Kamberlenda
Djurant, Vil	Henri I, engleski kralj
D'Mole, Žak	Henri VI, engleski kralj
Drejk, Frensis	Henri VII, engleski kralj
Đorđi, Frančesko	Henri VIII, engleski kralj
Džeferson, Tomas	Holm, Rendl
Džekob, Margaret	Hund, baron fon
Džejms I, engleski kralj	Jejts, Frensis
Džejms II, engleski kralj	Kaljostro
Džon, vojvoda od Montegjua	Kastiljone, Baldasare
Džordž I, britanski kralj	Katarina Aragonska
Džordž II, britanski kralj	Katarina Velika, ruska kraljica
Džordž V, britanski kralj	Kazaubon, Merik
Džouns, Inigo	Keli, Edvard
Edvard III, engleski kralj	Klement V, papa
Edvard VI, engleski kralj	Klement XII, papa
Edvard VII, britanski kralj	Kozelek, Rajnhart
Eliot, Tomas	Lafajet
Elizabeta I, engleska kraljica	L'Breton, Andre-Fransoa
Ešmol, Ilajas	L'Breton, Tomas-Pjer
Euklid	Leo XII, papa
Fej, Bernar	Leo XIII, papa
Fičino, Marsilio	Li, Ričard
Filip IV Lepi, francuski kralj	Lilend, Džon
Frederik Luis, princ od Velsa	Lok, Džon
Frenklin, Bendžamin	Makijaveli
Fridrih II, pruski kralj	Mari, Robert

Meinvoring, Henri
Merkator
Mirandola, Piko dela
Monteskje
Mor, Tomas
Mužić, Ivan
Napoleon
Njutn
Obri, Džon
Paladio, Andrea
Pankuk
Parsons, Talkot
Pejn, Džordž
Pitagora
Platon
Pleton, Gemistos
Plot, Robert
Polio, Marko Vitruvije
Preston, Viljem
Radenić, Andrija
Remzi, Endrju Majkl
Ren, Kristofer
Roberts, Džon Moris
Robine
Sedler, Henri
Sejer, Entoni
Sen-Žermen, grof
Sidni, Filip
Smit, Tomas
Spenser, Edmund
Starki, Tomas
Šekspir, Viljem
Ševalije, Pjer

Tomas, grof od Pembruka
Vajshaupt, Adam
Vašington, Džordž
Veber, Maks
Vejt, Artur Edvard
Viljem Herbert, grof od Pembruka
Viljem Osvajač
Vilmsherst, Volter
Vitez Remzi (vidi - Remzi, Endrju Majkl)
Vitruvije (vidi - Polio, Marko Vitruvije)
Vojvoda od Klermona
Vojvoda od Norfolka
Vojvoda od Orleana
Volter